

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

LXVI. ÉVFOLYAM • 2025 • 2. SZÁM

TARTALOM

TANULMÁNY

SZENTE ZOLTÁN

Az alkotmány két fogalma: a történeti-analitikus és a modern jogi-politikai alkotmányfogalom 3

KISS GYÖRGY

A jogforrások komplexitása és hiányának következményei a munkajogban. A munkajogviszony megszüntetése a munkáltató érdekkörében fennálló okok miatt 33

HOLLÁN MIKLÓS

Negyed évszázad a jogértelmezés határán vagy inkább azon túl: az 1/1999. számú Büntető Jogegységi Határozat kritikai elemzése. A keretkitöltő jogszabályok változása és a büntető törvény visszaható hatályú alkalmazása 58

BÁN-FORGÁCS NÓRA

Az információszabadság alapjogának meghatározása az információszabadság eszmétörténetének tükrében 87

RECENZIO

ERŐS ORSOLYA JÚLIA

Edl András – Szenes Zoltán (szerk.): *Új úrkorszak kapujában. A világűr biztonsági és katonai kérdései* (Budapest: Zrínyi 2024) 101

GÁRDOS PÉTER

Auer Ádám: *A jogszabályba ütköző szerződések semmis(s)ége: A tilos szerződés az érvénytelenségi okok hálózatában* (Budapest: HUN-REN TK Jogtudományi Intézet 2024) 106

NAGY RÉKA

Bán-Forgács Nóra – Lőrincz Viktor Olivér – Mezei Kitti – Szentgáli-Tóth Boldizsár (szerk.): *Poszt-COVID. A COVID-19 hatásai a jogrendszerre* (Budapest: Akadémiai 2024) 113

VADÁSZ VANDA

Király Miklós: *Nemzetközi adásvétel és jogegységesítés. Kollíziós és anyagi jog – kölcsönhatás, verseny, együttélés* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2022) 123

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csák Csilla, Erdő Péter, Földi András, Görög Márta, Hamza Gábor, Kiss György, Komáromi László, Korinek László, Lamm Vanda, Mohay Ágoston, Smuk Péter, Somssich Réka, Szabadfalvi József, Szikora Veronika, Tóth J. Zoltán, Vékás Lajos

SZERKESZTŐSÉG

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Főszerkesztő: Gárdos-Orosz Fruzsina

Felelős szerkesztő: Balogh Lídia

Recenziószerkesztő: Timár Balázs

Szerkesztőségi tagok: Fekete Balázs, Gajduschek György, Ganczer Mónika, Hollán Miklós, Horváthy Balázs, Pap András László, Sulyok Gábor, Varju Márton

Honlap: <http://jog.tk.hu/ajt>

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

1453 Budapest Pf. 25.

Telefon: +36 (1) 224-6700 /5100

E-mail: ajttan@tk.hu

A kiadvány a HUN-REN Központ támogatásával készült.

A folyóiratot a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) indexeli,
és az MTA Könyvtárának Repozitóriuma (REAL) archiválja.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: ajttan@tk.hu

Kiadja a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Olvasószerkesztő: Gajdó Ágnes

Tördelés és borítóterv: Pintér József

Nyomdai munkálatok: Séd Nyomda, Szekszárd

www.sednyomda.hu

HU ISSN 0002-564X

SZENTE ZOLTÁN*

AZ ALKOTMÁNY KÉT FOGALMA: A TÖRTÉNETI-ANALITIKUS ÉS A MODERN JOGI-POLITIKAI ALKOTMÁNYFOGALOM**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.2.01>

A tanulmány az „alkotmány” kifejezés alkotmánytörténeti jelentésének változásaival foglalkozik, s emellett érvel, hogy alapvető különbség van annak két különböző, történeti-analitikus, illetve modern, jogi-politikai fogalma között. Amíg a hagyományos, történeti értelemben minden államnak vagy szervezett közösségnek volt alkotmánya, amely a szervezett közösségek (városállamok, tartományok, országok és birodalmak) hatalmi-uralkodó rendszerének leírására szolgált, addig a modern értelemben vett alkotmány fogalma csak a 18. század végén jelent meg az amerikai és a francia forradalmakhoz kötődő alkotmányfejlődés eredményeként. E tézis bizonyítása érdekében a szerző nyomon követi a constitutio (alkotmány) kifejezés jelentéstartalmának változásait az ókortól kezdve a modern alkotmányfogalom kialakulásáig és elterjedéséig, majd azt vizsgálja, hogy az alkotmányfejlődés során milyen dokumentumokat neveztek alkotmánynak. Ennek során kifejtésre kerülnek mind a történeti-analitikus, mind pedig a modern jogi-politikai alkotmányfogalom ismervei. A cikk arra is felhívja a figyelmet, hogy a két eltérő jelentés összehasonlítása egyrészt az alkotmány jelentősége csökkentésének, instrumentalizálásának lehet az eszköze (hiszen a történeti fogalomnak nem voltak részei a modern alkotmányos követelmények), másrészt az alkotmányosság historizálásához, egyfajta romanticizmushoz vezethet, ami szintén elfedi az alkotmány lényegét. Ezért, ha egy alkotmányt vagy annak intézményeit, elveit történeti kontextusba helyezzük, alapvető követelmény a fogalom eltérő jelentéseinek tisztázása, illetve tiszteltetben tartása.

BEVEZETÉS

Amikor I. Sándor cár halála után, 1825. december 26-án Szentpéterváron az Izsákszékesegyház előtti Szenátus téren több ezer ember – javarészt katona – gyűlt össze, hogy kifejezze lojalitását Konstantin nagyherceg iránt, és tiltakozzon Miklós trónra lépése ellen (ami a nyitóeseménye volt a később dekabrista felkelésnek neve-

* DSc, kutatóprofesszor, HUN-REN TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: szente.zoltan@tk.hu.

** A tanulmány a *Magyarország történeti alkotmánya egykor és ma* című, az OTKA (K 143008 számú), valamint a HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat (KSZF-15/2023. számú) által támogatott kutatási program keretei között készült. A tanulmány kéziratához fűzött észrevételeikért köszönettel tartozom Jakab Andrásnak, Szabó Istvánnak, Takács Albertnek, Takács Péternek és a két anonim bírálónak.

zett lázadásnak), a tömeg, vezetőinek felhívására azt kiáltozta, hogy „*Konsztantin i Konsztitucia!*” abban a hitben, hogy a remélt trónörököst és feleségét, a lengyel Konstanciát éltetik, nem tudván, hogy a tüntetés szervezői valójában a „Konstantin és az alkotmány!” (*Konsztantin i konsztitucija*) jelszóra gondoltak.

Ez a jelenet jól szimbolizálja az „alkotmány” kifejezés problémáit, még ha azok nem is az esetleges homonim jelentésével kapcsolatosak.

Jóllehet a modern alkotmánygondolatot a leggyakrabban a 18. század végi amerikai és francia forradalmakhoz kötik, közvetlen eszmei előzményeinek pedig a 17. századi angol alkotmányfejlődést, illetve a francia felvilágosodást tekintik, a hétköznapi szóhasználatban, sőt a szakmai terminológiában is elterjedtek olyan kifejezések, mint az „ókori Athén alkotmánya”, a „rendi alkotmány” vagy Magyarországon az „ezeréves alkotmány”. Az alkotmány szó például gyakran fordul elő Arisztotelész *Politikájának* különböző nyelvű fordításaiban, jóllehet ez a kifejezés csak mintegy két évezreddel azután alakult ki, hogy a mű megszületett, s még később nyerte el azt a jelentést, amit e munka modern kiadásában tulajdonítanak neki. Számos történeti munka utal ókori vagy középkori alkotmányokra általában anélkül, hogy meghatároznák annak pontos fogalmát, általában csupán egy-egy birodalom vagy más entitás belső hatalmi intézményeit és viszonyait értve e fogalom alatt.¹

Kétségtelen, hogy a politika- és az alkotmánytörténet számára sokszor nem jelent gondot modern fogalmak visszavetítése olyan korszakokra, amikor azokat még nem használták, vagy nem azt értették alattuk, mint ma. Ez önmagában nem jelent problémát, hiszen „csakis a jelen szemüvegén át vizsgálhatjuk, illetve érthetjük meg a múltat”,² amit általában nem segít, ha az egykori fogalmakat az eredeti, de ma már semmitmondó értelmükben használjuk. Ha azonban a múltban és a jelenben is használt fogalmak különböző jelentéseit összemossuk, az éppolyan problémát jelent, mintha teljesen eltérő jelentésű szavakat azonos értelemben használnánk.

Ez különösen igaz az „alkotmány” kifejezésre, mert ennek használatakor, hacsak nincs kifejezetten tisztázva annak eltérő, történeti vagy más jelentéstartalma, alighanem a szó mai értelmére gondol mindenki. Márpedig ez a jelentés csak a késő 18. századra alakult ki, s ettől kezdve terjedt el a világon.³

¹ Lásd például SU LI: *The Constitution of Ancient China* (ZHANG Yongle – Daniel A. BELL [szerk.] Princeton – Oxford: Princeton University Press 2018) [„Az »alkotmány« kifejezést mind az alapvető intézményekre, mind pedig az azokat létrehozó aktusokra használok.” 20.] <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691171593.001.0001>; ARISTOTLE: *The Athenian Constitution* (London: Penguin Classics 1984). [Magyarul lásd ARISZTOTELÉSZ: „Az athéni állam” in *Államéletrajzok* (Összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta: NÉMETH György, Budapest: Osiris 1998); Alexander William SHALTER – Andrew T. YOUNG: *The Medieval Constitution of Liberty. Political Foundations of Liberalism in the West* (Ann Arbor: University of Michigan Press 2023) <https://doi.org/10.3998/mpub.11991074> [„amellett érvelünk, hogy a középkori alkotmány fő elemei a Karoling birodalom idejében, a 8. és 9. században kezdtek kialakulni” 5].

² E[dward] H. CARR: *Mi a történelem?* (Budapest: Osiris 1995) 23. Reinhart Kosselleck német jogtörténész szerint még egy szigorú fogalomtörténet sem nélkülözheti a jelenre vonatkozó meghatározásokat. Reinhart KOSELLECK: „Begriffsgeschichtliche Probleme der Verfassungsgeschichtsschreibung” *Der Staat* 1983/6. 13.

³ Alexander THIELE: *Der konstituierte Staat. Eine Verfassungsgeschichte der Neuzeit* (Frankfurt/New York: Campus Verlag 2021) 39.

Az alkotmány szót többféle (jogi, politikai, filozófiai, történeti) értelemben is használják. Ebben a tanulmányban a kifejezést alkotmánytörténeti terminusként vizsgálom. Fő állításom az, hogy az alkotmánynak ebben a tekintetben két különböző, egy történeti-analitikus, valamint egy modern, jogi-politikai fogalma van, amelyek összekeverése módszertanilag és tartalmilag is hibás következtetésekre vezethet.

Az alábbiakban az 1. részben ennek az állításnak az igazolása érdekében először magának az alkotmány szó használatának fejlődését, illetve modern fogalmának kialakulását tekintem át, majd a 2. részben a történeti és a modern alkotmányfogalom jelentéseit, illetve a kétféle jelentéstartalom különbségeit igyekszem meghatározni. Az Összefoglalásban pedig arról is szó lesz, hogy miért szükséges az alkotmány kétféle fogalmának megkülönböztetése az alkotmánytörténet-írás szempontjából.

1. AZ „ALKOTMÁNY” KIFEJEZÉS MODERN JELENTÉSÉNEK KIALAKULÁSA

1.1. A „CONSTITUTIO” ANTIK ÉS KÖZÉPKORI JELENTÉSFORMÁI

Az „alkotmány” (*constitutio*) kifejezés a latin *constituere* (létrehoz, formál) igéből származik, s innen terjedt el a különböző nyelvekben (lásd az angol és francia *constitution*, a spanyol *constitución*, az olasz *costituzione*, a portugál *constituição* szavakat).⁴ Eredetileg leginkább az emberi testre, illetve az egészségi állapotra használták már az ókorban, majd végig a középkorban, sőt, a kora újkorban is, gyakran párhuzamosan más jelentéstartalmakkal. Mivel az organikus szemlélet már ekkor megjelent a politikai szóhasználatban – amely a városállami vagy birodalmi hatalmi struktúrát az emberi test metaforájával jellemezte –, számos szerző az alkotmánygondolat gyökereit is az antik korra vezeti vissza,⁵ annak ellenére, hogy magát a *constitutio* kifeje-

⁴ Wim VOERMANS: *The Story of Constitutions. Discovering the We in Us* (Cambridge: Cambridge University Press 2023) 205., <https://doi.org/10.1017/9781009385084>. Egyesek szerint azonban a szó etimológiája félrevezető a kifejezés mai tartalmát illetően, amelyhez sokkal közelebb áll a német *Grundgesetz* (alaptörvény) szó értelme. S[amuel] E. FINER: „Notes towards the history of constitutions” in Vernon BOGDANOR (szerk.): *Constitutions in Democratic Politics* (Aldershot et al.: Gower 1988) 17., <https://doi.org/10.1017/S0017257X00006187>. Ez utóbbi felfogást támasztja alá, hogy több országban az alkotmány mai hivatalos elnevezése az alaptörvény kifejezést alkalmazza – így a hivatkozott német *Grundgesetz*, a norvég és dán *Grundlov*, a holland *grondwet*, a svéd *grundlag* vagy a magyar Alaptörvény –, noha gyakran eltérő okból.

A német Georg Jellinek – akit sokan a modern államfogalom megteremtőjeként szoktak hivatkozni – az alkotmány szót – a római jogból eredeztetve – a latin *rem publicam constituere* fordulatból vezette le [Georg JELLINEK: *Allgemeine Staatslehre* (Berlin: O Häring³1914), de mások ezt nem látják bizonyítottnak. Giovanni SARTORI: „Constitutionalism: A Preliminary Discussion” *The American Political Science Review* 1962/4. 853., <https://doi.org/10.2307/1952788>.

⁵ Már a rómaiak is használták a *corpus* (test) és a *membrum* (tag) kifejezéseket a városállam politikai rendjének leírására. Heinz MOHNHAUPT: „A. Verfassung I. Konstitution, Status, Leges fundamentales von der Antike bis zur Aufklärung” in Heinz MOHNHAUPT und Dieter GRIMM (szerk.): *Verfassung. Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Gegenwart* (Berlin: Duncker & Humblot²2002) 27., <https://doi.org/10.3790/978-3-428-50952-2>.

zést nem használták ebben az értelemben.⁶ Az organikus szemlélet egyébként még elterjedtebbé vált a középkori és kora újkori politikai gondolkodásban,⁷ aminek az egyik legszemléletesebb példája a Werbőczy István-féle magyar Szent Korona-tan.⁸ Az ókori szerzők tekintetében a modern szóhasználatához legjobban hasonlító meghatározás Cicero *De re publica* című művében található, ahol az az állammal összefüggésben jelenik meg, s amelynek *constitutio rei publicae* kifejezése akár „az állam alkotmányaként” is értelmezhető.⁹ A korszakban azonban számos más, hasonló jelentésű kifejezést is használtak,¹⁰ s Cicero fogalomhasználata nem vált általánossá.

Más kontextusban azonban a *constitutio* terminus valóban már az ókorban megjelent jogi értelemben is: Rómában a császári korban a „*constitutiones*” alatt a császári rendeleteket értették,¹¹ ahogy később is, a kifejezés a középkori jogi latin nyelvben a római jog 11–12. századi újrafelfedezésének, illetve a *Corpus iuris civilis* nyelvezetének hatása alapján elsősorban császári vagy más (például királyi)¹² rendeletet jelentett,¹³ emellett pedig egyre általánosabbá vált kánonjogi alkalmazása, amelyben az egész egyházra vagy valamely egyházkormányzati egységre vonatkozó szabályzatot értettek alatta.¹⁴

Később, a középkori angol és francia íróknál is előfordult a *constitutio* kifejezés, különböző értelemben, de leginkább királyi rendelkezésként.¹⁵ Általában valamely

⁶ Gaiusnál például előfordul a „*constituere*” kifejezés [*Gaii Institutionum Commentarii Quattuor*, Liber I, § 1], de nála az a jog létrehozását, illetve a létező jogot jelentette. MOHNHAUPT (5. lj.) 11.

⁷ Lásd például Johann Salisburgy *Policraticus*-át, amelyben a szerző a középkori államot tekintette a testnek, amelynek a király a feje, az egyház a lélek, a királyi tanácsosok együttese a szív, az adószedők és a katonák a két kéz, és a parasztság a láb, amely az egész testet tartja és előre viszi, és csak mindezek együttműködése eredményezi a közösség jólétét. John of SALISBURY: *Policraticus. Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól* (Budapest: Atlantisz 1999); H[arshan] KUMARASINGHAM: „The Historical Constitution” in Peter CANE and H. KUMARASINGHAM (szerk.): *The Cambridge Constitutional History of the United Kingdom. Volume I.* (Cambridge: Cambridge University Press 2023) 14., <https://doi.org/10.1017/9781009277778>.

⁸ I. rész 3. cím 6. § és 4. cím, Werbőczy István *Hármaskönyve* (Budapest: Franklin-Társulat 1897) 57., 59.

⁹ FÖLDI András: „Adalékok az alkotmány (constitutio) fogalomtörténetéhez” in BODNÁR Eszter – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán – SOMODY Bernadette (szerk.): *Tisztelegés a 70 éves Dezső Márta előtt* (Budapest: Gondolat 2020) 250. Ehhez hasonlóan Charles Howard McILWAIN: *Constitutionalism: Ancient and Modern* (Indianapolis: Liberty Fund 2007) 25.

¹⁰ Így például *res publica*, *status rei publicae*, *constitutio rei publicae*, *modus rerum publicarum*, *status civitatis*, amelyek, némi neologizálással, leginkább egyfajta korabeli államforma-fogalmat jelenthettek. MOHNHAUPT (5. lj.) 13.

¹¹ Gerald STOURZH: „Constitution: Changing Meanings of the Term from the Early Seventeenth to the Late Eighteenth Century” in Gerald STOURZH: *From Vienna to Chicago and Back. Essays on Intellectual History and Political Thought in Europe and America* (Chicago and London: The University of Chicago Press 2007) 92.; MOHNHAUPT (5. lj.) 12., <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226776385.001.0001>.

¹² Egy angol forrás már a 12. században *constitutiones*-nek nevezi a királyi dekrétumokat (Ranulphus de GLANVILLA: *De legibus et consuetudinibus Regni Angliae* [G. E. WOODBINE (szerk.), New Haven: Yale University Press 1932]; eredetileg: Ranulf de GLANVILL: *Tractatus de Legibus et Consuetudinibus Regni Anglie* [Londini: in aedibus Richardi Totteli 1554]), idézi: MOHNHAUPT (5. lj.) 18.

¹³ MOHNHAUPT (5. lj.) 14.

¹⁴ McILWAIN (9. lj.) 22.

¹⁵ Lásd például az 1326. évi ún. *Constitutio Valdemarianát*, vagy (a dán királyi székhely, Ribe után) Ribeai Szerződést, amelyben a dán király ígéretet tett arra, hogy megőrzi Schleswig függetlenség-

konkrét adminisztratív rendelkezést jelöltek vele, amellyel a szokásjogtól, a *consuetudótól*, illetve az ősi szokásoktól (*ancient customs*) akarták megkülönböztetni, de „soha nem használták modern értelemben, mint az állam egész jogi keretének kifejezésére” a 17. század előtt.¹⁶

1.2. AZ „ALKOTMÁNY” SZÓ PREMODERN HASZNÁLATA

Már a középkorban, illetve a kora újkorban is előfordult, később pedig egyre gyakoribbá vált olyan fogalomhasználat, amely az alkotmány kifejezést egy birodalom, ország vagy tartomány politikai, hatalmi viszonyaira vonatkoztatta. Ennek pontos nyomkövetése azonban nem mindig könnyű, egyrészt mert gyakran csupán a modern jelentés visszavetítéséről van szó, másrészt mert a 16. századtól megjelent a *lex fundamentalis/leges fundamentales*, azaz az alaptörvény(ek) kategóriája, amit sokszor az alkotmány szinonimájának tekintenek. Az előbbi jól példázza az Arisztotelész imént hivatkozott *Politika* című művében központi fogalomként szereplő *politeia* szó fordítása, jóllehet a modern fogalom Arisztotelész idejében (vagyis az i. e. 4. században) még ismeretlen volt, s a *politeia* alatt egy (város)állam olyan (beleértve társadalmi, gazdasági) jellemzőit értették, amelyek meghatározták annak jellegét.¹⁷ A csak utóbb elterjedt, „alkotmány”-ként való fordítás ezért csupán neologizmus.¹⁸

Az utóbbira, azaz a neologizmusra az olyan vélemények hozhatók fel példaként, amelyek egyes középkori politikai, illetve jogi munkákban alkalmazott egyéb kifejezéseket vontak az alkotmány kifejezés alá, noha e munkák még nem ismerték a fogalmat. Így például gyakran mint az angol középkori alkotmányra vonatkozó nézetként jellemzik a 15. századi angol John Fortescue jogász által írt *De Laudibus Legum Angliae* című, 1543-ban posztumusz megjelent műben kifejtetteket,¹⁹ bár a könyv nem említi az alkotmány szót.

gét, vagy a *Constitutio Criminalis Carolinat*, a Német-római Birodalom büntetőtörvényét, amit V. Károly császár uralkodásának idején, 1532-ben a regensburgi birodalmi gyűlés fogadott el.

¹⁶ McILWAIN (9. lj.) 23.

¹⁷ McILWAIN (9. lj.) 26.

¹⁸ A *Politika* legkorábbi, 1598-ban megjelent angol fordításában még a *policy* szót használták, amit viszont franciából fordítottak, míg az első közvetlenül görögből való fordítás, amit 1776-ban adtak ki, azt „kormányformának” (*form of government*) fordította, s először csupán egy 1943-as kiadásban használták a *constitution* szót a *politeia*-ra. Más munkákban azt váltakozva *Commonwealth*-nek, *polity*-nek vagy *government*-nek fordították. STOURZH (11. lj.) 81–82.

¹⁹ Fortescue, aki egy időben a Királyi Törvényszék elnöke volt, úgy érvelt, hogy amíg Angliában a királyi hatalom eredetileg a közösségtől származott, s azt a nép jóléte érdekében gyakorolták, s amit ő *dominium politicum et regale*-nek nevezett, addig Franciaország kormányformája abszolút monarchia (*dominium regale*) volt. Később ebből a gondolatból vezették le az angol kormányzati rendszer *mixed monarchy* (vegyes monarchikus) jellegét, ami az alkotmányos királyság fogalmához állt legközelebb. D[enis] J. GALLIGAN and C[laire] PALMER: „Patterns of Constitutional Thought from Fortescue to Bentham” in D[enis] J. GALLIGAN (szerk.): *Constitutions and the Classics. Patterns of Constitutional Thought from Fortescue to Bentham* (Oxford: Oxford University Press 2014) 10–11., <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198714989.003.0001>; Jeffrey GOLDSWORTHY:

A Tudor-korban, vagyis 1485 és 1603 között nem használták ezt a kifejezést: Thomas Smith, az Erzsébet-kor egyik legismertebb politikatudósa „az angol birodalom kormányzásának és rendészetének módjára” utalt a korabeli kormányzás leírásakor,²⁰ és mások is inkább a közösség vagy a kormányzás formáját említették a politikai értekezésük tárgyaként.

A hatalmi viszonyokra való utalásokról az alkotmány szó kapcsán Angliában a 17. század elejétől vannak feljegyzések,²¹ nagyjából párhuzamosan az „alaptörvények” használatával.²² Az utóbbi kifejezés, ami a legtöbb szerző szerint francia eredetű fogalom volt, első ismert említése a 16. század végéről való, egy a *common law* jogi kánonjairól szóló könyvben.²³ Ettől kezdve az alkotmány (*constitution*) kifejezés a kormányzás (*government*) és az alaptörvények (*fundamental laws*) szinonimájává vált.²⁴ Érdekes adalék, hogy I. Károly perében 1649-ben a (parlament) bíróság mintegy összevonta a két kifejezést, amikor a Királyság „alapvető alkotmányaira” (*„the fundamental constitutions of this Kingdom”*) hivatkozott.²⁵ A király egyébként maga is használta a kifejezést, így egy 1642-ben a parlamentnek írt válaszüzenetében utalt az „e Királyság kormányának ősi, egyenlő, boldog, jól felkészült és soha nem eléggé dicsérhető alkotmányára”, egy másik alkalommal pedig az „e Királyság kitűnő alkotmányára”.²⁶

„Constitutional Theory and Thought” in Peter CANE and H. KUMARASINGHAM (szerk.): *The Cambridge Constitutional History of the United Kingdom. Volume I.* (Cambridge: Cambridge University Press 2023) 260.; KUMARASINGHAM (7. lj.) 14., <https://doi.org/10.1017/9781009277778>. A 16. és 17. századi európai kormányzati rendszerek *dominium politicum et regale* és a *dominium regale* megkülönböztetésén alapuló jellemzéséhez lásd H[elmuth] G[eorg] KOENIGSBERGER: *Monarchies, Estates Generals and Parliaments. The Netherlands in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Cambridge: Cambridge University Press 2001).

²⁰ Sir Thomas SMITH: *De reipublica Anglorum: A Discourse on the Commonwealth of England* (L. Alston ed., Cambridge: Cambridge University Press 1906) xiii. [Első megjelenés: 1583].

²¹ A legkorábbi dokumentált említésre az angol parlament alsóházában került sor, amikor 1610-ben, az első Stuart-abszolútizmus idején előbb egy William Hakewill nevű képviselő a királyság alkotmánya sérelmének nevezte a népre a Parlament jóváhagyása nélkül ráerőltetett dolgokat, majd egy Sir James Whitelocke nevű másik parlamenti tag kijelentette, hogy a parlamenti jóváhagyás nélkül kivetett adó „ellentétes e Királyság politikájának természetes keretével és alkotmányával, amely a Jus publicum regni [a királyság közjoga – SZZ], s így felforgatja a birodalom alaptörvényét, és új állam- és kormányformát hoz létre”. Ugyanabban az évben jelent meg a kifejezés az *Oxford Dictionary*-ben, igaz, még a Szentföldre való utalásban (*The Constitution of the Common-wealth of Israel* című szó alatt). STOURZH (11. lj.) 90.; McILWAIN (9. lj.) 25.

²² Mathias SCHMOECKEL: „Leges fundamentales: Gesetze, die gleicher sind als andere? Vom Inhalt zum Begriff” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung* 2021/1. 223., <https://doi.org/10.1515/zrgk-2021-0005>.

²³ Francis Bacon angol filozófus *Maxims of the Law* (1695) című munkájában. J[ohn] W. GOUGH, *Fundamental Law in English Constitutional History* (Oxford: Clarendon Press 1955) 51.; STOURZH (11. lj.) 94.; MOHNHAUPT (5. lj.) 44.; SCHMOECKEL (22. l.j.) 241.

²⁴ Lásd például: Roger ACHERLEY: *The Britannic Constitution or, the fundamental form of government in Britain* (London 1727).

²⁵ McILWAIN (9. lj.) 25. Ehhez hasonlóan, a Stuart-restauráció bukásakor a Parlament egy 1688-as határozati javaslata úgy fogalmazott, hogy „Második Jakab király megpróbálta felforgatni a királyság alkotmányát azért, hogy megszegte a király és a nép közötti eredeti szerződést, és megsértette az alapvető törvényeket”. MOHNHAUPT (5. lj.) 47.; GOUGH (23. lj.) 1.

²⁶ Dieter GRIMM: *Die Zukunft der Verfassung* (Frankfurt: Suhrkamp 1991) 104.

Mindenesetre az alkotmány kifejezés Angliában csak lassan terjedt el, amit egyes szerzők azzal magyaráznak, hogy az angol jogászok a közügyeket is hagyományosan magánjogi kifejezésekkel tárgyalták, aminek pedig a királyság patrimoniális, azaz magánjogi természete lehetett az oka.²⁷

Franciaországban már a 16. század végén feltűnt az alkotmány (*constitution*)²⁸ és az alaptörvény (*lois fondamentales*)²⁹ kifejezés jogi értelemben. Az „alaptörvények” kifejezés legkorábbi használatát egyes szerzők egy 1574-ben kiadott munkáig vezetik vissza, amelyben olyan törvényeket értettek alatta, amelyeken az állam alapul.³⁰ Mások szerint a kifejezést Innocent Gentillet francia kálvinista politikus és jogász használta először több művében is, aki szerint az alaptörvények közül „egyesek a vallásra, mások az igazságszolgáltatásra, megint mások a rendőrségre vonatkoznak: mert ez az a három oszlop, amelyen Franciaország királysága nyugszik”.³¹ Gentillet, az ún. Anti-Machiavelliben úgy vélte, hogy a „Fejedelemség alaptörvényeit” (*loix fondamentales de la Principauté*) a király sem változtathatja meg, így például a trónöröklés rendjére vonatkozó ún. száli törvényt (*lex Salica, loi Salique*), amely szerint a trónt nem örökölheti nő.³² A 16. század második felében élt katolikus Pierre Grégoire de Toulouse is többször utalt az alaptörvényekre az 1578 táján megjelent *De Republica* című művében, ami szintén azt mutatja, hogy a kifejezés tulajdonképpen a királyi hatalomra vonatkozó legfontosabb szokásokat, illetve elveket jelentette. Az alaptörvényekre a kora újkori Franciaországban mindenestre többféle értelemben hivatkoztak, de semmiképp sem úgy, mint később, a 18. századtól kezdve, amikor az alkotmány szinonimájaként utaltak rájuk.³³

A *constitutio* szót a francia szerzők *status publicus*nak (kb. „közállapot”), tovább-

²⁷ „Csak onnantól beszélhetünk politikai gondolkodásról és modern, nem-feudális értelemben vett alkotmányról, [...] amikor a kormányzást már nem tekintették magántulajdonnak.” Theodore F. T. PLUCKNETT: „The Lancastrian Constitution” in A. F. POLLARD – R. W. SETON-WATSON (szerk.), *Tudor studies, presented by the Board of Studies in History in the University of London to Albert Frederick Pollard* (London: Longmans, Green & co. 1924) 181., <https://doi.org/10.1086/ahr/30.4.805>.

²⁸ Egy 1680-as francia szótár szerint a *constitution* szónak több jelentése volt, így elsősorban valamilyen állapotra utalt, másodsorban a római jogi értelemben vett törvényekre és rendeletekre (*loix, ordonnance*), továbbá egyházi szabályokra. P[ierre] RICHELET: *Dictionnaire françois, contenant les mots et les choses, Tome I* (Geneve 1680). Idézi: MOHNHAUPT (5. l.) 39.

²⁹ André LEMAIRE: *Les lois fondamentales de la monarchie française d'après les théoriciens de l'ancien régime*, (Paris 1907), idézi Gerhard OESTREICH: „Vom Herrschaftsvertrag zur Verfassungsurkunde. Die „Regierungsformen” des 17. Jahrhunderts als konstitutionelle Instrumente” in Rudolf VIERHAUS (szerk.): *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1977) 71.

³⁰ Théodore DE BÈZE: *Du droit des magistrats sur leurs objets* (Genève 1574). Idézi: SCHMOECKEL (l.) 22.) 237., és Martyn THOMPSON: „The History of Fundamental Law in Political Thought from the French Wars of Religion to the American Revolution” *The American Historical Review* 1986/5. 1103., <https://doi.org/10.1086/ahr/91.5.1103> (Theodorus Beza-ként említve).

³¹ Innocent GENTILLET: *Briève Rémonstrance à la Noblesse de France sur le fait de la Déclaration de Monsieur le Duc d'Alençon* (1576) 14. Idézi: MOHNHAUPT (l.) 5.) 36.

³² Innocent GENTILLET: *Discours sur les moyens de bien gouverner* (1579 [1576]). 48. Idézi: SCHMOECKEL (22. l.) 237.

³³ A már hivatkozott Bèze például az alaptörvényekre való utalással igazolni kívánta a hugenotta ellenállást az 1572. évi Szent Bertalan éjszaka tömegmészárlása után is, azaz, ha úgy tetszik, aktuálpolitikai céljai voltak. Lásd erről THOMPSON (30. l.) 1105.

bá *La Police*-nak (kb. „rend”) fordították, s bár a kifejezésnek több más említése is előfordult különböző szerzőknél, egyik sem a modern értelemben használta a fogalmat.³⁴ Az *ancien régime* idején született szótárakban a *constitution* a *loi*, *ordonnance*, *règlement* értelmében, azaz világi vagy egyházi törvényekként, rendeletekként, szabályzatokként szerepelt rendszerint többes számban.³⁵ A francia nyelv akadémiai szótára, a *Dictionnaire de l'Académie française* az egész 18. században szintén a hagyományos, azaz az eredeti latin értelemben, illetve a régi jogi jelentés szerint tartalmazta az „alkotmány” címszót, s csak a forradalom után megjelent kiadásban utaltak a fogalom politikai természetére. A felvilágosodás csúcsterméke, az Enciklopédia (*Encyclopédie*) 1754-ben kiadott 4. kötete szerint az „modern történelmi” fogalom, s elsősorban a német császárságra vonatkozott, s a birodalmi államot, illetve annak kormányzatát jelentette.³⁶ Ugyanakkor az „alkotmányra” úgy utalt, mint egy felsőbb akarat által hozott szabályozásra.³⁷

Amíg az alkotmány kifejezést a 18. század első felében csak szűk körben, politikai filozófiai művekben használták, a fogalom szélesebb körben ismertté vált két híres politikai gondolkodó, Montesquieu³⁸ és Le Paige³⁹ írásai, valamint a párizsi *parlement* 1753. évi ellenállása nyomán, amikor is a törvénytörő az alkotmány, illetve az alaptörvények védelmére hivatkozva utasította el a király egy rendeletének bejegyzését.⁴⁰

A német nyelvterületen a *Verfassung* (alkotmány) első írásos nyoma egy 1346-os okmányban található, mint „*virfaszunge*”, ami jogi formájú egyezséget, megegyezést jelentett, míg a ma használatos *Verfassung* (*Verfaßung*) első dokumentált használata 1470-ből való. A *verfassen* (előállítani, létrehozni) ige, illetve a *Verfassung* főnév a 15. század végétől jelent meg különböző jogi szövegekben, főleg városi szabályzatokban,⁴¹ de ez utóbbi értelmű használat kivételes volt.⁴² Ami a latin *constituti*-ót illeti, a Német-római Birodalomban már az 1235-ös mainzi *Reichslandfriedere*,

³⁴ McILWAIN (9. l.) 25.

³⁵ Wolfgang SCHMALE: „Constitution, Constitutionnel” in Anette Höfer und Wolfgang Schmale (szerk.): *Agiotage, agioteur. Constitution, constitutionnel. Droit, Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680–1820*. (Berlin, Boston: Oldenbourg Wissenschaftsverlag 1992) 32., <https://doi.org/10.1515/9783486827842-002>.

³⁶ SCHMALE (35. l.) 37.

³⁷ Marina VALENSISE: „The French Constitution in Prerevolutionary Debate” *The Journal of Modern History* 1988/60. 29–30., <https://doi.org/10.1086/243373>. Az alkotmányra már mint pozitív jogra utalt Fortunato-Bartholomeo DE FELICE: *Encyclopédie, ou Dictionnaire universel raisonné des connaissances humaines, Tome II*. (Yverdon 1772) 189–191., idézi: VALENSISE (37. l.) 30.

³⁸ [Charles-Louis de Secondat MONTESQUIEU]: *De l'esprit des loix [lois]* (Genève 1748). Magyarul: MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről* (Budapest: Osiris–Attraktor 2000).

³⁹ Louis-Adrien LE PAIGE: *Lettres historiques sur les fonctions essentielles du Parlement, sur le droit des pairs et sur loix fondamentales de Royaume* (Amsterdam) 1753–1754.

⁴⁰ SCHMALE (35. l.) 37–38.

⁴¹ MOHNHAUPT (5. l.) 22–23.

⁴² Az „alkotmány” kifejezés fogalomtörténetének monográfiája, Heinz Mohnhaupt szerint a 17. századi német szótárak még csak a *verfassen* ige főnevesített változatoként ismerték, de általában nem kötötték az állam berendezkedéséhez vagy a joghoz. Az első olyan forrás, amely a *Verfassung* szót modern értelemben, általános írásbeli szabályzatként használta, egy 1685-ben megjelent munka. MOHNHAUPT (5. l.) 51.

vagyis a birodalom belső viszonyait szabályozó császári ediktumra később így hivatkoztak,⁴³ az 1356-os német Aranybullát pedig, amely megállapította a császárválasztás módját, illetve meghatározta a hét német választófejedelmet, a 17. század óta az első német alaptörvénynek tartották.⁴⁴ Mindenesetre „[a]z alkotmány a politikai döntéshozatal és az uralom szervezetének és gyakorlásának átfogó szabályozása értelmében a 18. század előtt még ismeretlen [fogalom] volt”.⁴⁵ Jellemző, hogy még egy 1788-as német értelmező szótár is az „alkotmány” szó alatt „egy dolog állapotát” értette, jogi értelemben pedig egy „törvényt vagy tartományi rendeletet”.⁴⁶

1.3. A MODERN FOGALOMHASZNÁLAT KIALAKULÁSA

Az alkotmánytörténeti szakirodalomban nincs egyetértés arról, hogy pontosan ki és mikor használta először modern értelemben az „alkotmány” vagy az „alaptörvény” kifejezést, de az elsőségnek nincs is különösebb jelentősége, különösen azért, mert azok a korai fogalomhasználatok, amelyek a leginkább hasonlítanak a maihoz, saját korukban nem találtak követőkre, ahogy azt Cicero szóhasználatának példájánál láttuk. Hasonlóan egyedi vagy legalábbis ritka lehetett a 18. században a svájci Emmerich de Vattel, kora legismertebb nemzetközi jogásza által adott definíció, amely szerint „[a]z állam alkotmánya az az alapvető szabályozás, amely meghatározza a közhatalom gyakorlásának módját. Ebben nyilvánul meg az a forma, amelyben a nemzet mint politikai test cselekszik”.⁴⁷ Igaz ez Henry Saint-John, ismertebb nevén Bolingbroke első vikomtjának megfogalmazására is, amely szerint az alkotmány azon törvények, intézmények és szokások összességét jelenti, amelyek meghatározott, a közjő szolgálatára kidolgozott elveknek megfelelően alakultak ki, amelyek alapján a népet kormányozzák.⁴⁸

Egyes francia alkotmánytörténészek a *constitution* első modern értelemben vett használatát általában egy 17. századi műnek tulajdonítják, de ebben nehéz felfedezni az alkotmány megújult értelmezését.⁴⁹ A modern szóhasználat kialakulását elősegítette Montesquieu hivatkozott műve, és az is, hogy a már említett párizsi *parlement* (törvényszék) az 1770-es évek elejétől a francia monarchia alkotmányának

⁴³ Lásd ehhez Arno BUSCHMANN: „Der Mainzer Reichslandfriede von 1235. Anfänge einer geschriebenen Verfassung im Heiligen Römischen Reich” *Juristische Schulung* 1991/31. 453–460.

⁴⁴ MOHNHAUPT (5. l.) 18.

⁴⁵ Anita PRETTENTHALER-ZIEGERHOFER: *Verfassungsgeschichte Europas. Vom 18. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2013) 7.

⁴⁶ Johannes Ferdinand ROTH: *Gemeinnütziges Lexikon*, Bd. 1. (1788) 93. Idézi: GRIMM (l. 26.) 109.

⁴⁷ Emmerich DE VATTEL: *Le Droit des gens; ou, Principes de la loi naturelle*. Tome 3. (M. P. PRADIER-FODÉRÉ ed., Paris 1863.) 153.

⁴⁸ [Henry Saint-John BOLINGBROKE]: *A Dissertation upon Parties* (London 1735) 141.

⁴⁹ „Az államtest jó alkotmánya két dologból áll, a vallásban és az igazságszolgáltatásban: ezek az államok belső és konstitutív elvei.” J[acques]-B[énigne] BOSSUET: *Politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte* (Paris 1677-1679). Lásd SCHMALE (35. l.) 34. Mások szerint Jacques-Bénigne Lignel Bossuet francia püspök és teológus e művében kötötte össze első alkalommal az alkotmány és az alaptörvény kifejezéseket. Roland MOUSNIER: *The Institutions of France Under the Absolute Monarchy, 1598–1789, Volume 1: Society and the State*, Chicago: University of Chicago Press 1979).

alapelvei védelmezőjének tekintette magát,⁵⁰ általánossá pedig a forradalom előestéjén, illetve idején megjelent politikai röpiratokkal, különösen Sieyès abbé munkáin keresztül vált. A francia szóhasználatra elsősorban az amerikai alkotmány megszületése volt nagy hatással, míg a szárazföldi Európában a francia forradalmi alkotmányok ismertté válásával terjedt el a fogalom modern jelentése.

2. AZ ALKOTMÁNY TÖRTÉNETI-ANALITIKUS ÉS MODERN JOGI-POLITIKAI FOGALMA

A pusztá szóhasználat vizsgálatán túl érdemes azt is áttekinteni, hogy – akár utólag – milyen tartalmat társítottak e kifejezéshez, illetve milyen előzményei voltak annak a jelenségnek vagy intézménynek, amit ma alkotmánynak nevezünk.

2.1. A TÖRTÉNETI-ANALITIKUS ALKOTMÁNYFOGALOM

Ahogy már említettem, az európai hagyomány szerint az alkotmány előképei már az ókorban megjelentek, elsősorban Arisztotelész jó kormányzásról szóló munkáiban, még ha több mint egy évezred is eltelt, mire a *Politika* államformatanát összekötötték az alkotmány fogalmával. Ebben az értelemben azonban az utóbbi csupán a hatalomgyakorlás intézményrendszerének leírását jelentette, éppúgy, mint azon másik tradíció esetében, amely az emberi test metaforájával jellemezte a politikát mint „politikai testet” (*body politic*).⁵¹ Ez az organikus felfogás Angliában röpiratokban és más politikai írásokban a 17. század elején jelent meg, majd terjedt el,⁵² a század közepére pedig már önálló kifejezésként is alkalmazták a *constitution* kifejezést az iratlan hatalmi viszonyokra, gyakran ideértve az egyházi hatóságokat is.⁵³

Még korábról, a 16. és 17. század fordulójától datálhatjuk az „ősi alkotmányra” (*ancient constitution*) vonatkozó nézetek keletkezését, amelyek szerint Anglia egész joga a *common law* része, amely a nép gyakorlatából származott, s amelynek eredete a távoli múltba nyúlik vissza.⁵⁴ Így már 1628-ban hivatkoztak rá az alsóházban a királyi különadókkal szembeni ellenállás alátámasztására.⁵⁵ Az ősi alkotmány

⁵⁰ SCHMALE (35. l.) 35.

⁵¹ MOHNHAUPT (5. l.) 45.

⁵² Lásd például: Edward FORSET: *A comparative Discourse of the Bodies natural and politique* (London, 1606).

⁵³ Az anglikán egyház legfontosabb szabálygyűjteményének címe például *Constitutions and Canons Ecclesiastical* (1604) volt. Gerald STOURZH: „Staatsformenlehre und Fundamentalgesetze in England und Nordamerika im 17. und 18. Jahrhundert” in Rudolf VIERHAUS (szerk.): *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1977) 315.

⁵⁴ J. G. A. Pocock: „Burke and the Ancient Constitution – A Problem in the History of Ideas” *The Historical Journal* 1960/2. 129. Az ősi alkotmányra vonatkozó nézetek fejlődéséről lásd J.G.A. Pocock: *The Ancient Constitution and the Feudal Law. A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press 1987) <https://doi.org/10.1017/cbo9780511571459>.

⁵⁵ STOURZH (53. l.) 311.

teóriája a 18. és 19. században is népszerű volt a brit politikai gondolkodók körében, részben a forradalmi törekvésekkel szembeni konzervatív értékek védelme, illetve az angol iratlan alkotmány felsőbbrendűségének igazolása érdekében. A 18. századi brit politikus és politikai gondolkodó Edmund Burke szerint például már az 1688. évi „[f]orradalmat azért hajtották végre, hogy megőrizték ősi, elvitathatatlan törvényeinket és szabadságainkat, s a kormányzat ősi alkotmányát”, s már a Magna Carta is a korábbi szabadságok megerősítése volt.⁵⁶ Az alkotmány történetiségének hangsúlyozása – az angol alkotmány dicsőítésével együtt – tipikusan whig gondolat volt, amely szerint az más nemzetek alkotmánya felett áll,⁵⁷ mert egyaránt megakadályozta a forradalmat és a despotizmust, stabilitást nyújtott, és progresszív reformokat tett lehetővé; még a radikális változásokat követelők, mint a chartisták is az 1840-es években kiálltak az ősi szabadságjogokon, a Magna Cartán alapuló hagyományos alkotmány mellett, és annak restaurálását követelték.⁵⁸

Az „ősi alkotmány” teóriája Franciaországban is ismert volt. E felfogás szerint az alkotmány a történelem terméke, vagy még inkább egy korszak társadalmi fejlődésének eredménye, nem pedig önkényes vagy véletlen esemény.⁵⁹ Az 1789-es forradalom idején vagy azt közvetlenül megelőzően született politikai pamfletek, „füzetek” (*cahiers*) egy része szerint például Franciaországnak mindig is volt alkotmánya, amit azzal magyaráztak, hogy máskülönben az állam nem maradhatott volna fenn.⁶⁰ Megjegyzendő, hogy az ősi alkotmányra akár egymással ellentétes politikai törekvések alátámasztására is hivatkozni lehetett. Az *ancien régime* hívei például az illegitimnek tartott újításokkal szemben, míg a forradalom hívei a régi, múltba vesző szabadság forrásaként utaltak rá.⁶¹

⁵⁶ EDMUND BURKE: *Töprengések a francia forradalomról* (Budapest: Atlantisz Medvetánc 1990) 115. Lásd ehhez Kontler Lászlónak a kötethez írt bevezetőjét. Ugyanott 44–46.

⁵⁷ „Anglia alkotmánya kétségtelenül a legökéletesebb kormányforma, amit az emberi bölcsesség valaha kitalált”, *Critical Review*, vol. 39, 1775. Idézi: R[obert] R. PALMER: *The Age of the Democratic Revolution. A Political History of Europe and America, 1760–1800* (Princeton: Princeton University Press 1959) 143–144.

⁵⁸ GOLDSWORTHY (19. lj.) 277–278.

⁵⁹ J. C. L. [Simonde de] SISMONDI: *Recherches sur les constitutions des peuples libres* (Bruxelles 1836). Idézi: LUIGI LACCÈ: *History & Constitution. Developments in European Constitutionalism: the comparative experience of Italy, France, Switzerland and Belgium (19th–20th centuries)* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2016) <https://doi.org/10.5771/9783465142850>.

Olyan kísérlet is történt, amely egyfajta egyensúlyt kívánt teremteni a racionalizmus és a történetiség között, azzal, hogy Franciaországban az 1814-es alkotmány (vagyis a Bourbon-restauráció ún. szenátusi alkotmánya) helyreállította a folytonosságot, és összebekötötte az alkotmány archaikus formáját az új tapasztalatokkal. BENJAMIN CONSTANT: *Réflexions sur les constitutions, la distribution des pouvoirs et les garanties, dans une monarchie constitutionnelle* (Paris 1814) <https://doi.org/10.1515/9783110928891-032>. Lásd erről: LACCÈ (59. lj.).

⁶⁰ NANNERL O. KEOHANE: „Claude de Seyssel and Sixteenth-Century Constitutionalism in France” in J. Roland PENNOCK and JOHN W. CHAPMAN (szerk.): *Constitutionalism*, Nomos XX. (New York: New York University Press 1979) 47.

⁶¹ Az ősi alkotmányra vonatkozó nézetek azonban, éppúgy, mint Angliában, nem voltak általánosak vagy uralkodóak. Benjamin Constant szerint például nem létezett korábban francia alkotmány, s ezért nem alakított ki maradandó szokásokat, és nem is hagyhatott semmilyen nyomot. CONSTANT (59. lj.) Idézi: VALENSISE (37. lj.) 25.

Az ősi alkotmány(osság) teóriája – az abszolutizmus uralmi rendszerére vonatkoztatva – ismert volt a 17. századi dán–norvég királyságban is.⁶²

Az észak-amerikai angol gyarmatokon mint az elnyomással szembeni ellenállási jog forrására hivatkoztak rá, és Spanyolországban is kialakult az a nézet, hogy valaha létezett egy ősi alkotmány, amelynek alaptörvényei az uralkodásra vonatkozó feltételezett eredeti szerződés feltételeit tartalmazták, s amely alkotmány a *Cortes*-en (a rendi gyűlésen) keresztül korlátozta az uralkodói hatalmat.⁶³ Ennek nyomán terjedhetett el a spanyol gyarmatokon a „mi ősi alkotmányunk” (*nuestra antigua constitución*) kifejezés a 18. század második felében (elsősorban a spanyol gyarmati törvényeket értve ezalatt), de Spanyol-Amerikában is különböző értelemben hivatkoztak rá: egyrészt negatív fogalom volt, s a gyarmati uralom alapját értették alatta;⁶⁴ a másik értelemben viszont pozitív jelentést társítottak hozzá, még a függetlenné válás előtt, amikor a monarchia amerikai alattvalóinak jogait ebből vezették le, vagy később is, amikor új alkotmány hiányában erre hivatkoztak valamely igény alapjául.⁶⁵

Angliában a 17. század óta az alkotmány alatt a kormányzás módját értették,⁶⁶ s a kifejezést e jelentése alapján vetítették vissza akár a régmúltba is.⁶⁷ Ez az alkotmány történeti fogalmának, illetve az alkotmánytörténet különválasztásán alapult;⁶⁸

⁶² Håkon EVJU: „Ancient Constitutionalism in the Age of Enlightenment. The Case of Denmark-Norway” in Karen GAMMELGAARD – Eirik HOLMØYVIK (szerk.): *Writing Democracy: The Norwegian Constitution 1814–2014* (New York–Oxford: Berghahn Books 2014) 229–231., <https://doi.org/10.3167/9781782385042>.

⁶³ Francisco Martínez MARINA: *Teoría de las Cortes* (Madrid 1813). Idézi: José Carlos CHIARAMONTE: „The ‘Ancient Constitution’ after Independence (1808–1852)” *Hispanic American Historical Review* 2010/3. 460., <https://doi.org/10.1215/00182168-2010-003>.

⁶⁴ Venezuelában például, a függetlenségről szóló 1811. évi törvény a korábbi alkotmány megváltoztatását célozta, jöllehet a korábban spanyol gyarmat Venezuelának nem volt saját (írott) alkotmánya. Az ősi alkotmány felváltását szorgalmazta egy újjal Rio de la Plata (a későbbi Argentína) első alkotmányos dokumentuma, a hatalommegosztásról szóló, 1811-es *Reglamento de la división de poderes* is. Ezzel szemben a mexikói Cuzcóban José Angulo, az 1814-es felkelés vezetője a spanyol monarchikus alkotmány és a természetjog szabályainak megszegésével igazolta a felkelést. A 19. században több spanyol gyarmaton hivatkoztak a királyság alaptörvényeire. CHIARAMONTE (63. l.) 463. A szerződéselméleten alapuló ősi alkotmány egy másik felfogása szerint az amerikai gyarmatokon élők a kasztíliai koronával kötöttek megállapodást, és a spanyol uralkodók a bennszülöttek és a hódítók közti megegyezés alapján adtak alkotmányt, ősi törvényeket, amely egyenrangú a spanyol monarchikus alkotmánnyal. Fray SERVANDO, *Historia de la revolución de Nueva España* (London 1813). Idézi: CHIARAMONTE (63. l.) 464.

⁶⁵ CHIARAMONTE (63. l.) 455., 461.

⁶⁶ ACHERLEY (24. l.) 22.

⁶⁷ Az ősi alkotmány igazolását még olyan legendák is erősítették, amelyek szerint az alkotmány folytonosságát a mennyek biztosították. Egy 17. századi leírás szerint például, a megbukott II. (Stuart) Jakab király, mielőtt Franciaországba menekült volna, sértődötten a Temzébe dobta az ún. *Great Seal*-t, azaz a király nagypecsétjét, de isteni beavatkozás nyomán egy halász hálójába azt kifogta, s ilyen módon biztosítani lehetett a kormányzás folyamatosságát. KUMARASINGHAM (7. l.) 15.

⁶⁸ Az ősi alkotmány elmélete azonban gyakorta felidézésre került a politikai vitákban is. II. Jakab 1688-as távozását például a toryk a trónról való lemondásnak tekintették, míg a whigek, főleg a John Locke *Két értekezés a kormányzatról* (*Two Treatises of Government*, 1689) című munkájában kifejtett szerződéselméletre hivatkozva azt állították, hogy az ország elhagyásával a király megsértette az ország alaptörvényeit, és ezért üresedett meg a trón. KUMARASINGHAM (7. l.) 15.

így az angol, illetve brit szerzők többsége az „alkotmányfejlődést” legkésőbb az 1215. évi Magna Cartáig vezeti vissza, akkor is, ha (Földnélküli) János király e kiváltságlevelét nem is tartja alkotmánynak. Bár a többek szerint az első írott alkotmánynak tekinthető, 1653. évi *Instrument of Government* nem minősítette magát alkotmánynak,⁶⁹ a dicsőséges forradalom (1688) után egyre gyakrabban utaltak egyes számban az alkotmányra mint az államszervezet alapvető szabályaira, ahogy az a már hivatkozott Bolingbroke⁷⁰ vagy Blackstone⁷¹ műveiben is látható. Angliában az alkotmány kifejezést még akkor is ebben a hagyományos értelemben (vagyis a hatalomgyakorlás rendjének, illetve a kormányforma leírására) vetítették vissza a régmúltra, amikor már annak modern jelentése is kialakult.⁷²

Franciaországban, Angliával ellentétben, nem voltak olyan hagyományok, amelyek rendezték volna a király és az alattvalók viszonyát, habár „a királyság alaptörvényeire” való hivatkozás itt még korábban megjelent, mint Angliában. A forradalom előtti években az alkotmányra egymással ellentétes értelemben is hivatkoztak: azok, akik a status quo mellett érveltek, ragaszkodtak ahhoz, hogy a monarchiának folyamatosan volt alkotmánya, mások viszont megkérdőjelezték annak folyamatos létezését, vagy pedig teljes megújítását látták szükségesnek.⁷³ A 18. század közepétől egyre gyakrabban immár egyes számban is, mint az állam vagy a monarchia alkotmányát értették a *constitution* alatt,⁷⁴ de ez a királyság berendezkedésének leírására vonatkozott. Ilyen értelemben használta a kifejezést Montesquieu is már említett, *A törvények szelleméről* (*De l'esprit de lois*) című, 1748-ban kiadott könyvében is, hasonlóan az angol alkotmánnyal foglalkozó első, a kontinensen megjelent munkához, Jean Louis de Lolme *La Constitution de l'Angleterre* (*Anglia alkotmánya*) című könyvéhez.⁷⁵

Az „alkotmány” az amerikai és a francia forradalom előtt a Német-római Birodalomban sem normatív, hanem empirikus fogalom volt, amely egy állam álla-

⁶⁹ A „Kormányzati Okirat” hivatalos elnevezése (címe) „Anglia, Skócia és Írország és a hozzájuk tartozó dominiumok közjólétének kormányzata” („*The government of the Common-wealth of England, Scotland, and Ireland, and the dominions thereto belonging*”) volt.

⁷⁰ STOURZH (53. lj.) 301.

⁷¹ Lásd különösen William BLACKSTONE: *Commentaries on the Laws of England I–IV* (Oxford 1765–1769).

⁷² Edwar Augustus Freeman angol történész szerint például már a 14. századra kialakult az angol alkotmány minden alapelve, és a 17. századi küzdelmek nem valami újért folytak, hanem a régi értékek megőrzéséért, sőt már a normann hódítás korában csírájában minden fontos intézmény megvolt. E[dward] A. FREEMAN: „The Continuity of English History” in E. A. Freeman: *Historical Essays*, Series I (London: MacMillan 1871) 42–43.

⁷³ Marina VALENSISE: „The French Constitution in Prerevolutionary Debate” *The Journal of Modern History* 1988. 60. 22–57., 34., <https://doi.org/10.1086/243373>.

⁷⁴ SCHMALE (35. lj.) 33.

⁷⁵ A genfi születésű de Lolme könyvének már a teljes címe is erről árulkodik: *The Constitution of England, or, an Account of the English Government in which it is Compared Both with the Republican Form of Government and the Other Monarchies in Europe* [*Anglia alkotmánya, avagy beszámoló az angol kormányzásról, a köztársasági államformával és a többi európai monarchiával összehasonlítva*] (London 1821), amelyben az angol alkotmányt a normann hódításig vezette vissza. A könyv franciául íródott, s először Amszterdamban jelent meg 1771-ben, majd angolul Londonban 1775-ben.

potára utalt, ahogy az saját jogi normái szerint létezett, s amely történeti fejlődés eredménye volt.⁷⁶

A modern német alkotmánytörténet-írás az „alkotmány” kifejezést az állam jogi alaprendjének értelmében vetítette vissza a korábbi évszázadok történetére.⁷⁷ A „középkori alkotmány” fogalma Fritz Kern német középkortörténész tanulmányai⁷⁸ alapján váltak bevetté.⁷⁹ Kern ugyan maga is hangsúlyozta, hogy el kell kerülni, hogy mai fogalmainkat kritikátlanul és anakronisztikus módon visszavetítsük a középkorra,⁸⁰ saját alkotmányfogalma tisztán leíró jellegű volt,⁸¹ ami alkalmassá tette arra, hogy bármilyen kor szervezett uralmi rendjének leírására használják, mivel, bár az alkotmány modern fogalom, maga a jelenség Kern szerint nem volt új.⁸² Az alkotmány kifejezés így analitikus fogalomná vált, amit – az alkotmánytörténeti szakmai viták ellenére⁸³ – az alkotmánytörténet korábbi államalakulatok, illetve más entitások uralmi rendszerének összefoglaló elnevezésére használ.

Ebben a történeti, visszavetített értelemben használták, és tulajdonképpen használják ma is a kifejezést, amely szerint például a Német-római Birodalom „alkotmánya” uralkodói szerződésekből, szabadságlevelekből, választási kapitulárákból, dinasztikus házitörvényekből és békeegyezményekből állt, amelyeket „alaptörvényeknek” (*leges fundamentales, Staatsgrundgesetze*) neveztek, jellegét tekintve pedig szerződéses alapon nyugvó rendi alkotmány volt.⁸⁴ Ebből következően az ilyen értelemben felfogott birodalmi alkotmány nem vonatkozott a császárság minden alattvalójára, hanem csak a szerződő felekre (vagyis a császárra és a rendekre), tartalmát tekintve csak egyes birodalmi szervekről rendelkezett, s szabályait

⁷⁶ GRIMM (26. lj.) 102.

⁷⁷ Az alkotmányfogalom fejlődéséről a német közjogi gondolkodásban lásd részletesen: Eberhard SCHMIDT-ASSMANN: *Der Verfassungsbegriff in der deutschen Staatslehre der Aufklärung und des Historismus. Untersuchungen zu den Vorstufen eines hermeneutischen Verfassungsdenkens* (Berlin: Duncker & Humblot 1986).

⁷⁸ Fritz KERN: „Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter. Zur Entwicklungsgeschichte der Monarchie“ *Mittelalterliche Studien* 1914/2.; és Fritz KERN: „Recht und Verfassung im Mittelalter“ *Historische Zeitschrift* 1919/1.

⁷⁹ SCHMOECKEL (22. lj.) 220.

⁸⁰ KERN (78. lj. 1919) 2.

⁸¹ „»Alkotmányon« mi modernek az állam általános jogrendszerének azt a részét értjük, amely szabályozza az államhatalom összetételét, valamint az államhatalom és alattvalói közötti kölcsönös kapcsolatokat.” KERN (78. lj. 1919) 44.

⁸² Fritz KERN: *Kingship and Law in the Middle Ages* (Oxford: Basil Blackwell 1939) 181.

⁸³ Részletesen lásd: Ino AUGSBERGER und Michael W. MÜLLER (szerk.): *Theorie der Verfassungsgeschichte. Geschichtswissenschaft – Philosophie – Rechtsdogmatik* (Tübingen: Mohr Siebeck 2023) <https://doi.org/10.1628/978-3-16-162236-6>.

⁸⁴ Peter UNRUH: *Der Verfassungsbegriff des Grundgesetzes. Eine verfassungstheoretische Rekonstruktion* (Tübingen: Mohr Siebeck 2002) 39., 52., <https://doi.org/10.1628/978-3-16-158008-6>; OESTREICH (29. lj.) 47–48.

„Ha figyelembe vesszük a Régi Német Birodalom hányatott sorsát [...], akkor a modern értelemben vett alkotmány létezése, amelyet egy olyan dokumentumban rögzítettek, amely az uralkodó rend alapjait és az állampolgár alapvető jogait az állammal szemben a legmagasabb rendű jogelvekben egységesíti [...], nem érthető ennek az államnak az esetében [...]” Klaus STERN: *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. Bd. V: Die geschichtlichen Grundlagen des deutschen Staatsrechts* (München: C. H. Beck 2000) 61.

nem rögzítették egységes (akár több okmányból álló) dokumentumba, amit alkotmánynak tekintettek volna.⁸⁵

Az alkotmány történeti-analitikus fogalmának meghatározása nehéz vállalkozásnak tűnik, főleg azért, mert azokban a korokban, amelyekre az alkotmány- vagy politikatörténet-írásban alkalmazzák, nem léteztek a mai értelemben vett jogrendszerek (az ókorban, illetve a középkorban),⁸⁶ vagy azok jellege alapvetően eltért a ma ismertektől (a késő középkorban, illetve a kora újkorban).

Ezért célszerűbb e fogalom kritériumait, illetve általános jellemzőit meghatározni annak érdekében, hogy azokat összevethessük a modern kori alkotmányfogalommal.

Mivel a történeti alkotmányfogalom elvileg bármilyen szervezett társadalom belső hatalmi rendjének leírására szolgál, minden birodalomnak, országnak, tartománynak vagy más olyan entitásnak szükségszerűen volt alkotmánya, amelynek meghatározott hatalmi intézményei voltak.⁸⁷ „A régebbi értelemben vett alkotmány egy adott

⁸⁵ UNRUH (84. l.) 56. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a hatalmat gyakorló szervek legitimitása és jogköre nem valamely felsőbb (úgy értem, fölöttük álló) alkotmányos rendből következett, hanem a császár és a birodalmi rendek egymás közötti hatalmi viszonyait rendezték az alkotmányjog segítségével.

A modern alkotmányoktól való megkülönböztetést néha egyéb szóhasználatl is kifejezik, így például „proto- alkotmányosságnak” nevezve a „birodalmi alkotmányt”. WOLFGANG BURGDORF: „Proto-constitutionalism – The Imperial Constitution in the Electoral Capitulations and Basic Law Guarantees” *German Law Journal* 2018/36. 415–431., <https://doi.org/10.1093/gerhis/ghy043>. Ez ahhoz hasonló, ahogy a német alkotmánytörténeti irodalom „korai alkotmányosságnak” (*Frühkonstitutionalismus*) nevezi az 1849. évi frankfurti nemzetgyűlés által elfogadott alkotmány előtti liberális fejlődést.

⁸⁶ A már idézett Kern szerint például a középkori alkotmányos gondolkodásban egységes és oszthatatlan volt a köz- és a magánjogok együttese (így például az uralkodónak szubjektív joga volt az uralkodásra), s ezért nem volt különbség a közjog és a magánjog között. KERN (78. l. 1919) 46., 49. Más szerzők ugyanakkor már a római jogot illetően elkülönítik a közjogot a magánjogtól, lásd például ZLINSZKY János: *Ius Publicum – Római közjog* (Budapest: Osiris–Századvég 1994). Ernst H. Kantorowicz 20. századi német középkortörténész szerint – szemben a második világháború előtti magyar jogászok általános felfogásával, akik szerint a magyar királyság közjogi jellege magyar sajátosság volt – Angliában és Franciaországban a trónöröklés rendje már a 13. századtól a magánjogból közjogi intézménnyé vált. ERNST KANTOROWICZ: *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology* (Princeton and Oxford: Princeton University Press 2016 [eredetileg 1957]) 330., <https://doi.org/10.1515/9781400880782>. Egy lehetséges átmeneti vagy közvetítő felfogás a közjog tekintetében is megkülönbözteti a fogalom korai vagy premodern értelmét a modern jelentéstől, így például BERNARDO SORDI: „Public Law before ‘Public Law’” in HEIKKE PIHLAJAMÄKI – MARKUS D. DUBBER – MARK GODFREY (szerk.): *The Oxford Handbook of European Legal History* (Oxford: Oxford University Press 2018) <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198785521.001.0001>. Ha a közjog és a magánjog elválasztását is elemzési keretnek tekintjük (s nem azt vizsgáljuk, hogy egyes jogrendszerek mikor ismerték el azt rendszerező elvként), akkor a megkülönböztetés már az ókorig visszavezethető. Lásd ehhez HAMZA GÁBOR: „A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció” *Állam- és Jogtudomány* 2005/1–2.; FÖLDI ANDRÁS: „Status, res publica, ius publicum” *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, Tomus XLVIII., 2011; BRUNO AGUILERA-BARCHET: *A History of Western Public Law. Between Nation and State* (Cham et al.: Springer 2015) <https://doi.org/10.1007/978-3-319-11803-1>.

⁸⁷ Georg Jellinek 19. századi német jogász szerint minden szervezett közösségnek szüksége van belső rendre, amelyben meghozzák és végrehajtják a döntéseket, és amely meghatározza tagjainak jogállását; „[e]zt a rendet hívjuk alkotmánynak. Ezért minden államnak szükségszerűen van alkotmánya.” GEORG JELLINEK: *Allgemeine Staatslehre* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1960 [1900]) 505.

állam állapotára utalt: kezdetben még tág értelemben határozták meg, nevezetesen aszerint, ahogyan a történelmi fejlemények, természeti viszonyok és jogi szabályozások alakították; később arra a státusra szűkült, amit a konvenciók, szerződések vagy törvények határoztak meg. Ezután minden államnak saját alkotmánya volt.”⁸⁸ Mivel azonban a mai értelemben vett államok a 16. századig nem is léteztek,⁸⁹ az alkotmány e felfogása értelemszerűen nem az államiság modern fogalmához kötődött.

A 18. század vége előtt továbbá a hatalmi viszonyokat nem rendezték egységes rendszerbe sem tartalmilag, sem formai értelemben; a fejedelmi hatalomra vonatkozó, vagy egyes osztályok, rendek vagy személyek jogállását meghatározó normák részben jogi, részben politikai, illetve morális természetűek voltak.⁹⁰ A középkorban például a jog forrásai a római jog, a helyi szokásjog – mint a száli törvény (a száli frank magánjogi kódex) vagy a szász tükör (*Sachsenspiegel*) – vagy más, nem római jogi – azaz például germán, gót és burgundiai – szokásjogok (*Leges Barbarorum*, *Lex Romana Visigothorum*, *Lex Romana Burgundionum*),⁹¹ továbbá karták, koronázási hitlevelek, szabadságlevelek – mint például az 1215. évi angol *Magna Carta*, az 1222. évi magyar Aranybulla és az 1356. évi német aranybulla (*Goldene Bulle*), az 1356-os brabanti *Joyeuse Entrée* (*Blijde Inkomst*) (a. m. „örömteli belépés”), az 1514. évi Tübingeni Szerződés (*Tübinger Vertrag*) –, sőt nem formalizált szokások, konvenciók voltak, amelyek érvényesülése gyakran nem valamiféle központi kényszerítő erőn,⁹² hanem az érintettek elismerésén keresztül történt. De a későbbiekben is születtek olyan, többé-kevésbé jogi jellegű oklevelek, privilégiumok és más dokumentumok, amelyek a hatalomgyakorlás módjára vonatkoztak. Az ismertebb ilyen dokumentumok közül említhető például az 1600. évi San Marinó-i törvénygyűjtemény,⁹³ az 1634-ban Svédországban a rendi gyűlés által elfogadott *Regeringsform* a hatalomgyakorlás viszonylag széles spektrumát fogta át, de alapvetően rendi keretek között; az 1653. évi angol *Instrument of Government* a Stuart-abszolútizmus hatalmi rendjét kívánta felváltani egy új kormányzati rendszerrel, míg Dániában az uralkodó 1665-ben adta ki az ún. „királyi törvényt” (*Kongelov, lex Regia*) az abszolút uralkodói hatalomról;⁹⁴ és idesorolható a rövid életű Korzikai Köztársaság 1755. évi statútuma, amely magát alkotmánynak nevezte (*Costituzione di Corsica*). De ezek egyike mögött sem volt

⁸⁸ Dieter GRIMM: *Deutsche Verfassungsgeschichte 1776–1806* (Frankfurt: Suhrkamp 1988) 12.

⁸⁹ A modern államok kialakulását általában az 1555. augsburgi vallásbékéhez, illetve a harmincéves háborút lezáró 1648. évi vesztfáliai békéhez, pontosabban azok következményeihez szokták kötni. Lásd például VOERMANS (4. l.) 104.

⁹⁰ John Wiedhofft Gough walesi eszméletörténész szerint, aki külön monográfiát írt az alaptörvények angliai történetéről, a középkori gondolkodásban az államot és a jogot Isten adományának tekintették, a jog és az igazság forrása, az igazságosság pedig olyan abszolút kategória volt, amely nem a hatályos jogtól függött; a 16. és 17. században az erkölcs és a jog még nem volt pontosan elkülöníthető egymástól. GOUGH (23. l.) 22. Bár Gough ezt a középkori Angliáról írta, mindez a középkori Európa nagy részére is jellemző volt.

⁹¹ Még ha ezek számos fontos római jogi forrásszöveget tartalmaztak is.

⁹² KERN (78. l.) 1919) 3.

⁹³ *Statuta Decreta ac Ordinamenta Illustris Reipublicae ac Perpetuae Libertatis Terrae Sancti Marini*, Arimini, M.D.C.

⁹⁴ Lásd ehhez: KÉPES György: *A Dán Királyság alkotmánytörténete a kezdetektől 1848-ig* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2019).

olyan szándék, hogy a korabeli uralmi viszonyok teljességét általános jelleggel szabályozzák, vagy létrehozzanak egy jogrendszert, hanem olyan középkori dokumentumok voltak, amelyek az uralkodó és a rendek közti viszonyok egy részét rendezték,⁹⁵ vagy a szokásjogot gyűjtötték egybe.⁹⁶ Ezért az olyan értelmezések, amelyek a modern alkotmányok vagy az emberi jogok kezdeményeit látják bennük, ugyancsak modern fogalmak (és igények) gyakran romantikus visszavetítése⁹⁷ csupán.⁹⁸ Még akkor is, ha számos alaptörvény és szokás az uralkodói hatalom korlátozására, illetve bizonyos előjogok védelmére irányult. A Német-római Birodalom alaptörvényeit például a császár és a rendek közötti, feudális jellegű szerződésekként értelmezték: e korban tehát „[a]z alkotmány [...] az állam szerződéses úton létrehozott és alapszerződésben meghatározott politikai állapota”.⁹⁹ Ezek azonban alapvetően nem jogi típusú, kikényszeríthető korlátok voltak, hanem a korabeli politikai erkölcsön, a természetjogon, illetve a szokásjogon alapultak.¹⁰⁰ Ennek megfelelően gyakran nem érvényesültek, ráadásul hasonló okiratok, szokások ellenkező tartalmúak – azaz az uralkodói hatalmat elismerő vagy megerősítő – voltak,¹⁰¹ még akkor is, ha írásba foglalták ezeket.

⁹⁵ VOERMANS (4. lj.) 112.

⁹⁶ Mint például az 1454-ben kihirdetett francia *L'ordonnance de Montils-lès-Tours* vagy Werbőczy István 1517-ben megjelent *Tripartituma* (Hármaskönyve).

⁹⁷ George Macaulay Trevelyan 20. századi brit történész szerint például „A mi alkotmányunk a common law-val házasodott feudalizmus gyermeke volt”. G[eorge] M. Trevelyan: *Illustrated History of England* (London: Longmans 1956) 167.

⁹⁸ „A Magna Carta jelentősége nemcsak abban rejlett, amit valójában mondott, hanem – talán még nagyobb mértékben – abban, amit a későbbi nemzedékek állítottak és hittek róla. Néha a mítosz fontosabb, mint a valóság.” Tom BINGHAM: *The Rule of Law* (Oxford: Oxford University Press 2010) 12.

⁹⁹ GRIMM (26. lj.) 102–103.

¹⁰⁰ Ennek legmeggyőzőbb bizonyítéka a koronázási eskü, valamint a hitlevél volt, amelyekben a király ígéretet tett az ország törvényeinek és szokásainak, továbbá az országlakosok szabadságainak és privilégiumainak tiszteletben tartására, illetve megvédésére. Ennek garanciája azonban legfeljebb csak annyiban volt „jogi”, hogy az ilyen okiratok elismerték a nemzet vagy a nemesség ellenállási jogát, ha az uralkodó megszegné az abban foglaltakat. Ez az egész középkori keresztény világban elterjedt volt. BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat 1987) 47. Angliában például a középkorban János, III. Henrik, II. Edward, II. Richard és VI. Henrik király ellen is felkelés robbant ki, és az utolsó három uralkodót le is tették. GOLDSWORTHY (19. lj.) 259.

¹⁰¹ VIII. Henrik angol uralkodó és egyes tanácsadói az ún. királyi elméletet támogatták, amely szerint a király hatalma korlátlan [GOLDSWORTHY (19. lj.) 262.], hasonlóan XV. Lajos francia királyhoz, aki egy 1766-os, a király személyes bíraskodásának (*lit de justice*) alkalmából tartott beszédében kijelentette: „Csak az én személyemben nyugszik a szuverén hatalom, amelynek megkülönböztető jellege a tanács, az igazságosság és az értelem szelleme. Egyedül tölem ered bíróságaim léte és hatalma, de ennek a hatalomnak a mércéje, amelyet az én nevemben gyakorolnak, mindig bennem marad [...]. Egyedül engem illet a törvényhozó hatalom, függőség és megosztottság nélkül [...]. Egyedül az én hatalmammal járnak el bíróságaim tisztségviselői, nem a törvény megalkotására, hanem annak bejegyzésére, közzétételére és végrehajtására. Idézi: PALMER (57. lj.) 96.

A francia politikai gondolkodók egy része megkísérelte összehangolni a király abszolút hatalmára (*puissance absolue*) irányuló igényt és az alaptörvények feltétlen érvényesülését kívánó felfogását. Eszerint a király hatalma ugyan korlátlan, ám a királyt mégis köti a *lois fondamentales*-ben megnyilvánuló természetjog és az isteni jog, a szokásjog és a királyi rendeletek, amelyek a trónutódlásra, illetve a királyi hatalom terjedelmére és gyakorlásának módjára vonatkoztak. KEOHANE (60. lj.) 48–50. A két, egymást kizáró elméleti igény persze eleve összeegyeztethetetlen volt, a gyakorlatban pedig az alaptörvények megsértésének nem volt – nem lehetett – jogi szankciója.

Összefoglalva tehát az alkotmány történeti fogalma a 18. század végén új értelmet nyert kifejezés visszavetítése volt a városállamok, tartományok, államok és birodalmak belső hatalmi viszonyainak leírására, illetve jellemzésére. Ebben az értelemben tehát analitikus fogalom, mert egy modern kategóriát alkalmaz tartalmilag összefüggő, korábbi jelenségek (azaz a politikai intézmények és a hatalomgyakorlás) bemutatására annak érdekében, hogy azok jobban érthetők legyenek.¹⁰²

2.2. A MODERN ALKOTMÁNYFOGALOM

Jóllehet a legtöbb szerző a modern alkotmányfogalom kialakulását az 1776-os amerikai, illetve az 1789-es francia forradalomhoz köti, az azokat kísérő eszmék és események inkább egy hosszú folyamat betetőzését jelentették,¹⁰³ s szerteágazó gyökeik voltak. Tulajdonképpen több, korábban már létezett törekvés összekapcsolásáról volt szó. Így eszmei előzményei közé sorolhatók a fejedelmi hatalom korlátozására irányuló igények, és jelentős szerepe volt annak a hagyománynak is, amely a hatalmi viszonyok írásbeli rögzítésére vonatkozott. Ám az alkotmány modern felfogása mind tartalmi, mind pedig formai szempontból alapvető változást jelentett a korábbi, archaikus fogalomhoz képest.¹⁰⁴

A legfontosabb változások közé tartozik a nép alkotmányozó hatalmának gondolata, ami a 18. századi amerikai és francia alkotmányfejlődés terméke volt. Ez olyan fontos mozzanat volt, hogy egyes szerzők önmagában ezzel magyarázzák az alkotmányfogalom teljes megújulását: mivel a polgári forradalmak előtt az abszolút uralkodók hatalmának legitimitását *Dei gratia*, azaz az „Isten kegyelméből” vezették le, az isteni természetjog nem igényelt külön írásbeli megerősítést, ezzel szemben a nép akaratát írott alkotmányok rögzítették, illetve igazolták.¹⁰⁵ A nép alkotmányozó hatalmának elve önmagában nem volt új gondolat, de elfogadottá válásában nagy

¹⁰² Gordon J. SCHOCHET: „Introduction: Constitutionalism, Liberalism, and the Study of Politics” in J. Roland PENNOCK – John W. CHAPMAN (szerk.): *Constitutionalism Nomos XX.* (New York: New York University Press 1979) 2–3.; GRIMM (26. l.) 101.

¹⁰³ Mindazonáltal egy-egy eseménynek nagy szimbolikus jelentősége volt. Erre példát jelenthet a francia alkotmányozó nemzetgyűlés 1789. augusztus 4-i éjjeli ülése, amely eltörölte a nemességet és a feudális rendszert, s „amely este egy olyan korszak végét jelentette, amely csaknem 1000 évig tartott”. Antonio PADOA-SCHIOPPA: *A History of Law in Europe: From the Early Middle Ages to the Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press 2018) 447.

¹⁰⁴ Dieter Grimm német alkotmányjogász és alkotmánytörténész kiemeli, hogy valójában sem az nem volt új, hogy az uralomnak legitimnek, sem pedig az, hogy a hatalomgyakorlásnak joghoz kötöttnek kell lennie. Ezzel szemben a modern alkotmányok újdonsága az volt, hogy összekötötték ezt a két követelményt: a korábbi elméleti igényeket jogilag érvényessé tették, azaz a pozitív jogi érvényesség jelent különbséget a hagyományos természetjogi felfogásoktól. GRIMM (26. l.) 32–35. Ehhez hasonlóan: Rainer WAHL: *Verfassungsstaat, Europäisierung, Internationalisierung* (Frankfurt am Main: Suhrkamp 2003) 279. Wahl szerint azonban a valódi újdonságok a politikai rend alapvető normáinak egyetlen dokumentumba foglalása, az uralom igazolása, a történelmi hagyomány helyett az elvek pozitív jogi meghatározása, és a legitimitás normáinak változása (a magától értetődő uralom felváltása ésszerűen megalapozott hatalommal) voltak – *uo.*

¹⁰⁵ THIELE (3. l.) 34.

szerpe volt az Emmanuel Sieyès abbé által írt, s a francia forradalom évében megjelent *Mi a harmadik rend?* című pamfletnek, amely szerint a hatalmat legitim módon csak a nép ruházhatja az államra az alkotmányon keresztül,¹⁰⁶ amely gondolat azután a francia forradalom hatásaként terjedt el Európa nagy részén.

A népszuverenitás gondolatához mérhető jelentőségű volt a hatalmi ágak elválasztásának, valamint az alapvető jogok tiszteletben tartásának követelménye, ahogy azt a francia alkotmányozó nemzetgyűlés (*Assemblée nationale constituante*) által 1789. augusztus 26-án elfogadott, az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozatának (*Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen*) 16. cikke megfogalmazta: „Az olyan társadalomnak, amelyben a jogokat nem biztosították intézményesen és amelyben a hatalmi ágakat nem választották szét, nincs alkotmánya.”

Az új alkotmányfogalom egy további, ugyancsak az amerikai és a francia forradalom nyomán általánossá vált összetevője az egyetemes és elidegeníthetetlen emberi jogok alkotmányban való elismerése, illetve rögzítése volt. Ez az alkotmánytörténetben épp olyan jelentőségű változás volt, mint amikor a társadalom rendi tagozódását, illetve a rendi előjogokat felváltotta a polgári jogegyenlőség. De amíg például az egyik első, ezt követelő dokumentum, az 1628. évi angliai *Petition of Rights* az 1215-ös *Magna Carta* által biztosított szabadságokat minden alattvalóra (azaz minden angolra) ki kívánta terjeszteni, vagy az észak-amerikai angol gyarmatok 1765. évi New York-i deklarációja (*Declaration of Rights*) a gyarmatok valamennyi polgárának jogairól szólt, addig a gyarmatok 1774-es philadelphiai kongresszusán elfogadott (második) nyilatkozat már természetes és elidegeníthetetlen emberi jogokat követelt, s az 1776. évi amerikai Függetlenségi Nyilatkozat is ezen az elvi alapon állt, preambulumban kinyilvánítva, hogy „minden ember egyenlőnek teremtetett, [...] s a Teremtő által bizonyos jogokkal van felruházva”. Ezt a felfogást képviselte a fentebb említett francia deklaráció, s annak nyomán a 19. században vált elterjedté Európában,¹⁰⁷ míg az 1791. évi amerikai *Bill of Rights* tíz alkotmánykiegészítése révén pedig az egész amerikai kontinensen.

Mindezen elvek alapján az amerikai és a francia forradalommal az alkotmányosság egy új típusa jött létre, amelynek garantálására írott alkotmányokat fogadtak el. Ám a modern alkotmányfogalom megjelenése nem csak a hatalomgyakorlás új formájához, vagyis a közhatalom korlátozásához köthető; a rendi „alkotmányosságot” felváltó abszolút monarchiák megjelenése a 15–17. századok folyamán hasonlóan jelentős változásokat jelentett, az alkotmány (történeti) jelentéstartalmát ez mégsem befolyásolta. Az alkotmányfogalom jelentésének 18. század végi változása azért mérföldkő, mert amíg a korábban használt kifejezés, bármilyen hatalmi-uralmi struktúrára vonatkozott is, alapvetően deskriptív volt, addig az új alkotmányosság

¹⁰⁶ Emmanuel SIEYÈS: *Qu'est-ce que le Tiers-État?* [Paris, 1789]. Sieyès írása még az Általános Rendi Gyűlés összeülése előtt, januárban került kiadásra, s – egyfajta politikai programként – nagy hatást gyakorolt a forradalmi követelésekre.

¹⁰⁷ Lásd ehhez MEZEY Barna – SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet* (Budapest: Osiris Kiadó 2003) 496–500. Az alapvető jogok egyetemességének felfogása azonban nem vált egységesre általánosan elfogadott, vagy alkalmazott alkotmányos elvvé. A korai európai alkotmányokra nagy hatást gyakorló 1831. évi belga alkotmány például csak a „belgák jogairól” szólt.

fogalmi körében az „alkotmány” immár preskriptív jellegű: azaz nem pusztán leírja valamely közösség politikai intézményeit, illetve azok működését, hanem kimondja a nép alkotmányozó hatalmát, s előírja, melyek legyenek a közhatalmi szervek, s hogyan gyakorolják a közhatalmat.¹⁰⁸ Amíg a korábbi, történeti-analitikus értelemben minden államnak vagy szervezett közösségnek volt alkotmánya, hiszen bármilyen hatalmi-uralmi rendszer leírható volt,¹⁰⁹ a modern értelemben vett alkotmány korábban nem létezett.¹¹⁰ Ettől kezdve viszont már csak azt a dokumentumot tekintették alkotmánynak, amely megfelelt bizonyos formai és tartalmi feltételeknek.¹¹¹ E feltételek pontos köre és tartalma persze máig vitatott, de ez nem változtat azon, hogy az alkotmányt modern értelemben normatív, előíró keretrendszernek tekintik.¹¹²

A modern alkotmányok normativitása nem pusztán tartalmuk jogi, kikényszeríthető jellegét jelenti, hanem azt is, hogy a legmagasabb szintű jogi normák.¹¹³ Az

¹⁰⁸ Grimm szavai szerint, amíg az alkotmány a hagyományos értelemben *Seins-Begriff* (kb. „létfogalom”) volt, amely egy jogilag meghatározott állapotot jelentett, addig a modern alkotmányfogalom normatív kategória, amely meghatározza a hatalomgyakorlás rendjét. GRIMM (l.j. 26.) 35–36., és Dieter GRIMM: „Ursprung und Wandel der Verfassung” in Josef ISENSEE und Paul KIRCHHOFF (hrsg.): *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band I: Historische Grundlagen* (Heidelberg: C. F. Müller Verlag 2003) 3-6.

¹⁰⁹ Horst DREIER: *Idee und Gestalt des freiheitlichen Verfassungsstaates* (Tübingen: Mohr Siebeck 2014) 4.

¹¹⁰ THIELE (3. lj.) 33. Sartori elegáns megfogalmazásában „[m]inden államnak volt ‘alkotmánya’, de csak néhány állam volt ‘alkotmányos’”, SARTORI (4. lj.) 856.

¹¹¹ Thomas Paine például a 18. század végén épp ezen az alapon kérdőjelezte meg, hogy Angliának lenne alkotmánya: „Az alkotmány a kormány előzménye; a kormány pedig csak az alkotmány teremtménye. Egy ország alkotmánya nem a kormányzat aktusa, hanem a nép hozza létre a kormányzatot. [...] Az a törvény, amellyel az angol parlament felhatalmazta magát arra, hogy hét évig ülésezzen, azt mutatja, hogy Angliában nincs alkotmány. Ugyanazon hatalom alapján ezt akár még több évre, vagy élethosszig is előírhatta volna.” THOMAS PAINE: „Rights of Man” in *The Complete Works of Thomas Paine* (London 2020) 302–303., 370. Paine itt az 1716-ban elfogadott ún. Hétéves Törvényre (*Septennial Act*) utalt, amellyel az egyébként három évre választott alsóház, a *House of Commons* hét évre hosszabbította meg saját megbízási idejét. A törvényt sokan a parlamenti szuverenitás bizonyítékának tekintették, mások szerint azonban, mint látható, az angol alkotmány hiányát bizonyította. A valóságban aktuálpolitikai oka volt: az alsóházi whig többség a jakabista felkelést támogató toryk hatalomra kerülését akarta megakadályozni ilyen módon. Lásd ehhez: MEZEY–SZENTE (107. lj.) 220.

¹¹² Hans VORLÄNDER: „What is ‘Constitutional Culture?’” in Silke HENSEL – Ulrike Bock – Katrin Dirksen – Hans-Ulrich THAMER (szerk.): *Constitutional Cultures: On the Concept and Representation of Constitutions in the Atlantic World* (Newcastle upon Tyne Cambridge Scholars Publishing 2012) 23.; GRIMM (108. lj.) 25.

¹¹³ H[asso] HOFMANN: „On the Origin, Development and Crisis of the Concept of the Constitution” in Alexander BLANKENAGEL – Ingolf PERNICE – Helmuth SHULTZE-FIELITZ (szerk.): *Verfassung im Diskurs der Welt. Liber Amicorum for Peter Häberle on the occasion of his seventieth birthday* (Tübingen: Mohr Siebeck 2004) 160.; STOURZH (53. lj.) 295.

Ennek az elvnek igazolásában, illetve tudatosításában nagy szerepe volt az Egyesült Államok Legfelső Biróságának, amely az 1803-as ún. *Marbury v. Madison* ügyben úgy évelt, hogy „Az alkotmány vagy felsőbbrendű, legfőbb, közönséges eszközökkel megváltoztathatatlan törvény, vagy a rendes jogalkotási aktusokkal egy szinten van, és más törvényekhez hasonlóan megváltoztatható, ha a törvényhozás úgy kívánja. Ha az előbbi igaz, akkor az alkotmánnyal ellentétes jogalkotási aktus nem törvény: ha az utóbbi, akkor az írott alkotmány abszurd kísérlet a nép részéről, hogy korlátozzon egy hatalmat, amely természete szerint korlátozhatatlan.” *Marbury v. Madison*, 5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803).

alkotmány olyan alaptörvény, amelyből minden más törvény és közhatalmi szerv a legitimitását nyeri,¹¹⁴ s amely tulajdonképpen jogi értelemben egy állam egész jogrendszerének az alapjául szolgál.¹¹⁵

A modern alkotmányfogalom egy további ismérve, hogy a közhatalom gyakorlásának rendjét előíró és legitimáló, a jogrendszert létrehozó, illetve az alapvető jogokat rögzítő kodifikált szabályozást kifejezetten az államhoz, illetve az államisághoz köti. Ennek alapvetően az az oka, hogy jellegét tekintve pozitív jogon alapuló normatív rend,¹¹⁶ a modern jogrendszerek pedig alapvetően állami keretek között alakultak ki. A mai fogalom kialakulása valóban elválaszthatatlanul az államisághoz kötődött, az „alkotmányos állam” létrejöttének folyamatában a modern értelemben vett alkotmány és állam feltételezte egymást, hiszen az első alkotmányos államok – Angliától eltekintve – az első írott alkotmányokkal születtek meg Észak-Amerikában 1776-tól kezdve az egyes tagállamokban, majd a szövetségi államban 1787-ben, illetve Franciaországban az 1789 és 1791 közötti alkotmányos változásokkal. Ugyanakkor ez megint csak nem jelent egyértelmű, világos elhatárolást a történeti alkotmányfogalomtól, mert az állam konceptualizálása az alkotmányéhoz hasonló problémákat vet fel, vagyis éppúgy megkülönböztethető az archaikus, elemzési szempontú, mint a modern államfogalom.¹¹⁷

A modern alkotmányok normativitása azonban nem csupán tartalmi, hanem formai követelmény is, és pedig kétféle értelemben is. Az új alkotmánygondolat része volt az alkotmány tartalmának írásba foglalása; ez magától értetődő volt, hiszen az alkotmányosság új felfogása jelentős részben épp az addigi, a hatalomgyakorlás legitimitására és korlátozására vonatkozó hagyományokat és szokásokat változtatta meg. Az írásbeliség az alkotmányos szabályok egységes szerkezetbe foglalását (a francia közjogi gondolkodásban az „alkotmánylevél”, a *charte constitutionnelle* gondolatát) jelentette.¹¹⁸ Ráadásul ez nemcsak az alkotmány politikai tartalmának pusztá jogiasítását (jogi normába foglalását) jelentette, hanem azt is, hogy az írott alkotmány minden más jogszabály fölött áll, azaz az általa létrehozott állami szervek, intézmények által kibocsátott normák nem lehetnek ellentétesek a tartalmával.

Mindkét gondolat új volt: az írásbeliség ugyanis, ahogy láttuk, már korábban is megjelent, de az alaptörvények egyrészt tartalmuk szerint mindig korlátozottak vol-

¹¹⁴ Peter CANE: „Law and the Constitution” in Peter CANE and H. KUMARASINGHAM (szerk.): *The Cambridge Constitutional History of the United Kingdom. Volume I.* (Cambridge: Cambridge University Press 2023) 42., VOERMANS (4. lj.) 206., <https://doi.org/10.1017/9781009277105>.

¹¹⁵ Sieyès ennek az alkotmányozó hatalom (*pouvoir constituant*) és a konstituált hatalom (*pouvoir constitué*) megkülönböztetésével is nyomatékot adott: amíg az első a nép alkotmányozó hatalmára utalt, a második az azáltal létrehozott szervek által gyakorolt hatalomra.

¹¹⁶ MOHNHAUPT (5. lj.) 4.

¹¹⁷ A modern állam gondolata a széles körben elterjedt álláspont szerint az európai kontinentális politikai gondolkodásban a 16. században jelent meg, s a 18. század végétől vált általánossá, vagyis bizonyos értelemben párhuzamosan fejlődött a modern alkotmány fogalmával. Az óriási irodalomból lásd ehhez például: Jan-Erik LANE: *Constitutions and Political Theory* (Manchester and New York: Manchester University Press 1996) 35–36.; Helmut QUARITSCH: *Staat und Souveränität. Band 1: Die Grundlagen* (Frankfurt: Athenäum Verlag 1970) 32–35.; és Takács Péter: *Az államok rendszertana és tipológiája. Államelméleti elemzés* (Budapest: Gondolat 2023) 221–257.

¹¹⁸ SCHMALE (35. lj.) 43.

tak (azaz nem léptek fel a közhatalom-gyakorlás teljes rendszerének, valamint az állami intézmények és a polgárok közti viszonyok szabályozási igényével),¹¹⁹ másrészt deskriptív, azaz nem normatív természetűek voltak, vagyis csupán a fennálló viszonyokat rögzítették a középkori hagyományoknak megfelelően, szemben az alkotmány új felfogásával, amely az angol, amerikai és francia polgári forradalmi vívmányoknak megfelelő tartalom szerint határozta meg azokat.

Az alkotmány írásba foglalása elsősorban amerikai hagyomány volt, noha – utólag – számos európai dokumentumról is azt tartották, hogy az első írott alkotmány volt. Észak-Amerikában már a korai gyarmati időktől használták a *constitutions* kifejezést, elsősorban a gyarmati kartákra vagy a gyarmatok kormányformájára, később pedig az Angliával, vagyis az anyaországgal való viták idején, az 1760-as, 1770-es években gyakran hivatkoztak az alkotmányra, igaz, akkor még az angliáival azonos jelentéssel, az egész kormányzatot értve alatta.¹²⁰ Ebben alighanem nagy szerepe volt a John Locke által szerkesztett karolinai kartának, amely *Fundamental Constitutions of Carolina* (1669) néven született.¹²¹ Az Angliától való függetlenedés folyamatában, 1775 és 1780 között a tizenhárom egykori gyarmat közül tizenegyben született írásbeli alkotmány, amelyeknek részben az 1689-es (angol) *Bill of Rights* volt a mintája, de a kormányzás módjának, majd az alapvető jogok írásba foglalásának elsősorban az volt a célja, hogy egyértelmű formában rögzítse a függetlenség, illetve a jogok garanciáit. Mindenesetre ezek az első írott alkotmányok már inkább sorolhatók a modern alkotmányok közé, mint a hatalomgyakorlás rendszerének leírására szolgáló korábbi dokumentumok körébe, mivel már magukban hordozták a modern alkotmányosság több jellemzőjét.¹²²

Az írott alkotmányok létrejöttének több, egymással ellentétes oka is lehetett: legfőbb motívuma az új alkotmányos eszmék világos rögzítése és garantálása volt,

¹¹⁹ Egyrészt a hatalomgyakorlásra, másrészt egyes jogterületek átfogó szabályozására már az írott alkotmányok előtt születtek törvények és kódexek. A számos példa közül érdemes utalni az 1772. évi svéd *Regeringsformra*, amely kimondta, hogy minden alattvalónak ugyanazon jogai vannak, annak ellenére, hogy a szabályozás még rendi alapú maradt (azt is kijelentve, hogy minden rendnek ugyanolyan jogai vannak a földbirtoklásra). Oroszországban II. Katalin 1785-ben adta ki az ún. Nemesi Kartát (*Zsalovannaja Gramota Dvorjanstvu*, a.m. „Kegyelmi oklevél a nemességnek”), amelynek az volt a célja, hogy nyugati mintájú nemességet hozzon létre. Poroszországban 1791-ben fogadták el a *Preußisches Allgemeines Landrecht*-et, az általános porosz törvénykönyvet [*Allgemeines Gesetzbuch für die preußischen Staaten*, I–IV, Berlin, 1791.], amelynek az volt a célja, hogy az ország egész területén egységes jogot alkalmazzanak. A kódexet kora egyik legkiemelkedőbb jogi alkotásának tartották, büszkévé téve a poroszokat, hogy jogállamban élnek, ám ez a szabályozás is rendi alapú volt, amely például kimondta, hogy az azonos rendhez tartozó személyeknek azonos jogaik és kötelességeik vannak. PALMER (57. lj.) 405–406. Az ismertebb modern kódexek közé tartozott továbbá Franciaországban a magánjogot kodifikáló, 1804-ben kiadott *Code civil* (*Code Napoléon*), valamint a büntetőjogot egységes törvénykönyvben szabályozó *Code pénal* (1810) is.

¹²⁰ STOURZH (11. lj.) 94.

¹²¹ STOURZH (53. lj.) 317.

¹²² Az első, jogokról szóló nyilatkozat Virginiában született 1776-ban, igaz, még az alkotmányszövegtől elkülönülten, de a későbbi amerikai állami alkotmányokban már nemcsak a hatalomgyakorlás módjáról, hanem az egyéni jogokról is rendelkeztek. A nép mint alkotmányozó hatalom először az 1780-as massachusettsi alkotmányban jelent meg, és ehhez hasonló formulát alkalmazott az Egyesült Államokat létrehozó 1787. évi philadelphiai alkotmány is.

ami kifejezte a régi, hagyományos uralmi rendszerrel való szakítást, ugyanakkor mások épp a régi szokásjog védelmének eszközét látta azok írásba foglalásában. Mindenesetre az alkotmányok kodifikálása végső soron az új, polgári alkotmányosság bevett formai módszerévé vált, olyannyira, hogy ha már „egyszer írott alkotmány született, akkor az később is mindig írásbeli marad, akár alkotmánymódosításokról, akár teljesen új alkotmányról van szó, de soha nem térnek vissza a régi íratlan alkotmányhoz”,¹²³ legfeljebb kivételesen és átmenetileg, amikor a korábbi rezsim összeomlott, és teljesen új alkotmányos rend születik.

Az amerikai alkotmány egy valóságos forradalom eredményeként jött létre (több szempontból is),¹²⁴ s forradalmi újdonságot jelentett az alkotmányfejlődésben, s annak részeként az alkotmányfogalom történetében is.

Az amerikai példa szinte azonnal követőre talált Európában, méghozzá a francia forradalom által megnyitott modern alkotmányfejlődés keretei között.¹²⁵ Franciaországban az egységes alkotmány igénye a forradalom idején jelent meg, az egymást követő forradalmi alkotmányok (1791, 1793, 1795) után pedig általánosan elfogadottá vált, olyannyira, hogy Napóleon még császárrá koronázását követően is megőrizte az írott alkotmányformát, ami bukását követően is megmaradt még a Bourbon-restauráció idején is.¹²⁶

Az alkotmány írásbeliségének eszméje és gyakorlata elsősorban a francia forradalmi alkotmányok hatására terjedt el Európában, így például (a későbbi) Németországban.¹²⁷ Hasonlóan ahhoz, ahogy korábban a német nyelvterületen az

¹²³ FINER (4. lj.) 20–21.

¹²⁴ Mint ismert, a függetlenné vált tizenhárom egykori brit gyarmat állami törvényhozásai 1787-ben azért küldtek képviselőket Philadelphiába, hogy az államszövetségükről rendelkező ún. Konföderációs Cikkelyek (*Articles of Confederation*) keretei között megerősítsék a köztük lévő államszövetséget, de a konvenció helyett végül egy új államot létrehozó alkotmányt fogadott el. Ezt azóta is sokféleképpen minősítik: Charles Beard amerikai történész például felülről végrehajtott forradalomnak tekintette, amit Napóleon *coup d'état*-jához hasonlított, míg egy másik, ugyancsak amerikai történész, Robert Roswell Palmer szerint a philadelphiai konvenció küldöttei lényegében elárulták azokat, akik odaküldték őket. Mindenesetre a philadelphiai alkotmányt tizenegy állam néhány hónapon, a további kettő pedig három éven belül ratifikálta [PALMER (57. lj.) 230–231.], ma pedig a legrégebb idő óta érvényben lévő alkotmány.

¹²⁵ Az amerikai állami alkotmányokat többször is publikálták Franciaországban 1776 és 1786 között (1787-ben Hollandiában is). Benjamin Franklin például 1783-ban francia nyelven adta ki a tizenhárom amerikai állam alkotmányát [*Constitutions des Treize États-Unis d'Amérique*, Philadelphia et Paris, 1783]. Franciaországban nagy hatása volt a nép alkotmányozó hatalmára vonatkozó gondolatnak, de maga az alkotmányozó konvenció intézménye (és fogalma) is Amerikából származott. Az arisztokrácia előjogainak elutasítása, illetve az egyenlőség és az univerzális jogok gondolata pedig különösen vonzóvá tette az amerikai forradalom eszméit a francia forradalom alatt. Lásd ehhez PALMER (57. lj.) 263., 266–267.; Charles BORGEAUD: „The Origin and Development of Written Constitutions” *Political Science Quarterly* 1892/4. 620.

¹²⁶ Lásd az 1814. évi ún. szenátusi alkotmányt.

¹²⁷ Ahol – Dieter Grimm szerint – először ebben az értelemben már egy 1789-es alkotmányjogi kézikönyv a modern fogalmat használta: Freyherrn VON KREITTMAYR: *Grundriß des Allgemeinen, Deutsch- und Bayerischen Staatsrechts* (München 1789). 14. [Idézi: GRIMM (26. lj.) 111.], s ettől kezdve jobbra már az új értelemben használták a kifejezést. A Grimm által hivatkozott kiadást nem sikerült fellelnem, viszont a kötet eredeti kiadása a *Verfassung* kifejezést még hagyományos értelemben használta. Freyherrn VON KREITTMAYR: *Grundriß des Allgemeinen, Deutsch- und Bayerischen Staatsrechts. Erster Theil. Von dem allgemeinen Staatsrecht* (München und Leipzig 1769).

„alkotmány” kifejezés egyértelműen politikai fogalomként vált (eltávolodva a testi állapotról vonatkozó régi értelemről), a 19. század legvégétől a politikai és jogi szóhasználatban a hatalomgyakorlásra vonatkozó „uralom” (*Herrschaft*) használatát felváltotta az „alkotmány” (*Verfassung*), amely már az önkényuralommal szembeni politikai berendezkedésre utaló, értéktartalmú kifejezés volt.¹²⁸

Francia hatásra született a modern alkotmányosság gondolata Spanyolországban is, ami egybeesett azzal a változással, amelynek során az ország birodalomból nemzetállammá vált.¹²⁹ Az első spanyol írott alkotmány, az 1812. évi cádizi alkotmány maga is szemléletesen fejezte ki a régi és az új alkotmány(osság) közti lényeges különbséget, amikor 2. cikkében kimondta, hogy Spanyolország szabad és független, és nem egy család vagy személy tulajdona, vagyis a dinasztikus elvet a népszuverenitással váltotta fel.

A cádizi alkotmánynak nagy szerepe volt a modern alkotmánygondolat elterjedésében a hispán világban. Néhány amerikai gyarmaton tovább volt hatályban, mint Spanyolországban, sőt egyes helyeken (Mexikóban és Közép-Amerikában) még a függetlenség kivívása után is hatályban volt egy ideig. Egy spanyol történész megfogalmazása szerint ezért tulajdonképpen helyesebb lenne „hispán” alkotmánynak nevezni.¹³⁰ Mindenesetre hatása azért volt jelentős, mert 1810 és 1825 között a tengerentúli spanyol gyarmatok (így például Kalifornia, Új-Mexikó, Texas, Florida, Mexikó) az alkotmányosság valóságos laboratóriumai voltak.¹³¹

Mivel az új, jogi-politikai alkotmányfogalom megszületése, vagyis az alkotmány kifejezés régi, leíró, illetve analitikus felfogásának felváltása nem köthető egy meghatározott időponthoz, hanem hosszú folyamat eredménye volt, továbbá az alkotmányfogalom sokféle értelmezése miatt nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy melyik volt az első, minden tekintetben „modern”, írott alkotmány. A nehézség abból is adódik, hogy több olyan közjogi alkotás is ismert, amelyek egyfajta átmenetet jelentettek a régi és a modern értelemben vett alkotmányok között, s amelyeket gyakran ennek megfelelő minősítésekkel illetnek. Így például az írott alkotmányokat „megalapozó” „alkotmányos dokumentumokként” szokták említeni a 17. századi angol forradalmi *bill*-eket, mint az 1647-es „Nép szerződését” (*Agreement of the People*), az 1679-es *Habeas Corpus Act*-et vagy az 1688. évi *Bill of Rights*-ot.¹³²

Ugyanakkor egyes szerzők kombinálták a régi és az új fogalomhasználatot, azt emelve ki, hogy megváltoztak „az addigi alkotmányok” (*die bisherigen Konstitutionen*). Carl Friedrich HÄBERLEIN: *Über die Güte der deutschen Staatsverfassung*, Bd. 1. (1793) 3., idézi: GRIMM (26. l.) 111.

¹²⁸ KOSELLECK (2. l.) 15., 19.

¹²⁹ José María Portillo VALDÉS: „Early Constitutionalism and the Limits of Liberalism in the Spanish World” in Silke HENSEL – Ulrike BOCK – Katrin DIRCKSEN – Hans-Ulrich THAMER (szerk.): *Constitutional Cultures: On the Concept and Representation of Constitutions in the Atlantic World* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing 2012) 43.

¹³⁰ VALDÉS (129. l.) 55.

¹³¹ A spanyol hatás mellett azonban az amerikai alkotmányfejlődésnek is jelentős befolyása volt: Venezuela például 1811-ben nyilvánította magát önálló nemzetnek az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat mintájára. VALDÉS (129. l.) 54., 56.

¹³² Lásd például BERGEAUD (125. l.) 614.; Kovács István: „Az alkotmánygondolat kialakulása, megszületése Nyugat-Európában” in Kovács István (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1988) 31–38.

Ehhez hasonlóan, első írott „alkotmányyszerű dokumentumként” említik az amerikai Connecticut állam 1639-es *Fundamental Orders*-ét, ami tulajdonképpen angol puritán telepesek alapító okirata volt.¹³³ Nem egyértelmű az alkotmányfogalommal való egybeesés „az első írott alkotmánytörvényre” való hivatkozás esetében sem, amivel egyesek az amerikai Virginia állam 1776-ban elfogadott *Bill of Rights*-ára hivatkoznak¹³⁴ (még ugyanabban az évben egyébként az állam alkotmánya is megszületett).

Időnként az 1579. évi Utrechti Uniót is ilyennek, de legalábbis „legfőbb alaptörvénynek” tekintik,¹³⁵ amit talán az is erősít, hogy egészen az 1798. évi ún. Batáviai Alkotmányig hatályban volt, de az valójában a németalföldi Egyesült Provinciák védelmi szerződése volt, amely ugyanakkor a konföderáció közös szerveiről is rendelkezett.¹³⁶ Amerikában már az első tagállami írott alkotmányokat megelőző Konföderációs Cikkelyeket is nevezték alkotmánynak.¹³⁷ Egyes szerzők a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békét (*Instrumentum Pacis Caesareo-Suecicum Osnabrugis anno 1648 erectum*) olyan „zárt alkotmánynak” tekintik, amely rögzítette a birodalmi rendek tartományi fensőségét (*Landeshoheit*) és szövetségalkotási jogát a császárral és a birodalommal szemben.¹³⁸ Ez azonban inkább volt nemzetközi szerződés, mint akár egy történeti értelemben vett alkotmány.

Mások szerint az első modern alkotmány az 1634-es svéd *Regeringsform*,¹³⁹ az 1665. évi dán *Kongelov* (királyi törvény)¹⁴⁰ vagy az 1653-as angol *Instrument of Government*¹⁴¹ volt, de ezek a hatalomgyakorlás hagyományos, azaz a történeti alkotmányra jellemző leírásai, illetve rögzítései voltak. Mint láttuk, John Locke 1669-es, Észak-Karolina számára készült alkotmánytervét *Fundamental Constitutions of Carolina*-nak nevezte, de ez inkább alaptörvények gyűjteményét jelentette (120 *fundamental constitutions*-t említett benne).

¹³³ VOERMANS (4. lj.) 130.

¹³⁴ Hsü Dau-Lin: „Formalistischer und anti-formalistischer Verfassungsbegriff” *Archiv des öffentlichen Rechts*, Neue Folge 22. 1932/1. 33.

¹³⁵ KOVÁCS (132. lj.) 9., 19. Kovács István szerint a „svájciak pedig Kálvin egyházalkotmányát tekintik első mintának” [Ugyanott, 9.], de ha volt is ilyen felfogás, ez ma már nem jellemző.

¹³⁶ Lásd erről részletesen Alberto Mariano Rodríguez MARTÍNEZ: „The Union of Utrecht. An Unfinished Constitutional Definition between Federalism and Particularism in the Low Countries (1579–1621)” in Xavier GIL (szerk.): *Constitutional Moments. Founding Myths, Charters and Constitutions through History* (Leiden-Boston: Brill 2024) 205–228., <https://doi.org/10.1163/9789004549159>.

¹³⁷ STOURZH (11. lj.) 97.

¹³⁸ Wolfgang REINHARD: *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart* (München: C. H. Beck 32002) 55.

¹³⁹ BORGEAUD (125. lj.) 628.

¹⁴⁰ Eirik HOLMØYVIK: „The Changing Meaning of »Constitution« in Norwegian Constitutional History” in Karen GAMMELGAARD – Eirik HOLMØYVIK (szerk.): *Writing Democracy: The Norwegian Constitution 1814–2014* (New York–Oxford: Berghahn Books 2014) 49., <https://doi.org/10.3167/9781782385042>.

¹⁴¹ A[lbert] V[enn] DICEY: „Historical Constitutions and Non-Historical Constitutions” in A. V. DICEY: *Comparative Constitutionalism* (J. W. F. Allison (szerk.) Oxford: Oxford University Press 2019) 180.; Herbert H. ROWEN: „The Union of Utrecht and the Articles of Confederation, the Batavian Constitution and the American Constitution: A Double Parallel” in Rudolf VIERHAUS (hrsg.): *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1977) 283., SCHMOECKEL (22. lj.) 244.

A leggyakrabban azonban az 1776-tól kezdődően elfogadott amerikai állami alkotmányokat, az 1787. évi amerikai, illetve az 1791. szeptemberi francia forradalmi alkotmányt,¹⁴² esetleg az 1791. májusi lengyel ún. nemesi alkotmányt tekintik az első kodifikált, teljes értékű alkotmánynak.¹⁴³ Az azonban biztos, hogy a modern alkotmányfogalom fent említett ismérvei a 18. század végi amerikai és francia alkotmányfejlődéssel jelentek meg,¹⁴⁴ s kialakulásukban fontos szerepet játszottak a 17. századi angliai forradalmak alkotmányos hagyományai.¹⁴⁵ De talán nincs is olyan nagy jelentősége az elsőség kérdésének, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy valamennyi felidézett kodifikáció hosszú történeti fejlődés eredménye volt, s mindegyik esetében jól kimutathatók korábbi dokumentumok, illetve hagyományok hatásai.

Megjegyzendő továbbá, hogy bár az amerikai és a francia forradalmat követően a kartális, azaz írott alkotmány lett az általánosan bevett alkotmányforma, nem fogadtak el írott alkotmányt néhány – idővel azonban egyre kevesebb – olyan országban, amely pedig magát alkotmányos államnak tekintette, illetve – különösen – olyanokban, amelyeket a 18. és 19. századi európai konstitucionalizmus úgyszólván érintetlenül hagyott.¹⁴⁶ A legismertebb példa erre nyilvánvalóan Anglia (1707-től Nagy-

¹⁴² Peter BRANDT – Martin KIRSCH – Arthur SCHLEGELMILCH – Werner DAUM: „Einleitung” in Peter BRANDT – Martin KIRSCH – Arthur SCHLEGELMILCH – Werner DAUM (szerk.): *Handbuch der europäischen Verfassungsgeschichte im 19. Jahrhundert: Institutionen und Rechtspraxis im gesellschaftlichen Wandel. Bd. I: Um 1800* (Bonn: Verlag J.H.W. Dietz 2006) 7.

¹⁴³ Az elsőség kérdése azonban e dokumentumok körében is több problémát felvet. Az amerikai állami alkotmányok esetében egyrészt az önálló államiság lehet kérdéses, másrészt ezen alkotmányok átmenetet jelentettek az alkotmány hagyományos, illetve modern formái között (Virginiában, Pennsylvániában, Marylandben és Észak-Karolinában 1776-ban, Georgiában és New York államban 1777-ben, Massachusettesben 1780-ban alkotmányt fogadtak el, New Hampshire-ben és Dél-Karolinában 1776-ban csak ideiglenes alkotmányt hoztak, mások – New Jersey, Delaware, Rhode Island és Connecticut – pedig még a gyarmati időkből származó régi kartájukat erősítették vagy újították meg. BORGEAUD (125. l.) 617–618.; Gordon S. WOOD: *The creation of the American Republic 1776–1787* (New York: Norton 1972) 259.

Az Egyesült Államok, illetve Franciaország 18. század végi alkotmánya közti időbeli sorrend megállapítását az bonyolítja, hogy bár az USA alkotmányát Philadelphiában már 1787-ben elfogadták, teljessé csak azután vált, hogy az alapjogokról szóló *Bill of Rights*-ot 1791. decemberében ratifikálták, időben azután, hogy 1791 szeptemberében megszületett az első francia forradalmi alkotmány. Az első írott lengyel alkotmányt ugyan már 1791 májusában elfogadták, de az még inkább átmeneti jellegű volt, másrészt Lengyelország felosztása miatt alig volt érvényben.

¹⁴⁴ Klaus DEINET: „The Development of the Constitutional Concepts in the First Part of the 19th Century France” in Silke HENSEL – Ulrike BOCK – Katrin DIRCKSEN – Hans-Ulrich THAMER (szerk.): *Constitutional Cultures: On the Concept and Representation of Constitutions in the Atlantic World* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing 2012) 104., K[enneth] C. WHEARE: *Modern Constitutions* (Oxford: Oxford University Press 1967) 3., CANE (114. l.) 41.; VALENSISE (37. l.) 22.; BRANDT–KIRSCH–SCHLEGELMILCH–DAUM (142. l.) 8.

¹⁴⁵ Annak, hogy a modern alkotmányfogalmat mégsem a 17. századi angol alkotmányfejlődéshez kötik, az az oka, hogy az nem volt teljes: nem volt kartális, nem került elismerésre a nép alkotmányozó hatalma, és nem volt része a polgárok alapjogainak alkotmányos szintre emelése. Werner DAUM: „Europäisches Verfassungsdenken um 1800” in Peter BRANDT – Martin KIRSCH – Arthur SCHLEGELMILCH – Werner DAUM (szerk.): *Handbuch der europäischen Verfassungsgeschichte im 19. Jahrhundert: Institutionen und Rechtspraxis im gesellschaftlichen Wandel. Bd. I: Um 1800* (Bonn: Verlag J. H. W. Dietz 2006) 123.

¹⁴⁶ Európában csak néhány, főleg kisebb államban nem fogadtak el kartális alkotmányt, mint például San Marinóban vagy Montenegróban, a despotikus kormányzatú államok közül a cári Oroszországban és az Oszmán Birodalomban.

Britannia, 1801-től pedig Egyesült Királyság), ahol Cromwell már többször említett 1653. évi kísérletét követően soha nem foglalták írásba az alkotmány tartalmát, ami mindvégig nagyfokú rugalmasságot biztosított a későbbi alkotmányfejlődés számára.¹⁴⁷ Ennek azonban az az ára, hogy az angol, illetve brit alkotmány kevésbé felel meg a modern alkotmányfogalom ismérveinek, nem csupán íratlan jellege miatt, hanem azért sem, mert inkább szimbolikus természetű, amelynek tiszteletét a szokás és az önkéntes jogkövetés biztosítja, ám normativitása, azaz jogi kikényszeríthetősége nagyrészt hiányzik.¹⁴⁸

Összefoglalva a modern alkotmányfogalom fő ismérveit, mai, jogi-politikai értelemben egy állam alkotmánya a legmagasabb szintű, kodifikált (egységes szerkezetbe foglalt) jogi norma, amely létrehozza a közhatalmi szerveket, meghatározza azok hatásköreit, illetve a közhatalom gyakorlásának feltételeit és korlátait,¹⁴⁹ valamint a polgárok jogait és kötelezettségeit, s megfelel bizonyos tartalmi követelményeknek.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Amíg például mindvégig megőrizték a parlamenti szuverenitás 17. századi hagyományát, a modern brit alkotmányosság legfontosabb konvenciói a viktoriánus korban születtek, így a kabinet kollektív parlamenti felelősségének elve és gyakorlata, a kétpártrendszer, az alsóház elsőbbsége, a kormány meghatározó szerepe a végrehajtó hatalom gyakorlásában, és így tovább. Lásd ehhez G[odfrey] H. LE MAY: *The Victorian Constitution: Conventions, Usages and Contingencies* (London: Duckworths 1979) 63–84.; MEZEY–SZENTE (107. l.) 318–325.

Az íratlanságból eredő határozatlanság azonban gyakorta alkotmányos vitákhoz vezetett, mint például az említett Hétéves Törvény esetében, amelynek alkotmányosságáról súlyos viták támadtak, de amely jogilag nem volt támadható. Egy másik ismert 18. századi esetben ugyancsak vitához vezetett az alkotmányos konvenciók tartalma: 1741-ben Samuel Sandys, az ellenzék egyik vezető tagja az alsóházban támadta Robert Walpole-t, aki 1721 óta a király (informális) első minisztere, egyfajta korai miniszterelnök volt. Sandys úgy érvelt, hogy „alkotmányunk szerint nincs önálló vagy első miniszter”, azaz olyan tisztség, amit Walpole töltött be, aki „a legfertelmesebb bűnöket [követte el] alkotmányunk ellen”, amikor minden hatalmat a saját kezében összpontosított. Walpole erre azt válaszolta, hogy „[h]atározottan tagadom, hogy egyedüli vagy első miniszter vagyok, és hogy az én befolyásomnak és irányításomnak tulajdonítható minden kormányzati intézkedés”. KUMARASINGHAM (7. l.) 15.

¹⁴⁸ ROBERT STEINFELD: *‘To Save the People from Themselves’. The Emergence of American Judicial Review and the Transformation of Constitutions* (Cambridge: Cambridge University Press 2021) 83., <https://doi.org/10.1017/9781108989619>. Steinfeld szerint épp abban jelentettek alapvető változást az amerikai alkotmányok, hogy kikényszeríthetővé tették saját tartalmukat.

Az angol jogász, történész és politikus James Bryce a politikai rendszerek osztályozásakor, elutasítva az írott-íratlan alkotmányok szerinti különbségtételt, a rugalmas alkotmányú országnak tekintett Nagy-Britannia vonatkozásában igyekezett különbséget tenni az alaptörvények és a rendes törvények között, még ha formális értelemben nem is volt köztük különbség. JAMES BRYCE: *Studies in History and Jurisprudence*. Vol. I. (New York: Oxford University Press 1901) 126–134. Ennek a gondolatnak még Angliában is voltak hagyományai. A már említett Fortescue és mások az isteni és a természeti törvényeket felsőbbrendűnek tekintették, jóllehet soha nem tagadták valamely törvény alkalmazását ilyen alapon. A *common law* a maga egészében nem volt alaptörvény, és bármely része törvénnyel módosítható volt. Tartóssága alapelveinek és sarokpontjainak konvencionális tiszteletén alapult. Lásd ehhez GOUGH (23. l.) 17–19.

¹⁴⁹ „Ez a tudatos akarat, amely a politikai folyamatokat egységes módon meghatározza a jogi alkotmány rendszerezése és racionalizálása által, [...] a 18. század óta megkülönbözteti a modern alkotmányos dokumentumokat előfutáraitól.” HERMANN HELLER: *Staatslehre* (Leiden: A. N. Sijthoff 1934) 270.

¹⁵⁰ Gyakran további ismérveket is a modern alkotmányfogalomnak tulajdonítanak, így például alapvetően szekuláris jellegét, mivel a hatalom legitimitását nem transzcendens, vallási alapon határozta meg, hanem a népszuverenitás elvén keresztül, azok jóváhagyásához kötötte, akikra vonatkozott. DIETER GOSEWINKEL: *The Constitutional State in Heikki PIHLAJAMAKI – Markus D. DUBBER – Mark*

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiek azt mutatják, hogy mind tartalmi, mind pedig formai szempontól lényeges különbség van az „alkotmány” történeti, valamint modern, a 18. század végétől kialakult és elterjedt fogalma között. Amíg korábban e fogalom csupán a fennálló uralmi rendszer leírására vonatkozott, addig az amerikai és francia forradalmak nyomán olyan normatív kategóriává alakult át, amely új legitimációs bázis, a nép alkotmányozó hatalma alapján maga határozta meg a hatalomgyakorlás rendjét, olyan elveket követelve meg, amelyek korábban nem vagy csak részlegesen érvényesültek.¹⁵¹ A fogalom jelentésváltozása maga is forradalmi mértékű volt.¹⁵²

Megjegyzendő, hogy a jelentés e módosulása nem mindenhol terjedt el. Különösen Angliában és Magyarországon, ahol sem a 19. századi, sem a két világháború közötti alkotmányozási hullámok során nem fogadtak el írott alkotmányt, s az alkotmány történeti fogalma maradt használatban. Amikor például az angol alkotmánytörténészek úgy érveltek, hogy az angol alkotmány az angolok, szászok és jütök britanniai letelepedésével kezdődött¹⁵³ (ami az 5. századra tehető), alapvető intézményei már I. Edward király uralkodásának idejében (azaz 1272 és 1307 között) kialakultak, a 13. század végére pedig teljesen kifejlődtek,¹⁵⁴ de legalábbis gyökereit 1215-ig, a Magna Cartáig lehet visszavezetni,¹⁵⁵ vagy hogy az 1688. évi dicsőséges forradalom valójában nem változtatta meg az angol alkotmányt, hanem a forradalom sikere csupán megerősítette az ősi jogokat,¹⁵⁶ s az angol alkotmány olyan törvényekből, szokásokból, bírói ítéletekből és szerződésekből áll, amelyek kialakulása nem köthető egyetlen időponthoz úgy, mint például az írott francia alkotmányoké.¹⁵⁷

GODFREY (szerk.): *The Oxford Handbook of European Legal History* (Oxford: Oxford University Press 2018) 946., <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198785521.001.0001>; PRETTENTHALER-ZIEGERHOFER (45. lj.) 9., HOFMANN (113. lj.) 159. De gyakran említik az alkotmányos szabályozás teljes körűségét is ilyen ismérvként. Lásd például THIELE (3. lj.) 44., GRIMM (26. lj.) 35., DREIER (109. lj.) 9. Önálló ismérv lehet a jogrendszer konstituálása is. Barbara STOLLBERG-RILINGER: *The Emperor's Old Clothes. Constitutional History and the Symbolic Language of the Holy Roman Empire* (New York–Oxford: Berghahn Books 2020) 6., <https://doi.org/10.3167/9781782388050>.

¹⁵¹ Ez az elvi különbségtétel az alkotmányok alapvető jellegére vonatkozik, de természetesen a modern alkotmányok egyes rendelkezései is tekinthetők „leíró” természetűeknek. Armel LE DIVELEC: „L'ordre-cadre normatif. Esquisse de quelques thèses sur la notion de constitution” *Jus Politicum: Revue internationale de droit politique* 2010/4. 5.

¹⁵² McILWAIN (9. lj.) 2., GOSEWINKEL (150. lj.) 948.

¹⁵³ E[van] W. M. BALFOUR-MELVILLE: *The Growth of the Constitution* (London: Philip Allan & Co. 1925) 1–2.

¹⁵⁴ Edward A. FREEMAN: *Az angol alkotmány fejlődése a legrégibb időkől fogva* (Budapest: Franklin-Társulat 1893) 93–94.

¹⁵⁵ George Burton ADAMS: The Origin of the English Constitution *The American Historical Review* 1908/2. 229., <https://doi.org/10.1086/ahr/13.2.229>.

¹⁵⁶ Ian WARD: *The English Constitution. Myths and Realities* (Oxford and Portland: Hart Publishing 2004) 4., <https://doi.org/10.5040/9781472559593>.

¹⁵⁷ DICEY (141. lj.) 175. Megjegyzem, az angol alkotmány klasszikusa, Dicey ezt sajátos logikával igyekezett alátámasztani: szerinte ugyanis csak önkényesen lehetne megjelölni a születése idejét, és bármely időbeli állapotában csak a múltbéli fejlődésére tekintettel lehetne magyarázni; ha például valaki 1801-et adná meg keletkezési időpontot (az Egyesült Királyság létrejöttét), nem tudná megmagyarázni az intézményeit a múlt ismerete nélkül. Ugyanott 176. Ha azonban jobban belegondolunk, ez bármelyik alkotmányra igaz.

Ez a felfogás szorosan kapcsolódott ahhoz a már fentebb említett hagyományhoz, amely szerint „[a]mit a modern történészek ‘ősi alkotmányosságnak’ neveznek, az az angol állandó törekvés, hogy kormányzati intézményeik és szabadságaik eredetét az angolszászok vagy akár az ősi britonok törvényeiben és szokásaiban keresse”.¹⁵⁸

A történeti alkotmányt ugyancsak a történeti fogalom szerint értették az „ezer-éves” vagy „szentistváni” alkotmány közjogi hagyományában Magyarországon egészen a második világháború végéig, s abban a magyarság „közjogi géniusának” megnyilvánulását látták.¹⁵⁹

Azt is érdemes kiemelni, hogy ahogy korábban, úgy a 18. század végétől sem volt töretlen, illetve egyirányú az alkotmányfejlődés; Franciaországban már a Bourbon-restauráció 1814. évi alkotmánya, a *Charte constitutionnelle* visszalépést jelentett, amennyiben sem a népszuverenitást, sem a hatalmi ágak elválasztásának elvét nem érvényesítette, a későbbiekben pedig rendszerint a tekintélyelvű rendszerek is gyakran fogadtak el írott alkotmányt,¹⁶⁰ sőt, számos olyan alkotmány született, amely nélkülözötte a modern alkotmányfogalom bizonyos elemeit. Az ilyen, 19–21. századi alkotmányokat azonban már más elvek szerint szokták jellemezni, hiszen semmilyen értelemben nem tekinthetők „történetinek”.

Az alkotmány történeti fogalma még sokáig fennmaradt, illetve párhuzamosan használták más országokban is. Idővel analitikus fogalommá vált, ami azt jelenti, hogy a modern alkotmányosság előtti entitások, birodalmak, premodern és modern államok uralmi rendjére vagy politikai rendszerére értik.¹⁶¹ Ez megkönnyíti azok mai

¹⁵⁸ GOLDSWORTHY (19. lj.) 269.

¹⁵⁹ Lásd például EÖTTÖVÉNYI Nagy Olivér: *A magyar közjog tankönyve* (Kassa 1911) 117.; MOLNÁR Kálmán: *A szent korona-tan kifejlődése és jelentősége* (Pécs 1927) 1.; HORVÁTH Barna: „Joguralom és parancsuralom” *Jogállam* 1993/1. 71–78. [Katolikus Szemle 1936/10.]; FERDINANDY Gyula: *Közjogi problémák. Tanulmány* (Budapest 1937) 10. Megjegyzem, ehhez hasonlóan, a brit történészek az angol alkotmány folyamatosságát, illetve töretlen fejlődését páratlanok, egyedinek találták, s az angolok politikai géniusának tulajdonították. WARD (156. lj.) 3.; DICEY (141. lj.) 183–184.

¹⁶⁰ Grimm szerint az alkotmány történeti fogalmát a normatív, liberális alkotmányosság ellenfelei is újrafelfedezték Friedrich Engelstől a náci jogászokig, mint például Carl Schmitt vagy Gustav Adolf Walz. GRIMM (26. lj.) 36.

¹⁶¹ Ez a módszer teljesen elterjedt az alkotmánytörténet-írásban. Lásd például Otto Hintze ismert elemzését, amely Fritz Kern alapján – de például hivatkozva Marczali Henrik német nyelven kiadott magyar alkotmánytörténetére [Henrik MARCZALI: *Ungarische Verfassungsgeschichte* (Tübingen: J.C.B. Mohr 1910)] is – a modern képviselői alkotmányokat a feudális „rendi-képviselői alkotmányokból” (*ständisch-repräsentative Verfassungen*) vezette le. OTTO HINTZE: *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung* (Oldenburg 1930) 1–47.

Olyan nézet is ismert, amely szerint 1689, 1787, 1789 vagy 1791 nem jelentettek éles szakítást a múlttal a modern társadalmak történetében, mert a premodern és a korai modern társadalmakban is voltak olyan dokumentumok vagy jogi megoldások, amelyek ugyanazokra a társadalmi kihívásokra adtak választ, mint a felvilágosodás utáni alkotmányok, s mivel az alkotmányok legfontosabb funkciója, hogy jogi formát biztosítsanak a hatalomgyakorlás számára, nem változott, ezért az alkotmánynak – nyilván absztraktabb szinten – egységes fogalma van. CHRIS TORNHILL: *A Sociology of Constitutions. Constitutions and State Legitimacy in Historical-Sociological Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press 2011) 10–11., <https://doi.org/10.1017/CBO9780511895067>. Az ilyen nézetek kapcsán azonban mindig érdemes figyelemmel lenni arra, hogy azok milyen diskurzus részeként, vagy milyen elemzési célból fogalmazódtak meg. Sajátos – politikai, történetfilozófiai, esztétikai – elemzési keretek között az alkotmányfogalomnak, illetve az alkotmányosságnak más értelmezései is lehetnek. Egy más szempontú, politikatudományi

megértését, épp úgy, ahogy az „állam” kifejezést is gyakran vetítik vissza régmúlt politikai közösségekre.

A történeti-analitikus, illetve a modern, jogi-politikai fogalom megkülönböztetése azonban még közelebb visz a közhatalom-gyakorlás akár korábbi, akár mai módjának megértéséhez, ahogy a két eltérő jelentés összemosása egyrészt az alkotmány jelentősége csökkentésének, instrumentalizálásának lehet az eszköze (hiszen a történeti fogalomnak nem voltak részei a modern alkotmányos követelmények),¹⁶² másrészt az alkotmányosság historizálásához, egyfajta romanticizmushoz vezethet, ami szintén elfedi az alkotmány lényegét. Ezért, ha egy alkotmányt vagy annak intézményeit, elveit történeti kontextusba helyezzük, alapvető követelmény a fogalom eltérő jelentéseinek tisztázása, illetve tiszteletben tartása.

osztályozásra lásd például Dario CASTIGLIONE: „The Political Theory of the Constitution” *Political Studies* 1996/3. 417–435., <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00592.x>, nem tagadva a modern alkotmányok normatív jellegét mint megkülönböztető ismertetőjegyet.

¹⁶² Giovanni Sartori olasz politikatudós szerint az alkotmány kifejezésnek két különböző, egy szubsztantív és egy formális jelentése van. Ám ha csak formális értelmet tulajdonítunk neki, akkor nem lehet válaszolni arra a kérdésre, hogy az alkotmány milyen szerepet játszik a politikai rendszerben (legfeljebb csak azt a választ lehet adni rá, hogy mindegyikben mást és mást), illetve ilyen esetben csak egy leíró jelentést lehet adni az egyes alkotmányokról. SARTORI (4. l.) 857.

KISS GYÖRGY*

A JOGFORRÁSOK KOMPLEXITÁSA ÉS HIÁNYÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI A MUNKAJOGBAN. A MUNKAJOGVISZONY MEGSZÜNTETÉSE A MUNKÁLTATÓ ÉRDEKKÖRÉBEN FENNÁLLÓ OKOK MIATT**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.2.02>

A munkajog összetett eszközrendszerrel rendelkezik a gazdasági követelmények és a szociális szükségletek közötti egyensúly kezelésére. Ennek sikere az adott gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai koncepciójától függ. Nyitott-e a politikai döntéshozó a munkajog komplex jogforrási rendszerének a felhasználására, vagy maga akarja-e a piaci folyamatok döntő területeit irányítani? Magyarországon 2010-ben lényegesen változott a foglalkoztatáspolitikai koncepciója, ami új jogszabályi környezetet teremtett. A jelenlegi gazdasági szerkezet, a reálbérek alakulása, a meglévő munkahelyek megőrzésének egzisztenciális súlya, a munkavállalói érdekvényesítési lehetőség gyengülése az e jogágban rejlő lehetőségeket háttérbe szorítja. Úgy tűnik, hogy „a munkajogból annyi kell”, ami az éppen aktuális gazdaságpolitikai elképzeléseket nem zavarja. Ez a tanulmány a munkajog rendeltetésének tükrében a jogforrásaiban rejlő lehetőségeket elemzi a munkajogviszony megszüntetésének egy adott tényállására vetítve.

1. A KUTATÁS CÉLJA, TÁRGYA, KERETEI

Jelen munka a hatékony foglalkoztatás jogi alapjait vizsgáló kutatás része, amelynek tárgya a gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai környezet hatásának elemzése a munkajog jogforrási rendszerére. Célja a magyar munkajog jelenlegi állapotának feltárása, átalakítási lehetőségeinek bemutatása és ezek igazolása. Előzetes kérdések: szűken vagy tágan értelmezzük, és milyen ismérvek alapján minősítjük hatékonynak a foglalkoztatást?

A foglalkoztatás módja a gazdaságpolitika tartalmától függ, ezért funkciója eszköz jellegű, minden korban teleologikus.¹ A foglalkoztatáspolitikai az állam működésének

* Professor emeritus, NKE ÁNTK, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.; PTE ÁJK, 7622 Pécs, 48-as tér 1. E-mail: kiss.gyorgy@uni-nke.hu; kiss.gyorgy@pte.hu.

** A tanulmány a HUN-REN-PTE-NKE Összehasonlító és Európai Foglalkoztatáspolitikai és Munkajogi Kutatócsoport keretében készült. A kutatás tárgya: „A hatékony foglalkoztatás jogi alapjai”. A kutatást támogatta továbbá az NKFI 132085 „Magánautonómia és kollektív autonómia a munkajogban” pályázat.

¹ Lásd ezt a munkajogi szabályozásra kivetítve: Guy DAVIDOV: „A Purposive Approach to Labour Law” (Oxford: University Press 2018).

része.² A gazdaságpolitikának a foglalkoztatást meghatározó egyik eleme a gazdasági szerkezet alakítása, amely lehet az innovációra építő, magas hozzáadott értéket eredményező ágazatok preferálása, vagy az alapvetően kiszolgáló, jószerével mások által hozott alacsonyabb szintű technológiát alkalmazó gazdaság. A gazdaság szerkezetének minősége, területi eloszlása, a termelés és a szolgáltatás aránya, az alkalmazott technológia befolyásolja a társadalom tagjainak képzettségi szintjét, kompetenciáját, motivációját. Ebben a kontextusban – leegyszerűsítve – két-fajta állami jelenlét létezik, úgymint a piac, a verseny, a jogügyleti forgalom prioritását biztosító vagy az irányított gazdaság, a felülről orientált jogügyleti forgalmat, a korlátozott és a piactól független preferenciákhoz igazított „versenyt” támogató állam.

Az első teret ad a megállapodásoknak, amely a foglalkoztatás és munkavégzés diverzifikációjához, a hagyományos munkajogviszonyon kívül új jogállások kialakulásához vezet. Ennek vannak előnyei és hátrányai, a rugalmasság akár visszaélésekre és készíthet.³ A diszfunkciók kezelésének azonban több eszköze ismert.⁴ Ezek között elterjedt a tradicionális munkajog intézményeinek az expanziója, ami nézetem szerint éppen ennek a foglalkoztatáspolitikának az előnyeit számolja fel.⁵ A második megközelítés leszűkíti a foglalkoztatás eszközrendszerét és mozgásterét. A munkajog jogforrásai közül a jogi norma súlya aránytalanul nagy és jellege (kógencia) sokszor nem egyeztethető össze a munkajog kontraktuális alapjával. Ennek követ-

² A jóléti állam modelljére kivetítve: „*Today's welfare reform is an exercise, not in economic transfers, but in statebuilding...*”. Lawrence MEAD: „Welfare policy: The administrative frontier” *Journal of Policy Analysis and Management* 1996/4. 587–600. [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1520-6688\(199623\)15:4%3C587::aid-pam5%3E3.0.co;2-d](https://doi.org/10.1002/(sici)1520-6688(199623)15:4%3C587::aid-pam5%3E3.0.co;2-d). Ugyanez igaz napjainkban az ún. workfare államra is. A *welfare versus workfare* állam prioritása körüli vitáról lásd Patrick J. KELEHER, Jr.: „Workfare: Servitude or Success Formula?” *Employee Responsibilities and Rights Journal* 1990/2. 91–110., <https://doi.org/10.1007/bf01388335>; Guy STANDING: „The road to workfare: Alternative to welfare or threat to occupation?” *International Labour Review* 1990/6. 677–691.; Jamie PECK: „From Welfare to Workfare: Costs, Consequences and Contradictions” *Industrial Law Journal (JUTA)* 1999/4. 808–844.; Catherine McDONALD – Greg MARSTON: „Workfare as welfare: governing unemployment in the advanced liberal state” *Critical Social Policy* 2005/3. 374–401. <https://doi.org/10.1177/0261018305054077>; Amir PAZ-FUCHS – Anja ELEVED: „Workfare Revisited” *Industrial Law Journal* 2016/1. 29–59., <https://doi.org/10.1093/indlaw/dwv030>.

³ Lásd az olasz munkajog mintegy három évtizedes kísérletezését a szabályozás reformjára, majd a vizsgálatérést az eredeti állapothoz. Adalberto PERULLI: „*Un Jobs Act per il lavoro autonomo: verso una nuova disciplina della dipendenza economica?*” WP CSDLE „Massimo D’Antona”. IT 2015 (235.).

⁴ A diszfunkciók megakadályozása vagy legalábbis tompítása érdekében szükség van az állami beavatkozásra, amelynek több módja ismeretes. Az egyik a közvetlen állami fellépés, bizonyos módszerek tiltása vagy elnehezítése, gazdaságilag nem megtérülővé tétele. A másik a közvetett, „passzív beavatkozás”, amikor az állam egyes területek szabályozatlanul hagyásával képes ösztönözni a feleket a megállapodásra. Példa erre a hetvenes évek angol *collective laissez faire* politikája, amelyet sokan úgy értelmeztek mint az állam teljes visszahúzódását a gazdasági folyamatokba történő beavatkozástól. A látszat ellenére, az állam a háttérben számos megállapodás ösztönzője volt. Paul DAVIES – Mark FREEDLAND: *Labour legislation and public policy* (Oxford: Clarendon Press 1993) 8–59. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198760603.002.0005>; Otto KAHN-FREUND: „Legal framework” in Allan D. FLANDERS – Hugh A. CLEGG: *The system of industrial relations in Great Britain* (Oxford: Blackwell 1954); Otto KAHN-FREUND: *Labour Relations: Heritage and adjustment* (Oxford: University Press 1979).

⁵ Kiss György: „A munkajog lehetőségei és határai” *Jogtudományi Közlöny* 2023/6. 260–268.

keztében a munkaszerződés csak alapítja a jogviszonyt, de nem alakítja annak tartalmát, és a kollektív kontraktuális jogforrások szerepe is elsikkad.

Ebben a kontextusban a foglalkoztatás „szubjektív hatékonyságát” a munkajog rendeltetéséhez mint egy állandó tényezőhöz vonatkoztatva lehet meghatározni. A „rendeltetés” absztrakt standardizálása nem jelenti annak a tagadását, hogy a munkajog irányultsága ne függött volna egyes korok társadalmi-gazdasági körülményeitől. Magának a munkajognak a megjelenése a szerződéses liberalizmusra adott egy lehetséges válasz volt, mint a munkavállalók védelmi joga. Napjainkban a munkajog rendeltetése az egyensúly biztosítása a gazdasági követelményeknek megfelelő vállalkozói/munkáltatói jogok és a munkavállalók szociális védelmi szükségleteit (*Schutzbedürftigkeit*)⁶ biztosító jogok között.

Ezt a munkajog jogforrási rendszerének csupán egyik elemével nem érheti el,⁷ hanem a jogforrások – munkaszerződés, kollektív megállapodások, jogi norma – együttes hatása, kohéziója szükséges. Kérdés, hogy milyen gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai szolgálatában.

2. A MUNKAJOG JOGFORRÁSAINAK SZERKEZETE, KOHÉZIÓJA

2.1. A KEZDETEK: A SZERZŐDÉS MINDENHATÓSÁGA

A szerződéses liberalizmus lényegét pontosan fejezi ki a „*qui dit contractual dit juste*” elve.⁸ A jogi szabályozás visszahúzódása és a szerződés mindenhatósága olyan gazdasági-morális közegben történt meg, amelynek az egyéni szabadság és az egyenlőség voltak a zsinórmértékei.⁹ A más részére teljesített személyes munkavégzést kifejező szerződések – vállalkozás, megbízás és a különböző elnevezésű szolgálati szerződések – beépültek a születendő magánjog kötelmi rendszerébe. Hamarosan felszínre kerültek azok a törekvések, amelyek a munkajogviszonybeli teljesítés sajátosságára hivatkozva,¹⁰ elsősorban szociális alapon megkíséreltek

⁶ Herbert WIEDEMANN: *Das Arbeitsverhältnis als Austausch- und Gemeinschaftsverhältnis* (Karlsruhe: C. F. Müller Juristischer Verlag 1966) 15–19.

⁷ A munkaszerződésre ugyanis a szerződés általános elvei vonatkoznak, de joghatásának – a munkajogviszonynak – a tartalmát a jogi norma és a kollektív megállapodások bővítik „*Arbeitsvertrag und Arbeitsverhältnis sind nicht identische Begriffe...*” Rolf BIRK: *Die Arbeitsrechtliche Leitungsmacht*. (Köln: Carl Heymanns Verlag 1973) 67.

⁸ Louise ROLLAND: *Qui dit contractuel, dit juste (Fouillée) ... en trois petits bonds, à reculons, IXe Congrès de l'Association internationale de méthodologie juridique. Les principes généraux de droit*. (Tunis. nov. 2005).

⁹ Ezeket az erkölcsi kategóriákat kockázatos időtállóan jogi normaként, egy adott jogintézmény tartalmi elemeként megjeleníteni, mert súlyos ellentmondásokat okozhatnak. Utalok ezzel kapcsolatban az egyenlőség, az egyenlő bánásmód kategóriájának a jogban, különös tekintettel a szerződési jogban betöltött ambivalens értelmezésére. Harold C. HAVIGHURST: *The Nature of Private Contract* (Evanston, Illinois: Northwestern University Press 1961) 128–129.; A hazai irodalomban különösen VÉKÁS Lajos: „Egyenlő bánásmód polgári jogi viszonyokban?” *Jogtudományi Közlöny* 2006/10. 355–364.

¹⁰ A jogügylet tartalmát, a teljesítést meghatározó „idegen meghatározottságról” lásd Frank MASCHMANN: *Arbeitsverträge und Verträge mit Selbständigen. Rechtliche Qualifizierung von*

egy önálló „munkaszerződési jogot” megalkotni, és ezt a joganyagot leválasztani a magánjogról.¹¹

A „munkajog” végeredményben a rá vonatkozó külön joganyag nélkül formálódott. Ezen a területen a szerződés – a későbbi munkaszerződés – jogforrásbeli kizárólagosságát jogi természete és joghatásának tartalma közötti diszkrepancia törte meg. A munkaszerződés célja ugyanis annak a biztosítása, hogy a szolgáltatás nyújtója a szolgáltatás fogadója akaratának megfelelően teljesítsen, utóbbi pedig az ellenértéket fizesse meg. Mennyiben torzítja ezt a képletet „a teljesítés idegen meghatározottsága” miatti munkavállalói alárendeltség? Flume szerint, a magánjogi jogügyletek során a partnerek egyenlőtlen pozíciója szinte általánosnak tekinthető ugyan, ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyengébb fél önrendelkezési joga csorbulna, mert a privátautonómia épülő gazdaságban általában az erősebb partner gazdasági hatalma kiegyenlítődik.¹² Vajon a gazdasági jogügyleti forgalomra szabott magánautonómia elegendő-e a munkavállaló számára?

2.2. A MUNKAJOG ÖSSZETETT JOGFORRÁSI RENDSZERÉNEK KIALAKULÁSA

A munkajog belső szerkezete a mai tartalmát az állami beavatkozás és a kollektív relációk elismerése által nyerte el. Az állami beavatkozás felerősödése nem feltétlenül munkajogi sajátosság. A XIX. század végén, a XX. század elején a magánjogban megjelentek azok a normák, amelyek áttörték a szerződéses autonómia egyeduralmát.¹³ Ezek egy része a magánjog általános elveit jelenítette meg normaként, mások az üzleti forgalom gyengébb szereplőinek védelmében születtek. A magánjogban a beavatkozásnak csak a legszükségesebb esetekben van helye, éppen a szerződéses szabadság elvének fenntartása érdekében. A magánjog ugyanis abból a feltételezésből indul ki, hogy a felek képesek az akaratukat érvényesíteni jogügyleteik során, így a beavatkozó, orientáló szabályok döntően eltérést engedők, diszpozitívak. Vékás megfogalmazásában: „a diszpozitív szabályok kitöltik a felek megállapodásának hézagait”.¹⁴

Dienstleistungsverhältnissen als Abgrenzung und Einordnungsproblem (Berlin: Duncker & Humblot 2001) <https://doi.org/10.3790/978-3-428-50528-9>. Az ún. *la doppia alienazione del lavoratore* teóriájáról Massimo ROCELLA: *Manuale di diritto del lavoro* (Torino: G. Giappicelli Editore 2015) 39.

¹¹ Ez a törekvés azonban vagy csak formális sikerrel járt. Lásd különösen a német jogfejlődést, Sinzheimer és követőinek a tanait. Hugo SINZHEIMER: „Über Grundgedanken und die Möglichkeit eines Einheitsarbeitsrechts in Deutschland” in „*Arbeitsrecht und Rechtssoziologie*” (Frankfurt am Main 1922; Europa Verlag 1922a.); Hugo SINZHEIMER: „Otto von Gierkes Bedeutung für Arbeitsrecht” in „*Arbeitsrecht und Rechtssoziologie*.” (Frankfurt am Main 1922; Europa Verlag 1922b); Hugo SINZHEIMER: *Grundzüge des Arbeitsrecht* (Jena: Fischer 1927). Ennek a törekvésnek a dogmatikai kritikájáról Franz BYDLINSKY: *Arbeitsrechtskodifikation und allgemeines Zivilrecht* (Wien – New York: Springer 1969).

¹² Werner FLUME: *Allgemeiner Teil des bürgerlichen Rechts* (Berlin: Springer Verlag 1979) 10.

¹³ VÉKÁS (9. lj.) 355–356.

¹⁴ A jogalkotó csak kivételes esetben él a kógens normák általi beavatkozással, olyankor, amikor a kontraktualitás ellenében hatnak a folyamatok, vagy amikor harmadik személy, vagy nagyobb közösségek érdekeinek védelme feltétlenül szükségessé teszi. VÉKÁS Lajos: „A diszpozitivitás szabályozás elve és az elv kérdőjelei a gyakorlatban”. *Magyar Jog* 2018/7–9. 387.

A munkajogban az állami beavatkozás célja nem a gazdasági jogügyleti forgalom aránytalanságainak a korrigálása, hanem egy adott jogviszony alárendelti pozícióban lévő alanyának az erősítése. Ez a különbség lényeges a munkajogviszony megszüntetésének minősítésénél. A munkajogban számos kógens normát találunk, arányuk a szabályozandó terület sajátosságai mellett attól is függ, hogy a jogalkotó e jogágnak magánjogi vagy közjogi szerepet szán. Az összehasonlító elemzés is heterogén képet mutat. Egyes országokban a jogi norma történelmi okok miatt is dominál a kontraktuális forrásokkal szemben,¹⁵ míg másutt a normák szerepe annak ellenére korlátok között van, hogy az utóbbi időben a munkajogi jogalkotás ott is felgyorsult, ahol korábban ennek a törekvésnek nem voltak jelei.¹⁶ A jogi normák súlyát befolyásolhatja a szabályozás struktúrája is, habár ez nem törvényszerű. Számos országban nincs kodifikált munkaszerződési jog,¹⁷ de nem beszélhetünk egységes, kodifikált kollektív munkajogról sem.¹⁸ A volt szocialista országokban viszont a munkajog kodifikált joganyagként jelenik meg, tartalmazva az individuális és a kollektív munkajogot egyaránt.¹⁹

A jogi norma szerepének megítélését a munkajog összetett rendeltetéséből kiindulva lehet kijelölni. A munkajog a magánjog része, így központi eleme a szerződés. Azon túl, hogy a megállapodások alapvető kereteit valamilyen normatív rendezőelv mentén kell kialakítani, a munkajogviszony alanyainak imparitása szükségessé teszi a jogalkotó beavatkozását. Ez azonban nem lehet ok arra, hogy olyan mérték-

¹⁵ José Maria Miranda Boto: „Spain: a lasting Struggle about the Boundaries of Statutory Law and Collective Bargaining” in Tamás GYULAVÁRI – Emanuelle MENEGATTI (szerk.): *The sources of Labour Law* (Alpen aan den Rijn: Wolters Kluwer 2020) 219–334. A normák meghatározó szerepének a spanyol munkajogban történeti előzményei is vannak, amelyek a polgárháborút követő hosszú frankoista időszakra nyúlnak vissza. Antonio OJEDA AVILÉS – Maria José RODRÍQUEZ RAMOS: „Las fuentes del derecho del trabajo. La intervención del gobierno en los actos con fuerza de ley” *XX Jornadas Universitarias Andaluzas de Derecho del Trabajo y Relaciones Laborales: Jerez* 2001/11. 33–67.; Guillermo Boza Pró: „Surgimiento, evolución y consolidación del derecho del trabajo (Emergence, evolution and consolidation of labor law” *Revista del Derecho* 2014/1. 13–26.

¹⁶ Jó példa erre az angol munkajog ahol a *collective laissez* évtizedeit követően sem igyekeztek beavatkozni a piaci viszonyokba, alapvetően a gazdaság élénkítését szem előtt tartva. Michael DOHERTY – David MANGAN: „The Informing Ethos Behind the Sources of UK National Labour Law” in Tamás GYULAVÁRI – Emanuelle MENEGATTI (szerk.): *The sources of Labour Law* (Alpen aan den Rijn: Wolters Kluwer 2020) 269–388.; Simon DEAKIN – Gillian S. MORRIS: *Labour Law* (Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing 2005) 53–118.; Hugh COLLINS – Keith D. EWING – Aileen Mc COLGAN: *Labour Law* (Cambridge: University Press 2012 (Part III Statutory regulation of the employment) 227–444., <https://doi.org/10.1017/CBO9781139227094>.

¹⁷ Az okok a munkajog „polgári jogi eredetére vezethetők vissza. Születtek ugyan olyan normaanyagok, amelyeket lehet kodifikációnak nevezni, de valójában kompilációk. Ilyennek tekinthető a francia *Code du Travail* (CT). Miután a munkaszerződés jogára – ellenkező rendelkezés hiányában – a *Code Civil* szabályai alkalmazandók, a CT egyáltalán nem aratott elismerést a francia jogászvilág körében. Jean PÉLISSIER – Alain SUPIOT – Antoine JEAMMAUD: *Droit du travail* (Paris: Dalloz 2006) 81–82.

¹⁸ Ez utóbbi alól talán formálisan kivételnek tekinthető az osztrák *Arbeitsverfassungsgesetz* (Bundesgesetz vom 14. Dezember 1973 betreffend die Arbeitsverfassung).

¹⁹ Ennek egyik oka a szocialista jognak az a felfogása, amely mereven leválasztotta a munkajogot a polgári jogtól, hangoztatva a munkaerő nem áru jellegét és e jogág önállóságát. Ezzel függ össze a másik ok, nevezetesen a kódex a szakszervezetek szerint nagyobb biztonságot jelent a jogalkotó esetleg változó álláspontjával szemben, mivel talán egy egységes kódexet nehezebb megváltoztatni. A tapasztalatok szerint azonban egy-egy intézmény önálló szabályozása nagyobb figyelmet kap (például az önálló felmondásvédelmi törvények).

ben csökkentse a felek önrendelkezését, amely kiüresíti a szerződést, akár egyéni, akár kollektív szinten.²⁰

A munkajog kollektív kontraktuális jogforrása azért jött létre, mert az „egy munkáltató-egy munkavállaló” reláció jogi képlete már a technológia viszonylag korai fejlettségi szintjén sem volt tartható. Ez egyben megtörte az individuális szerződési szabadság elvét. A munkavállalók közösségének (kollektíva) jogi elismerése kollektív jogalanyt teremtett, amely *de iure* és *de facto* is képes volt megállapodás megkötésére, amely jogi természete szerint szerződés, de harmadik személyek bizonyos csoportja tekintetében hasonlóan érvényesül, mint a jogi norma.²¹ Hasonlóan, de nem azonosan. A kollektív szerződés az ún. átalakító erő, révén (tárgyi hatály) – bizonyos feltételek és megfontolások alapján – felülírhatja az egyéni munkaszerződések tartalmát. A kiterjesztő hatály értelmében tartalma vonatkozik olyanokra is, akik nem tagjai a szerződést megkötő szakszervezetnek, vagy nem annak a szakszervezetnek a tagjai, továbbá olyanokra is, akik később kerülnek olyan (munkáltatói) szervezeti keretek közé, amelyet köt egy adott kollektív szerződés.²²

Napjainkban a kollektív szerződés a munkajog legfontosabb kontraktuális jogforrása, nagyobb rugalmasságra képes, mint a jogi norma, gyorsan és hatékonyan képes reagálni a gazdasági körülmények változására, alkalmas kompromisszumok közvetítésére, az ún. „munkabéke” kialakítására, a foglalkoztatási viszonyok konszolidációjára. Mindezeknek a lehetőségeknek a kihasználása attól függ, hogy léteznek-e egy ilyen kollektív megállapodásnak megfelelő partnerei, továbbá, hogy a jogalkotó milyen teret biztosít a munkajog kollektív kontraktuális jogforrásának számára.

2.3. A MUNKAJOG JOGFORRÁSI RENDSZERÉNEK KOHÉZIÓJA

A jogforrási elemeknek tehát nem izoláltan, hanem saját funkcióik szerint együttesen kell hatásukat kifejteniük. A munkajog hozzájárulása a jogrendszer hatékonyságához az összetett és differenciált jogforrási rendszer egészén múlik. Ezt fogalmaz-

²⁰ Kahn-Freund megállapítása szerint a szociális megfontolásokból kialakított védelmi jogok a szerződéskötő felek magánautonómiája egy részének az elvételéből származnak. OTTO KAHN-FREUND: „A note on status and contract in British labour law” *Modern Law Review* 1967/7. 625–644., <https://doi.org/10.1111/j.1468-2230.1967.tb02799.x>.

²¹ Lásd a közelmúltból Kiss György: „A kollektív szerződés magánjogi természetének megítéléséről” *Közjogi Szemle* 2023/4. 85–92.

²² Ezek a sajátosságok nem teszik lehetővé a normatan és a szerződés több alapintézményének automatikus adaptációját. Csak utalásképpen: a kollektív szerződéskötési képesség nem azonos a magánjogi szerződőképességgel, és az ún. tarifális képesség meghatározása számos elméletre rácsófol. A tarifális képességről, a *Regelungsbefugnis* és a *Rechtssetzungsbefugnis* különbségéről lásd részletesen Wolfgang ZÖLLNER: *Die Rechtsnatur der Tarifnormen nach deutschem Recht* (Wien: Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung 1966) 27–38.; az angol jogban a *recognition of trade union* intézményéről Gillian S. MORRIS – Timothy J. ARCHER: *Collective Labour Law* (Oxford – Portland Oregon: Hart Publishing 2000) 54–57.; Alan BOGG: *The Democratic Aspect of Trade Union Recognition* (Oxford ands Portland, Oregon: Hart Publishing 2009) <https://doi.org/10.5040/9781472564887>; A francia munkajog reprezentativitási ismérveiről Jean-Pierre CHAUCHARD: *Conventions et accord collectifs de travail. Droit de la négociation collective* (Paris: Dalloz 1988).

za meg *Adomeit*, aki különbséget tesz a munkajog és a munkajogviszony forrásai között. Rámutat a munkajog egészére – beleértve a közjogi jellegű „politikákat” – ható normakomplexum és a munkajogviszony alapítását és nagy részben tartalmának alakítását biztosító munkaszerződés rendeltetésének eltérésére, azaz a munkajog politikájának és dogmatikájának a különbözőségére és összekapcsoltságára.²³

Következésképpen a munkajog jogforrási rendszerének kohéziója azt jelenti, hogy az egyes jogforrási elemek a saját funkciójuk szerint legyenek képesek megfelelni a munkajog rendeltetésének.²⁴ Ennek a munkajogviszonynak a munkáltató érdekkörében felmerült ok miatti megszüntetésénél különös jelentősége van. Ez az a döntési pont ugyanis, ahol egyrésztől érvényesülnie kell a *managerial prerogative* elvének, ugyanakkor az erre épülő munkáltatói döntés akár végérvényesen megváltoztatja vagy megváltoztathatja a munkavállaló egzisztenciális helyzetét.

3. A MUNKAJOGVISZONY MEGSZÜNTETÉSÉNEK JOGDOGMATIKAI ÉS JOGPOLITIKAI MINŐSÍTÉSE

3.1. A JOGVISZONY MEGSZÜNTETÉSE A MUNKAJOGVISZONY HAGYOMÁNYOS ISMÉRVEINEK A KONTEXTUSÁBAN

A munkajogviszony klasszikus ismérvei az alanyok alá-fölérendeltsége (*subordination, Abhängigkeit*),²⁵ valamint tartam jellege (*long-term legal relationship, Dauerschuldverhältnis*).²⁶

Különbség van a munkajogviszony tartalmát meghatározó szubordináció és a magánjogi jogügyleti általában jelenlévő, jószerével hálózatszerű gazdasági függőségek között. A „függetlenek” különböző mértékű gazdasági függősége záloga lehet a jogügyleti forgalomban való egyáltaláni részvételnek vagy akár egy nagyobb konglomerátumba való integrálódás lehetőségének. A munkajogviszonyra jellemző szubordináció azonban ennél több, amelyet tükröz a személyi függőség időről idő-

²³ Klaus ADOMEIT: *Rechtsquellenfragen im Arbeitsrecht* (München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1969) 70–71. A munkajog jogforrási rendszer hazai jellegzetességeiről lásd BERKE Gyula: „A munkajogviszonyra vonatkozó szabályok (Rendszertani megjegyzések a magyar munkajog jogforrási rendszeréhez)” in Kiss György – BANKÓ Zoltán – BERKE Gyula – KAJTÁR Edit (szerk.): *Emlékkönyv Román László születésének 80. évfordulójára* (Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2008) 67–86.

²⁴ A hatékonyság teleologikus jellege a jog hatékonyságára is igaz, de alapvetően jogon kívüli döntési mechanizmusoktól függ, hogy milyen arányban érvényesülhetnek „a cél- vagy értékracionális tényezők”. KULCSÁR Kálmán: „A jog hatékonyságának társadalmi feltételei. *Gazdaság- és Jogtudomány, MTA IX. Osztályának Közleményei* 1974/1. 42–43.

²⁵ „A munkavállalók egyénenkénti alávetettsége képezi a munkajog kiindulópontját.” („Die Abhängigkeit des einzelnen Arbeitnehmers ist der Grundtatbestand des Arbeitsrechts.”) Reinhard RICHARDI: *Kollektivgewalt und Individualwille bei der Gestaltung des Arbeitsverhältnisses* (München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1968) 1.

²⁶ Újabban Werner DORALT: *Langzeitverträge* (Tübingen: Mohr Siebeck 2018) <https://doi.org/10.1628/978-3-16-155619-7>.

re történő felbukkanása.²⁷ Ez a differenciálás utal az alárendelt fél egzisztenciális kockázatára. A fennálló munkajogviszony megszűnése esetében ez abból áll, hogy a munkavállalónak jó esetben van lehetősége egy új munkajogviszony létesítésére, azonban, ha erre – azaz az egyik jogügyletnek egy azonos természetű jogügylettel való felváltására – nincs módja, akkor egy más típusú jogi és gazdasági környezetbe kell beilleszkednie – ha ez egyáltalán lehetséges.

A munkajogviszonybeli szubordinációnak különös értelmet ad e jogviszony tartam jellege.²⁸ Az azonosságok mellett, a munkajogviszony a hasonló jellegű magánjogi jogviszonyoktól – például a tartós megbízástól – a szolgáltatást nyújtó munkavállaló alárendeltségéből adódó védelmi szükséglet miatt különbözik.²⁹ Freedland a munkajogviszony tartalmára vetítve állapítja meg, hogy a munkaszerződés nem csupán egyetlen csereszerződés, hanem a felek érdekeit cserék sorozata során kell érvényesítenie és védenie. Ebből következően a munkaszerződésnek kétrétegű struktúrája van: az első a munka és az ellenérték cseréje, a második a kölcsönös kötelesek cseréje a jövőbeli teljesítésre. Megfogalmazásában: *‘the promises to employ and be employed’*.³⁰ Ez a kölcsönös ígélet vonatkozhat akár rövid tartamra is, de nem a tartam a lényeg, hanem az, hogy ez biztosítja a munkajogviszony stabilitását.

A szerződésben *de iure* kifejezésre jutó tartam-jelleg és a felek alá-fölérendeltsége különös megvilágításba helyezi a jogviszony munkáltató általi megszüntetését, amelynek a jogi természetét és szociológiai, gazdasági és jogpolitikai következményeit nem lehet azonosan értékelni. Hogyan illeszthető Freedland logikájába a munkajogviszony egyoldalú megszüntetése? Ez a probléma azért is érdemel figyelmet, mert a tartam-jogviszonyok esetén nem lehet pontosan meghatározni, hogy a

²⁷ Lásd a BGB 611a §-át: „A munkaszerződés alapján a munkavállaló köteles más szolgálatában, utasításokhoz kötött, más által meghatározott munkát végezni személyes alávetettségben.” („Durch den Arbeitsvertrag wird der Arbeitnehmer im Dienste eines anderen zur Leistung weisungsgebundener, fremdbestimmter Arbeit in persönlicher Abhängigkeit verpflichtet.”)

²⁸ Ez az ismérv hosszú fejlődés eredménye, hiszen a más részére alárendeltségben végzett munka a kezdetekkor alapvetően eseti, vagy rövid távú volt. Később a technológia fejlődése tette lehetővé, illetve néhol egyenesen szükségessé a hosszabb idejű, valamint a határozatlan időtartamú jogviszonyok létesítését. A *locatio conductio operarum* napszámos munka jellegéről lásd PÓLAY Elemér: *A dáciai viaszostáblák szerződésai* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1973) 172. Az angol jogban a *servant* és a *labourer* jogállásáról és szerződésének időtartamáról lásd különösen WILLIAM BLACKSTONE: *Commentaries on the laws of England. Book I. On the Rights of Persons, Chapter XIV of Master and Servant* (Oxford: Printed at the Clarendon Press MDCCCLXV) 426–427., <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00248900>; SIMON DEAKIN – FRANK WILKINSON: „The Origins of the Contract of Employment.” in *The Law of the Labour Market: Industrialization, Employment, and Legal Evolution* (Oxford: Scholarship Online 2012) 46.

²⁹ Ezek a jogviszonyok nem önmegszüntető kötelmek, ugyanis nem található olyan viszonyítási pont, amelynek teljesítése a kötelelem megszüntetését eredményezné. A tartam-jogviszony sajátos jellemzője a folyamatos pozitív, tevőleges magatartásra történő kötelezettségvállalás. Ebben az esetben a kötelezettség tárgya a folyamatos, illetve a rendszeresen visszatérő teljesítés. Mindebből következően a tartam-jogviszonyok közös jellemzője, hogy a teljesítés kötelezettsége a szerződésben meghatározott időpont lejártáig nem enyészik el. A tartós jogviszonyok részletes dogmatikai elemzését korábban lásd OTTO VON GIERKE: „Dauernde Schuldverhältnisse” in OTTO VON GIERKE – OTTO FISCHER: *Jehring's Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts* (Jena: Verlag von Gustav Fischer 1914) 355–411.

³⁰ MARK FREEDLAND: *The Contract of Employment* (Oxford: Clarendon Press 1976) 20.

jogosult szempontjából mikor teljesül a szerződésben kikötött cél. Gierke szerint az egyoldalú megszüntetés lehetősége elengedhetetlen ellensúly a tartam-jogviszonyok „folyamatos kötőerejével” szemben, kiemelve a felmondás szabadsága elvének jelentőségét.³¹

A felmondás *de iure* a jogviszony egyoldalú jognyilatkozattal történő megszüntetése *ex nunc* hatállyal. A magánjogi ügyleti forgalomban a jogviszonyok megszüntetése a szerződési szabadság része, nem esik általános korlátozás alá. Ebből következően a felek rendelkezhetnek a jogviszony megszüntetésének módjáról, így az egyik fél általi felmondást adott esetben korlátozhatják, viszont a felmondás generális kizárása általában érvénytelen. Előfordulhat, hogy a jogalkotó egyes szerződések sajátosságára való tekintettel különös szabályokat rendel a megszüntetéshez. Ennek egyik tipikus esete az ún. kötött felmondási rendszer, amikor csak meghatározott tényállások bekövetkezése esetében ad lehetőséget a jogviszony egyoldalú megszüntetésére.

A munkajogviszony felmondása jogi természetét tekintve nem különbözik a magánjogi jogügyleti forgalomban ismert felmondás jogintézményétől. Kérdéses lehet azonban a megszüntetés indokainak relevanciája, azaz van-e valamilyen jogkövetkezménye a felmondás mögött meghúzódó okoknak? A magánjogban általános a kötetlen felmondási rendszer, azaz főszabályképpen a felmondásnak nem kell egy adott tényálláshoz kapcsolódnia, és a felmondást általában nem kell indokolni, így a felmondás *de facto* okai irrelevánsak. A jogviszony egyoldalú megszüntetése mögött a legtöbbször érdekműködés áll, amelynek az oka lehet a szolgáltatást nyújtó másik fél (felek) személye, vagy harmadik személy megjelenése és felváltása az eddigi szerződéses partnerrel stb. A szubjektív háttérű okok mellett nagy súllyal esnek latba a gazdasági körülmények változásai, különös tekintettel a tartós jogviszonyokra.³²

A munkajogviszony egyoldalú munkáltatói jognyilatkozattal történő megszüntetését azonban nem lehet csupán jogi természete szerint minősíteni. Tekintetbe kell venni a munkavállaló munkajogviszonyban elfoglalt jogállását, nevezetesen azt, hogy ő nem alanya a (külső) gazdasági jogügyleti forgalomnak. Helyzete minőségében különbözik az ún. *dependent self-employed*³³ pozíciójától, mivel utóbbi mint *independent contractor* lehetne akár tetszőleges számú gazdasági jogügylet alanya, tényleges lehetőségei alapján azonban ezt nem képes realizálni. A munkavállaló viszont jogállása miatt saját neve alatt ezekben a tranzakciókban nem lehet jogalany.

³¹ GIERKE (29. l.) 359.

³² Megfigyelhető azonban, hogy ezekben az általában jelentős befektetésekkel járó szerződések megszüntetését a felek igyekeznek elkerülni, inkább a feltételeket alakítják a megváltozott körülményekhez igazítva. Lásd az ún. *relational contract* elméletét és gyakorlatát. Ian Roderick MACNEIL: „Relational Contract Theory: Challenges and Queries” *Northwestern University Law Review* 2000/3. 877–907.; Ian Roderick MACNEIL: „Contracts: Adjustment of long-term economic relations under classical, neoclassical, and relational contract law” *Northwestern University Law Review* 1978/6. 854–906.; Jay M. FEINMANN: „Relational contract theory in context” *Northwestern University Law Review* 2000/3. 737–748.; David CAMPBELL (szerk.): *The Relational Theory of Contract: Selected Works of Ian Macneil* (London: Sweet & Maxwell 2001).

³³ Adalberto PERULLI: *Economically dependent/quasi-subordinate (parasubordinate) employment: legal, social and economic aspects* (Brussels: Committee on Employment and Social Affairs of the European Parliament and DG Employment and Social Affairs 2003).

A munkáltató/vállalkozó és a munkavállaló eltérő érdekeinek egyaránt megfelelő megoldás kialakítása a munkajogviszony egyoldalú munkáltatói felmondása esetében több intézmény összehangolt alkalmazásával lehetséges. Az alábbiakban ezeket vázolom fel elsősorban az Európai Unió tagállamai jogának elemzése alapján.³⁴

3.2. A MUNKÁLTATÓI FELMONDÁS SZABADSÁGA; A *MANAGERIAL PREROGATIVE* ÉRVÉNYESÜLÉSE ÉS KORLÁTAI

Korlátozható-e a szerződési szabadságon alapuló olyan jog, amely szorosan kötődik a vállalkozáshoz való alapjoghoz?³⁵ Mit jelent és mennyire érinthetetlen a *managerial prerogative* a munkáltatói felmondása során?

A munkáltatói felmondás *de facto* indokait objektívnek tekintem, amennyiben kizárom az önkényes döntéseket. Az okok között attól függetlenül különbséget kell tenni, hogy kötött vagy tényálláshoz nem rendelt felmondásról van szó.³⁶ A munkáltatói felmondásnak három okcsoportja közül kettő a munkavállaló, egy a munkáltató érdekkörében merül fel. A munkavállaló képességeiben, valamint magatartásában rejlő ok nyilvánvalóan védhető, továbbá, a munkavállaló képességeiben rejlő ok összetettsége miatt a felmondás hatásainak enyhítésére, kompenzálására több jogi eszköz is rendelkezésére áll. A munkáltató érdekkörébe tartozó ok lehet a gazdasági körülmények változása, amely kényszeríti, vagy éppen ösztönzi a munkáltatót a munkajogviszony megszüntetésére, de idetartozik a technológiai váltás miatti elbocsátás. Ezekon kívül bármely más ok is szolgálhat a munkajogviszony egyoldalú megszüntetésére, például a munkáltató egyszerűen úgy dönt, hogy kevesebb munkavállaló-

³⁴ A következő két pontban az alábbi összegző műben foglaltakra hivatkozom: Bernd WAAS (szerk): *Restatement of Labour Law in Europe. Volume III: Dismissal Protection. A Handbook* (München, Oxford, Baden-Baden: Beck, Hart, Nomos 2023) <https://doi.org/10.5040/9781509968367>.

³⁵ Ennek a tanulmánynak nem tárgya az első és a második generációs jogok, így a gazdasági jogok és a később kialakított és fokozatosan elismert szociális jogok viszonyának vizsgálata, csupán annyiban érintem ezt a kollíziót amennyiben a munkajogviszony megszüntetésére közvetlenül hatással van. A vállalkozáshoz való jog minősítése, megítélése, általában a gazdasági és a szociális alapjogok egymáshoz való viszonyának problematikája rendkívül szerteágazó, és tudományos feldolgozása, a jogalkotásban és a jogalkalmazásban való jelenléte is terjedelmes. Összefoglaló értékelése a hazai irodalomban Kiss György: *Alapjogok kollíziója a munkajogban* (Pécs: Justis 2010).

³⁶ A munkáltatói felmondás okait rögzítő szabályozást találunk a *bolgár*, a *finn*, a *lett*, a *luxemburgi* munkajogban. Számos országban ugyan tételes felsorolást nem találunk, azonban a jogalkotó több helyen megjelöli az okcsoportokat. A bolgár munkajogot illetően lásd Krassimira SREDKOVA: „Dismissal Protection (§ 3. Bulgaria)” in Bernd WAAS (szerk): *Restatement of Labour Law in Europe. Volume III: Dismissal Protection. A Handbook* (München, Oxford, Baden-Baden: Beck, Hart, Nomos 2023) 144., 152–157., <https://doi.org/10.17104/9783406797590-136>. A finn munkajogról Matleena ENGBLOM: „Dismissal Protection (§ 9. Finland)” in Bernd WAAS (szerk): *Restatement of Labour Law in Europe. Volume III: Dismissal Protection. A Handbook* (München, Oxford, Baden-Baden: Beck, Hart, Nomos 2023) 378–380., <https://doi.org/10.17104/9783406797590-370>. A francia *Code du Travail* definiálja a gazdasági ok kategóriáját, és meghatározza annak lehetséges tényállásait, amelyet a jogalkalmazás részletesen értelmez. *Code du Travail L 1233-3*; Francis KESSLER: „Dismissal Protection (§ 10. France)” in Bernd WAAS (szerk): *Restatement of Labour Law in Europe. Volume III: Dismissal Protection. A Handbook* (München, Oxford, Baden-Baden: Beck, Hart, Nomos 2023) 401–403., <https://doi.org/10.17104/9783406797590-391>.

val kívánja folytatni tevékenységét. A munkáltató érdekkörében felmerült ok miatti felmondás minőségében különbözik az előző kettőtől, ugyanis még abban az esetben is, ha a munkáltatónak indokolnia kell a felmondást, kérdés, hogy egy jogvita során mit vizsgálhat a bíróság. Felhatalmazása van-e a jogalkalmazásnak a munkáltató vezetői, vállalkozói, a gazdasági tevékenységét bármilyen módon érintő döntés („célszerűségi”) megítélésére? A *managerial prerogative*, amely alapja a munkajogviszony megszüntetését jelentő munkáltatói döntésnek, tárgya-e az eljárásnak vagy sem? Főszabályképpen nem, ez jellemző *Spanyolország, Norvégia, Olaszország, Németország, Görögország, Lettország, Szerbia, Észak Macedónia, Portugália* munkajogára.³⁷ *Olaszországban* a *Codice Civile* 2118. §-a rögzíti a felmondáshoz való jog szabadságát.³⁸ Több országban azonban meg kell vizsgálni, hogy a hivatkozott gazdasági ok valóban fennáll-e, továbbá hogy ez érinti-e az adott munkavállalót. Ezek közé tartozik *Luxemburg, Dánia, Lettország, Portugália, Olaszország, Cseh Köztársaság*. Minden esetben ki kell terjednie az eljárásnak arra is, hogy a felmondás nem önkényes, nem diszkriminatív vagy nem megtorlás húzódik meg mögötte.

A munkáltatói felmondás szabadságát korlátozzák azonban olyan jogintézmények, amelyek jözszerével ismeretlenek a magánjogi jogviszonyok megszüntetésénél. A normatív beavatkozás a munkáltatói jogkörbe a munkajogban sem gyakori, az európai országok egy része említést sem tesz róluk. Gyakoribb a kollektív megállapodás általi korlátozás, amely akkor hatásos, ha az a munkáltatónál magasabb szintű. Lényeges, hogy a *managerial prerogative* korlátozása alapul szolgálhat az ún. interpretatív (kiterjesztő) jogalkalmazás számára a munkavállalói védelem erősítése terén.

A munkáltató felmondási szabadságát korlátozó intézmények megválasztása és alkalmazása kényes terület. Többek között azért is, mert míg a munkavállaló képességeire vagy magatartására alapozott felmondás az adott ismervvel rendelkező munkavállalót feltételez, addig a munkáltató körében felmerült okkal indokolt felmondásnál ilyen munkavállalót csak közvetve találhatunk: nevezetesen azt, akinek a munkajogviszonyát érinti a munkáltató gazdasági/vezetői döntése. Az alábbiakban két jogintézményt érintek: a munkavállalók kiválasztását,³⁹ valamint a felmondást megelőző eljárás lehetőségét és módjait.

³⁷ Elena GRAMANO: „Comparative Overview on Dismissal Protection in Europe.” in Bernd WAAS (szerk): *Restatement of Labour Law in Europe. Volume III: Dismissal Protection. A Handbook* (München, Oxford, Baden-Baden: Beck, Hart, Nomos 2023) 26., <https://doi.org/10.5040/9781509968367.pt-001>.

³⁸ Art. 2118. *Recesso dal contratto a tempo indeterminato. Ciascuno dei contraenti può recedere dal contratto di lavoro a tempo indeterminato, dando il preavviso nel termine e nei modi stabiliti dagli usi o secondo equità.* Edoardo ALES – Emilia D’AVINO: „Dismissal Protection (§ 16. Italy)” in Bernd WAAS (szerk): *Restatement of Labour Law in Europe. Volume III: Dismissal Protection. A Handbook* (München, Oxford, Baden-Baden: Beck, Hart, Nomos 2023) 580., <https://doi.org/10.17104/9783406797590-565>.

³⁹ A munkavállalók kiválasztásánál külön nem foglalkozom a csoportos létszámcsoökkentéssel, hiszen a vonatkozó EU irányelv rögzít erre vonatkozóan bizonyos követelményeket. Lásd a Tanács 98/59/EK irányelve (1998. július 20.) a csoportos létszámcsoökkentésre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről. Így a munkavállalók kiválasztását általános lehetőségként kezeltem minden olyan felmondás esetében, ahol a munkáltatói döntés oka nem a munkavállaló érdekkörében merül fel.

A munkavállalók kiválasztásának módszere – már ahol létezik – vegyes képet mutat. A *holland*,⁴⁰ a *portugál*⁴¹ és a *svéd*⁴² jogban jogszabály rendelkezik a kiválasztási eljárás megtartásáról és a kiválasztás szempontjairól, a prioritásokról, általában a „*last in first out*” elve alapján. A *német* jogban – azon túl, hogy az üzemi tanácsnak (*Betriebsrat*) jelentős szerepe van csoportos létszámcsökkentés esetén a kiválasztási irányelvek (*Auswahlrichtlinie*) kialakítása és betartatása tekintetében⁴³ – a tanács egyedi felmondási ügyekben kifejtett véleménye alapjaiban határozhatja meg a felmondás jogalkalmazói minősítését.⁴⁴ *Belgiumban* jogszabályi felhatalmazás alapján a kiválasztás követelményeit nemzeti szintű kollektív megállapodás rögzíti, amely támpontul szolgál a munkáltatói szinten megkötött kollektív megállapodásoknak.⁴⁵ Szintén jogszabály utalja a gazdasági és szociális tanács hatáskörébe a követelmények betartásának ellenőrzését.⁴⁶ Másutt alapvetően a jogalkalmazás alakított ki bizonyos követelményeket, elsősorban az általános elvek alapján (hosszabb szolgálati idő, szociális megfontolások, diszkrimináció tilalma stb.).⁴⁷

A munkáltató érdekkörébe tartozó okok miatti felmondás esetében sajátos funkciója van a felmondást megelőző különböző eljárásoknak, hiszen ezek célja a munkajogviszony megszüntetésének az elkerülése, valamilyen alternatíva biztosítása a munkavállaló számára. Amikor azonban a felmondás oka a vállalkozás gazdasági nehézsége, piacvesztés, munkavállalói létszám magas költsége stb. ezt a célt nehéz megvalósítani. Talán ennek tudható be, hogy az ún. „*pre-dismissal hearing*” nem mindenhol részesül normatív szabályozásban. Részletesen rendelkezik viszont erről az eljárásról és a szabályok megsértésének jogkövetkezményeiről a *francia Code*

⁴⁰ GUUS HEERMA VAN VOSS: „Dismissal Protection (§ 22. Netherlands)” in Bernd WAAS (szerk): *Restatement of Labour Law in Europe. Volume III: Dismissal Protection. A Handbook* (München, Oxford, Baden-Baden: Beck, Hart, Nomos 2023) 795–797., <https://doi.org/10.17104/9783406797590-780>.

⁴¹ Lásd Labour Code Law no. 7/2009 – Official Gazette no. 30/2009, Series I of 2009-02-12. Article 360, 369.

⁴² Employment Protection Act Section 22 „Order of priority in connection with termination of employment.” A jogi szabályozás súlyt jelzi, hogy kollektív szerződés sem térhet el az ott meghatározott követelményektől. GRAMANO (37. lj.).

⁴³ Betriebsverfassungsgesetz § 95. Karl FITTING (et al.): „*Betriebsverfassungsgesetz*” (München: Verlag Franz Vahlen 2004) 1428–1436.

⁴⁴ *Betriebsverfassungsgesetz* § 102 (3) *Widerspruchrecht des Betriebsrates*; Alfred HUECK – Götz HUECK – Gerrick v. HOYNINGEN-HUENE: „*Kündigungsgesetz*” (München: C.H. Beck 1992) 217–229.

⁴⁵ Convention collective de travail n 9 du 9 mars 1972 coordonnant les accords nationaux et les conventions collectives de travail relatifs aux conseils d'entreprise conclus au sein du Conseil national du Travail (dans sa teneur modifiée au 8 novembre 2012). Wilfried RAWLS: „Dismissal Protection (§ 2. Belgium) in Bernd WAAS (szerk): *Restatement of Labour Law in Europe. Volume III: Dismissal Protection. A Handbook* (München, Oxford, Baden-Baden: Beck, Hart, Nomos 2023) 115., <https://doi.org/10.17104/9783406797590-94>.

⁴⁶ *Belgiumban* a gazdasági szervezetekről szóló 1948-ban megalkotott törvény a munkatanácsokat ruházta fel ezzel a jogkörrel. Lásd 20 Septembre 1948. - Loi du 20 septembre 1948 portant organisation de l'économie.

⁴⁷ A *horvát* munkajog megoldásáról Ivana GRGUREV – Ivana VUKOREPA: „Dismissal Protection (§ 4. Croatia) in Bernd WAAS (szerk): *Restatement of Labour Law in Europe. Volume III: Dismissal Protection. A Handbook* (München, Oxford, Baden-Baden: Beck, Hart, Nomos 2023) 186–187., <https://doi.org/10.5040/9781509968367.ch-004>.

du Travail,⁴⁸ a norvég *Arbeidsmiljøloven*.⁴⁹ Luxemburgban hasonló eljárás a százötven főnél nagyobb létszámú munkáltató esetében kötelező. Több országban – így Ausztriában, Észak-Macedóniában, Írországbán – kollektív megállapodás tartalmaz rendelkezéseket a felmondást megelőző eljárásokra.

Ebben a körben indokolt utalni az *Änderungskündigung* sajátos jogintézményére,⁵⁰ amely az általános felmondásvédelmi rendszer része. Jó példa erre a német felmondásvédelmi törvény, amely szerint, ha a munkáltató felajánlja a munkajogviszonynak a megváltozott körülmények között történő folytatását, a munkavállaló ezt az ajánlatot azzal a fenntartással fogadja el, hogy a munkafeltételek változtatása szociálisan nem indokolatlan.⁵¹

Az érintett jogintézmények azért is fontosak, mert azon túl, hogy bizonyos elvek mentén⁵² korlátozzák a munkáltató diszkrecionális döntését, feltételeznek egy sajátos eljárási és döntéshozatali mechanizmust, továbbá „infrastruktúrát”. Ahol a munkavállalók kiválasztása, valamint a felmondást megelőző valamilyen eljárás érvényesül, egyéb szervek is részt vesznek a végső döntés kialakításában vagy legalábbis befolyásolásában. Ennek célja a résztvevők közötti konszenzus kialakítása, hiszen ellenkező esetben a felmondás jogszerűsége is szigorúbb megítélés alá eshet.⁵³ A résztvevők lehetnek közjogi szervek, különféle hivatalok, hatóságok (*Arbeitsamt, Labour Office, Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen, Comité social et économique*), amelyek a munkavállaló érdekeinek védelme mellett az állam érdekeit is figyelembe véve hatnak a munkáltató döntésére. Az eszközök változatosak, a felmondás előkészítésének, folyamatának ellenőrzésétől kezdve egészen akár a fel-

⁴⁸ A szabályozás alapja a közérdeknek (*ordre public*) a magánfelek bizonyos kapcsolataiban való érvényesülésének elve, amely vonatkozik a munkajogviszonyra is, az adott gazdasági vállalkozás méretétől (munkavállalói létszámtól) függetlenül. CT Art L 1232–1 – L. 1232–14. KESSLER (36. lj.) 405.

⁴⁹ A Munkakörnyezetről és a Munkavédelemről szóló törvény (*arbeidsmiljøloven*). Ezt az eljárást a munkáltató nem kerülheti meg, ugyanis része a munkavállalók kiválasztási követelményének, ha több munkavállaló közül kell választani. Helga AUNE: „Dismissal Protection (§ 24. Norway) in Bernd WAAS (szerk): Restatement of Labour Law in Europe. Volume III: Dismissal Protection. A Handbook (München, Oxford, Baden-Baden: Beck, Hart, Nomos 2023) 879., <https://doi.org/10.17104/9783406797590-858>.

⁵⁰ Lásd a német jogban Wilfried BERKOWSKY: *Die betriebsbedingte Änderungskündigung* (Baden-Baden: Nomos 2000); Harro PLANDER: „Änderungskündigungen zwecks Umwandlung unbefristeter in befristete Arbeitsverhältnisse” *Neue Zeitschrift für Arbeitsrecht* 1993/23. 1057–1067.; a svájci jogban Marco KAMBER: *Die Änderungskündigung im Arbeitsvertragsrecht – insbesondere die Rechtsprechung zur Missbräuchlichkeit* (Bern: Stämpfli Verlag 2014). Az osztrák jog szerint Walter SCHWARZ – Günther LÖSCHNIGG: „Arbeitsrecht” (Wien: Verlag der Österreichischen Gewerkschaftsbund 1989) 401–403.

⁵¹ Kündigungsschutzgesetz § 2 *Änderungskündigung* *Kündigt der Arbeitgeber das Arbeitsverhältnis und bietet er dem Arbeitnehmer im Zusammenhang mit der Kündigung die Fortsetzung des Arbeitsverhältnisses zu geänderten Arbeitsbedingungen an, so kann der Arbeitnehmer dieses Angebot unter dem Vorbehalt annehmen, daß die Änderung der Arbeitsbedingungen nicht sozial ungerechtfertigt ist (§ 1 Abs. 2 Satz 1 bis 3, Abs. 3 Satz 1 und 2). Diesen Vorbehalt muß der Arbeitnehmer dem Arbeitgeber innerhalb der Kündigungsfrist, spätestens jedoch innerhalb von drei Wochen nach Zugang der Kündigung erklären.*

⁵² Ilyennek tekinthető az *ultima ratio* elve.

⁵³ Lásd a 44. lj.-ben foglaltakat.

mondás jogellenessége jogkövetkezményének a kockázatásáig terjedhetnek. Rajtuk kívül fontos szerepe van a különféle munkavállalói érdekképviselői szervezeteknek, így a szakszervezeteknek, az üzemi/munkavállalói tanácsoknak, valamint az egyéb képviselőknek (például *shop steward*). A részvétel intenzitása itt is változatos, az előzetes tájékoztatástól, a véleménykéreési kötelességen át, a hozzájárulás jogáig.

A felmondásvédelem tárgyalt eszközei tükrözik egy adott ország makro és alsóbb szintű munkaügyi kapcsolatrendszerének az állapotát, és ennyiben a jogpolitika része. Érvényesítésük vagy éppen elmaradásuk viszont jogkövetkezményekkel járhat, és ez már jogdogmatikai problémákat vet fel.

3.4. A JOGELLENES MUNKÁLTATÓI FELMONDÁS LEHETSÉGES JOGKÖVETKEZMÉNYEI

A munkajogviszony jogellenes megszüntetésének jogkövetkezményei számos tényező által differenciáltak. Ezek függnek a felmondás jogellenessége minősítésétől, a jogellenesség tényállásaitól és nem utolsósorban a jogkövetkezmények magánjogi vagy jogpolitikai, gazdasági-szociális megfontoláson alapuló megközelítésétől.⁵⁴ A jogkövetkezményeknek alapvetően két csoportja van, a munkajogviszony folytatása vagy a pénzügyi kompenzáció. A különbség nem csupán önmagában lényeges, jelentősége abban áll, hogy képes a felmondás egész folyamatát, a felek szándékát, tárgyalási, megegyezési hajlandóságát befolyásolni.

A kétfajta jogkövetkezmény nem élvez kizárólagosságot, egyik sem zárja ki a másikat, illetve ahol a kompenzáció a jogellenes felmondás elsődleges jogkövetkezménye, ott sincs kizárva a visszahelyezés lehetősége bizonyos esetekben – például diszkrimináció, joggal való visszaélés, megtorlás megállapításánál. Ez a helyzet az olasz, a spanyol, a holland, a luxemburgi, a szlovén, a görög és a dán jogban.⁵⁵ Az újrafoglalkoztatást illetően megjegyzendő, hogy ott, ahol a jogellenes felmondás *ipso iure* érvénytelennek minősül, a munkavállalónak joga van a visszahelyezésre és meghatározott feltételek esetén anyagi kompenzációra is. Ez a megoldás érvényesül Észak-Macedóniában, Bulgáriában, Norvégiában, Lettországon, Romániában, a Cseh Köztársaságban, Szlovákiában, Lengyelországban.⁵⁶

Kérdés, hogy ahol a munkajogviszony helyreállítása a főszabály, van-e mérlegelési lehetősége a jogalkalmazásnak, vagy a munkavállalónak általános igénye keletkezik a visszahelyezésre. Ezzel összefüggésben indokolt a német jog megoldását érinteni, ahol az ún. szociálisan nem igazolt felmondás jogellenes, érvénytelen, így a munkajogviszony nem minősül megszüntnek.⁵⁷ A *Bundesarbeitsgericht* (a továbbiakban: BAG) 1985-ben született döntése az általános visszahelyezési igényt

⁵⁴ Ennek az elemzése külön tanulmány tárgya, itt csupán utalok rá, mint a jogellenes munkáltatói felmondás jogkövetkezményei különbözőségének egyik okára.

⁵⁵ GRAMANO (37. lj.) 57–60.

⁵⁶ GRAMANO (37. lj.) 54–57.

⁵⁷ Ulrich PREIS: *Prinzipien des Kündigungsrechts bei Arbeitsverhältnissen* (München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1987) 73., 87–89.

(*Wiedereinstellungsanspruch*) illetően azt mérlegelte, hogy milyen érdekek szólnak a továbbfoglalkoztatás mellett és ellene. A BAG három kritériumot vetett össze egymással. Az első: annak a figyelembevétele, hogy minden munkavállalónak alapvető szociális-egzisztenciális érdeke fűződik ahhoz, hogy munkajogviszonyban álljon; a második: annak a megítélése, hogy a munkáltatónak milyen érdekei és indokai vannak a továbbfoglalkoztatás elkerülésére; a harmadik: az adott ügyben érintett munkavállaló különös érdeke, indoka.⁵⁸ Hozzá kell tenni, hogy a felmondásvédelemben – így a továbbfoglalkoztatásra irányuló igény megítélésében is – fontos kiegészítő szerepe van a kollektív szerződésnek.⁵⁹ A *francia* jogban az előzőhöz hasonló megoldást találunk azzal, hogy amennyiben a munkavállaló nem kívánja a visszahelyezést, vagy az objektíve nem lehetséges, magasabb kompenzáció illeti meg.⁶⁰

4. A MAGYAR MUNKAJOG SZEMLÉLETE ÉS MEGOLDÁSA

4.1. A MUNKÁLTATÓI FELMONDÁS ÁLTALÁNOS ÉRTÉKELESE

A munkáltató működési körébe tartozó okra való hivatkozással közölt felmondás jelenlegi szabályozásának és gyakorlatának elemzése előtt indokolt bemutatni a munkáltatói felmondás alkotmányjogi és jogalkalmazói minősítésének egyes lényeges szegmenseit.

Az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) több alkalommal is foglalkozott a munkajogviszony (köztisztviselői, közalkalmazotti stb. jogviszonyok) megszüntetésének problematikájával.⁶¹ Az esetek az adott foglalkoztatási jogviszonyok felmondással (felmentéssel) történő megszüntetésének különböző szegmenseire vonatkoztak alkotmányossági szempontból, de az AB által itt levont következtetések általánosíthatók a munkáltatói felmondás, illetve magára a felmondás megítélésére. Az egyes ügyekben a jogviszony megszüntetése és az érintettek nyugellátásra való jogosultsága,⁶² valamint a kormánytisztviselői jogviszony indokolás nélküli megszüntetése⁶³ volt a vizsgálat tárgya. A felmondás általános megítélésével összefüggésben a testületnek most csak a munkajogviszonyt érintő megállapításait érintem. Az AB kifejtette, hogy jelentősen megnőtt a munkajogviszony tartalmának alakítása során a felek szerződési szabadsága, a jogszabály konkrét felmondási okot nem nevesít, hanem általánosságban a kölcsönösen szabad felmondás jogát mondja ki, és nem teszi lehetővé még azt sem, hogy erről a jogáról akár a munkavállaló, akár a munkáltató lemondhasson, vagy azt megállapodásban érvényesen korlátozhassa. A felmondási jog teljes és korlátozhatatlan szabadságának a munkavál-

⁵⁸ BAG GS 27. 2. 1985. AP Nr. 14 zu § 611 BGB Beschäftigungspflicht.

⁵⁹ PREIS (57. lj.) 87.

⁶⁰ KESSLER (36. lj.) 422.

⁶¹ Lásd többek között a 44/B/1993. AB, a 11/2001. (IV. 12.) AB, a 4/1998. (III. 1.) AB, 8/2011. (II. 18.) AB, 29/2011. (IV. 7.) AB határozatot.

⁶² 44/B/1993. AB határozat és a 11/2001. (IV. 12.) AB határozat.

⁶³ 8/2011. (II. 18.) AB határozat.

láló érdekeit védő törvényi megszorítása a munkáltató indokolási kötelezettsége és a felmondási okok keretjellegű [1992. évi XXII. törvény 89. § (3) bekezdés] meghatározása. Az AB szerint a jogalkotó abból indul ki, hogy a munkáltató felmondásának „kötöttebb, garanciális szabályai” addig érvényesülnek, amíg öregségi nyugellátásra nem válik jogosulttá, vagy amíg a rá irányadó nyugdíjkorhatár elérése előtt valamely más nyugellátási formát ténylegesen nem vesz igénybe.

Azon túl, hogy a munkajogviszony megszüntetése és a valamilyen nyugellátásra való jogosultság megszerzése az Európai Bíróság előtt is számos problémát vet fel,⁶⁴ kiemelendő, hogy az AB a munkajogviszony felmondással történő megszüntetéséhez magánjogi alapon, a szerződési szabadság elve⁶⁵ alapján közelít. Ez a felfogás a munkaszerződést azonosan kezeli a többi magánjogi szerződéssel, és a munkavállalói védelem tartalmát a munkáltatói felmondás indokolási kötelezettségével mintegy befejezettnek tekinti. Eltekintve a munkajogviszony megszűnése, megszüntetése és a nyugdíjjogosultság közötti összefüggés bonyolultságától,⁶⁶ ez az álláspont különösebb kifogást nem vethet fel, hiszen a munkajog csupán egy jogforrási elemének, a munkaszerződésnek a jogi természetén – alapul. A probléma akkor jelentkezik, ha a munkajog többi jogforrási tényezője néma marad.

A felmondással összefüggő jogalkalmazást a mai napig meghatározza a Legfelsőbb Bíróság Munkaügyi Kollégiumának 95. számú állásfoglalása (a továbbiakban: Állásfoglalás).⁶⁷ Eredeti kiindulópontja szerint, a felmondási okok törvényi felsorolásának elmaradása miatt⁶⁸ „a gyakorlatban bizonytalanság észlelhető különösen abban a kérdésben: milyen körülményeknek kell hogy megfeleljen a munkáltató által közölt felmondás indokolása”. További nehézséget okozhat a jogalkalmazás számára az is, hogy az 1967. évi VII. törvény 29. §-a a felmondás indokolásával összefü-

⁶⁴ Csúpn példaként: *Case C-341/08 Domnica Petersen v Berufungsausschuss für Zahnärzte für den Bezirk Westfalen-Lippe*; *Case C-388/07 The Incorporated Trustees of the National Council on Ageing (Age Concern England) v Secretary of State for Business, Enterprise and Regulatory Reform*; *Case C-411/05 Félix Palacios de la Villa v Cortefiel Servicios SA*.

⁶⁵ „Az Alkotmánybíróság kialakult gyakorlatában önálló alkotmányos jogként értékeli a szerződéses szabadságot, amely nem alapjog, nem részesül az alkotmányos alapjogokat illető védelemben, de mint az Alkotmány 9. § (1) bekezdésében szabályozott piaczgazdaság lényegi eleme, az Alkotmány védelme alatt áll, s így az Alkotmánybíróság által ellenőrzött korlátai vannak.” 8/2011. (II. 18.) AB határozat IV. 2. b).

⁶⁶ Ezekben az esetekben ugyanis nem egyszerűen egy magánjogi szerződés szűnik meg, hanem egy sajátos „jogállásváltozás” elfogadását kényszeríti ki a jogalkotó és a jogalkalmazás. A jelenlegi megoldást ellenzök, megkérdőjelezi a munkajogviszony megszűnése/megszüntetése és a nyugdíjjogosultság közötti korrelatív kapcsolatot. Mindenesetre, ez a vita alapvetően piaci alapon dől el, nevezetesen munkaerő-piaci szükségletekkel igazolják az „egyenlő bánásmódtól” való eltérést, kialakítva így a *justified unequal treatment* kategóriáját. Lásd ezzel összefüggésben a Tanács 2000/78/EK irányelvét (2000. november 27.) a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról (6. cikk az életkoron alapuló eltérő bánásmód igazolásáról). Utalok ugyanakkor a német jogban az ún. *Altersgrenze* és az erre alapított felmondás szociálisan igazolt minősítésének a problematikájára. Sozialgesetzbuch VI. § 41. *Altersrente und Kündigungsschutz* „Der Anspruch des Versicherten auf eine Rente wegen Alters ist nicht als ein Grund anzusehen, der die Kündigung eines Arbeitsverhältnisses durch den Arbeitgeber nach dem Kündigungsschutzgesetz bedingen kann.”

⁶⁷ Megjelent a Bírósági Határozatok Tára 1977. évi májusi számában.

⁶⁸ Az 1967. évi II. törvény megszüntette az egyes tényállásokhoz kötött felmondási rendszert.

gésben csak abban az esetben rendeli el a felmondás hatálytalanítását, ha a felmondásban megjelenő indok valótlan, de nem tartalmaz kifejezett rendelkezést az olyan vállalati felmondás hatálytalanítására, amelynek indokolása más okból kifogásolható. A Legfelsőbb Bíróság a részletes szabályozás hiányában a munkavállalónak a munkához való jogából vezeti le azt a következtetést, hogy a munkajogviszony csak abban az esetben mondható fel, ha nem töltötte be rendeltetését. Ez összefügghet „a vállalat tevékenységével, de a dolgozó magatartásával is”. Így a felmondásnak a ténszerűség mellett okszerűnek is kell lennie.

Az Állásfoglalásnak témánk szempontjából lényeges a méltányosság és a felmondási tilalmak összefüggéseiből levezetett jogbiztonsági követelményekből levont következtetése. A mai napig irányadó szöveg szerint az Mt. „szabályai a munkavállaló védelmében szociális megfontolások alapján s a méltányosság figyelembevételével tiltják és korlátozzák, illetve megfelelő feltételekhez kötik a munkáltatói felmondását. Nem teszi azonban lehetővé a törvénykönyv az említett tiltó, illetve korlátozó szabályokba nem ütköző felmondás megtámadását a vázolt körön kívül eső méltányossági szempontok alapján, mert ez a jogbiztonsággal nem férne össze. A jogszerű munkáltatói felmondást tehát pusztán az eset méltányosságot igénylő körülményei alapján nem lehet hatálytalanítani.”⁶⁹ Ez egyben azt is jelenti, hogy „a felmondási ok vizsgálata nem jogosítja fel a bíróságot arra, hogy a munkáltató vezetésének körébe tartozó olyan kérdések eldöntésébe is beavatkozzék, amelyek a munkaügyi jogvita keretein kívül esnek. Így például nem lehet vizsgálni, hogy a megtörtént átszervezés célszerű volt-e, illetve hogy a munkáltató miért az érintett munkavállaló munkaviszonyát mondta fel, s miért nem valamely azonos munkakört betöltő munkatársának munkaviszonyát szüntette meg.

Az Állásfoglalás egy más gazdasági és politikai közegben született, azonban tartalma a mai napig érdemben nem változott. Ami ma a *managerial prerogative* körébe tartozik, az a szocialista szoros vállalatirányítási rendszerben, a kötött bér- és létszámszabályozás mellett a munkaerő mintegy szabad munkáltatói felhasználását jelentette.⁷⁰ Az Állásfoglalás tartalma viszont nem különbözik a munkajogviszony szerződéses jogalapjára is épülő *managerial prerogative* elismerését biztosító más jogrendekben is tapasztalható megközelítésektől. Kibocsátása idején a szocialista munkajogban ezzel szemben érdemi korlátozás nem létezett, pedig voltak erre utaló szabályok is. Kérdés, hogy mennyire változott a helyzet a gazdasági és politikai rendszerváltoztatás munkajogában.

⁶⁹ Állásfoglalás I. b).

⁷⁰ Jó példa erre az a döntés, amelynek értelmében, „a munkaerő hatékonyabb felhasználása érdekében a dolgozó munkakörének megváltoztatása, illetve az e változtatás el nem fogadására alapított felmondás esetén a munkaügyi vitát eldöntő szerv nem bocsátkozhat annak a vizsgálatába, hogy az átszervezés célszerű volt-e” [BH1978. 400.]. Ezt a döntést természetesen saját korának jogi környezetében kell minősíteni, hiszen a későbbi döntések egyértelműen kifejezték, hogy a szerződés módosításának el nem fogadására alapított felmondás szerződési szabadsággal összeegyeztethetetlen [BH2002. 458.]. Változatlan maradt azonban a munkáltató „vezetői jogkörébe tartozó döntések” szinte teljes érinthetetlensége. Lásd BH1988. 50.

4.2. A MUNKAJOG JELLEGÉNEK ÁTALAKÍTÁSÁRA TETT KÍSÉRLETEK A RENDSZERVÁLTOZTATÁS UTÁN – A JOGFORRÁSOK KOHÉZIÓJÁNAK MEGHIÚSULÁSA ELTÉRŐ OKOKBÓL

A rendszerváltoztatást követő mindkét munkakódex ígéretet tett a munkajogi szabályozás jellegének és jogforrási rendszerének átalakítására. Ezek egyik törvénynek sem sikerültek, azonban a kudarc okai eltérőek.⁷¹ Az 1992. évi XXII. törvény [a továbbiakban Mt. (rég)] abból indult ki, hogy a munkaerőpiac is a gazdasági piac része, annak elvei, szabályai alapján kezd működni, és ennek a változásnak a munkajogi szabályozásban is meg kell jelennie.⁷² Ez a munkajog jogforrási szerkezetében azt jelentette, hogy „a munkaviszony alanyaira nézve kógens jogi szabályozás kizárólag a munkaviszony garanciális tartalmi elemeinek meghatározására, az ún. »minimálstandardok« kijelölésére szorítkozhat [...] A munkaviszonnyal kapcsolatos egyéb kérdéseket a munkaviszony alanyainak a munkáltatónak és a munkavállalónak kell megállapodás útján elrendeznie.” A kollektív megállapodások funkciója az, hogy „a munkavállalók számára kedvezőbb szabályokat megalkossák.”⁷³ Ezt fejezte ki többek között az Mt. (rég) 13. § (3) bekezdése, amely szerint kollektív szerződés, illetve a felek megállapodása e törvény harmadik részében meghatározott szabályoktól – ha e törvény másképp nem rendelkezik – eltérhet. Ennek feltétele, hogy a munkavállalóra kedvezőbb feltételt állapítson meg.

A kedvezőbb feltételek alkalmazása elvének⁷⁴ téves értelmezése azzal a következménnyel járt, hogy a munkajog kontraktuális jogforrási rendszere nem épült ki. A munkáltatók ugyanis ilyen feltételek mellett nem érezték készletét kollektív szerződések megkötésére, a szakszervezetek pedig nem voltak abban a pozícióban, hogy kikényszerítsék e megállapodások megkötését.⁷⁵

A 2012. évi I. törvény [a továbbiakban Mt.)] a jogforrási rendszer átalakítása tekintetében jelentős lépést tett, amennyiben főszabályként szakított a relatív diszpozitivitással a jogi norma és a kollektív szerződés viszonylatában. A törvény indokolása szerint a korábbi relatív diszpozitivitás a piaci viszonyok érvényesülése ellen hatott, így

⁷¹ Kiss György: „A jogalkotó felelőssége a munkajog állapotáért” in BANKÓ Zoltán – BERKE Gyula – PÁL Lajos – PETROVICS Zoltán (szerk.): *„Ünnepi tanulmányok Lőrincz György 70. születésnapja tiszteletére”* (Budapest: HVG-ORAC 2019) 210–224.

⁷² Az 1992. évi XXII. törvény általános indokolása.

⁷³ Az 1992. évi XXII. törvény általános indokolása.

⁷⁴ Az elv összefoglaló értékeléséről Detlev BELLING: *Das Günstigkeitsprinzip im Arbeitsrecht* (Berlin: Duncker & Humblot 1983); Nikitas ALIPRANTIS: *La place de la convention collective dans la hiérarchie des normes, (thèse Strasbourg)* (Paris: Dalloz 1980), Jean-Pierre CHAUCHARD: *La conception française de la négociation de la collective de travail, Thèse* (Paris: Dalloz 1984).

⁷⁵ Ennek oka részben a privatizáció, részben a korábban egységes szakszervezet pluralizációja volt. A mélyebb gazdasági, politikai-társadalmi háttér elemzése azonban azt bizonyítja, hogy erre a váltásra senki nem volt felkészülve, különösen a szakszervezetek nem. A későbbiekben a kollektív szerződések hiánya által okozott űrt a jogalkotó az üzemi megállapodással kívánta betölteni, amely bizonyos feltételek mellett átvette a kollektív szerződés szerepét, igaz, hogy ez már más politikai és jogszabályi környezetben történt. A szakszervezetekkel és a kollektív szerződésekkel kapcsolatos zavart jól tükrözi a szakszervezetek reprezentativitás és a kollektív szerződéskötési képesség korabeli szabályozása. Lásd az 1992. évi XXII. törvény 30–33. §-t.

a törvény szabályainak általános természete az, hogy azoktól a kollektív szerződés – korlátozás nélkül – eltérhet, tehát a törvény a kollektív szerződéssel szemben általában diszpozitív jellegű.⁷⁶ Ezt írja le az Mt. 277. § (2) bekezdése: kollektív szerződés – eltérő rendelkezés hiányában – a Második és a Harmadik Részben foglaltaktól eltérhet. A munkajog kollektív kontraktuális forrása mégsem erősödött. Ennek egyik oka az volt, hogy a szabályozás megkésett, ugyanis az Mt. (régi) hatályba lépése óta eltelt időszak nem a kollektív szerződés jogforrási jellegének megalapozása irányába hatott, hanem egyenesen elsorvasztotta azt. A két kódex között eltelt mintegy két évtized beidegződését nem lehetett egyetlen jogalkotói intencióval átalakítani. További okként hozható fel a munkavállalói érdekképviselői szervek korábbi viszonylag kényelmes helyzete, hiszen szinte kvázi jogalkotói pozícióban érezhették magukat.⁷⁷ Erre is reagálva, a 2010 utáni időszak meglehetősen visszaszorította a munkavállalói érdekképviselők mozgásterét, ami jól látszik az Mt. szerkezetén, a szakszervezeti jogok szabályozásán, és tágabb kontextusban a foglalkoztatáspolitikai egészének átalakításán.⁷⁸

A jogalkotó tehát hiába biztosított a kollektív kontraktuális jogforrások számára „jogdogmatikai” nyílt utat, a gazdaságpolitikai és foglalkoztatáspolitikai környezet, általában a jogpolitikai szándék ennek realizálását nem támasztotta alá. A megállapodások hiányában üresen maradt területet változatlanul jogi normák töltik ki, olyan problémák rendezésében, amelyek inkább a kollektív szerződés feleire, az ún. szociális partnerekre tartoznának.⁷⁹

4.3. A HATÁLYOS MUNKAJOG JOGFORRÁSI RENDSZERÉNEK KOHÉZIÓJA A MUNKÁLTATÓI ÉRDEKKÖRÉBEN FELMERÜLT OK MIATTI FELMONDÁS TEKINTETÉBEN – A JOGALKALMAZÁS SZEREPE

Témánk szempontjából a hatályos szabályozás több változást tartalmaz a korábbiakhoz képest, de a munkáltatói felmondás tekintetében az alapképlet nem módosult. Így maradt az indokolási köteleesség [66. § (1)], a felmondás okcsoportjai sem változ-

⁷⁶ A 2012. évi I. törvény általános indokolása 2. pont. A kollektív szerződésnek az Mt.-ben betöltött szerepéről lásd BERKE Gyula: „A kollektív szerződés az új Munka Törvénykönyvében” in NOCHTA Tibor – MONORI Gábor (szerk.): *IUS ARS Únnepi tanulmányok Visegrády Antal professzor 65. születésnapja tiszteletére* (Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2015) 89–100.

⁷⁷ Lásd ezzel kapcsolatban az Alkotmánybíróság (AB) a 124/2008. (X. 14.) AB határozatát, amely alkotmányellenesnek nyilvánította Országos Érdekegyeztető Tanácsról (OÉT) szóló, az Országgyűlés 2006. december 11-i ülésnapján elfogadott törvény 3. § (2) bekezdés b) pontját, a 7. § (1) bekezdés c) pontját, valamint a 19. § (1) bekezdésének a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény (Mt.) 17. § (4) bekezdését megállapító szövegrészét. Megállapította továbbá, hogy az ágazati párbeszéd bizottságokról és a középszintű szociális párbeszéd egyes kérdéseiről szóló, az Országgyűlés 2006. december 11-i ülésnapján elfogadott törvény 33. §-ának az Mt. 53. § (3) bekezdés első mondatát megállapító szövegrésze alkotmányellenes. Kiss György: „A legitimitáció hiánya és az »egyetértési« jog természete.” *Fundamentum* 2009/2. 89–112.

⁷⁸ Lásd a kormány 2011 júniusában nyilvánosságra hozott, a „Széll Kálmán Terv” keretében készített „Magyar Munka Terv” című dokumentumát.

⁷⁹ Ilyennek vélem mindennekelőtt a munka díjazásának vagy akár a munkaidőnek a részletes, kazuisztikus bérszabályozását.

tak [66. § (2)], a 64. § (2) bekezdés szerint továbbra is egyértelműen ki kell tűnnie a megszüntetés okának, valamint a megszüntető jognyilatkozat indokának valóságát és okszerűségét a nyilatkozattevőnek kell bizonyítania. Új elem, hogy a munkáltatónak – a munkavállaló kérelmére – indokolási kötelesség hiányában meg kell indokolnia a munkaviszony megszüntetésére irányuló jognyilatkozatát, ha a munkavállaló hivatkozása szerint arra bizonyos tényállások bekövetkezése miatt került sor.⁸⁰

A jogalkalmazást meghatározó korábban tárgyalt Állásfoglalás sem változott érdemben, habár az elmúlt időszakban többször is felmerült felülvizsgálatának szükségessége.⁸¹ A különböző elemzések során azonban a koncepcionális átalakítás igénye nem merült fel. Továbbra is követelmény, hogy a valós oknak okozati összefüggésben kell állnia a munkaviszony rendeltetésének elvesztésével. Ez a megfogalmazás egyértelműnek tűnik, de az „okszerűség” a munkáltató működésével összefüggő felmondás esetében továbbra magában hordozza az alapproblémát: nevezetesen a *managerial prerogative* érinthetlensége vagy legalábbis erősen korlátozott vizsgálhatósága miatt a felmondás indokolása könnyen formálissá válhat, és így minden védekezési lehetőséget elzár. Ugyanis az Állásfoglalás I. b) pontja változatlanul a méltányosság és a jobbiztonság szembeállításával indokolta a munkáltató széles döntési hatalmának a fenntartását. Annak ellenére, hogy az Állásfoglalás tartalmában az eredeti felfogásához képest érdemi elmozdulás nem volt,⁸² a jogalkalmazás során született néhány döntés, amely kissé árnyalja a képet. Ezeket a későbbiekben érintem.

A munkáltató érdekkörében felmerült ok miatti felmondás általános megítélését befolyásolja a munkajogviszony jogellenes megszüntetése jogkövetkezményeinek a minősítése. Az Mt. ebben a tekintetben alapjaiban módosult, amennyiben az Mt. (rég) 100. §-ában rögzített általános továbbfoglalkoztatási kötelesség helyébe főszabályként a kártérítés lépett. A képlet természetesen nem ennyire egyszerű, de a trend megfordult. A változás különösen szembeötlő az Alkotmánybíróságnak az Mt. (rég) 100. § (2) bekezdésének megsemmisítése miatt, ami felértékelte a korábbi megoldást.⁸³ A hatályos szabályozást többen kritikai elemzés alá

⁸⁰ Mt. 64. § (3) bekezdés, amelyet az egyes foglalkoztatási törvények módosításáról szóló 2022. évi LXXIV. törvény 119. §-a vezetett be.

⁸¹ A szövegben csupán egyetlen változtatás érdemel figyelmet, nevezetesen az I. a) pontban „a felmondás jogellenességét abban az esetben is meg kell állapítani, ha a felmondás indoka megfelel a valóságnak, de nyilvánvalóan nem szolgálhat alapul a munkaviszony megszüntetésére” formula helyett a „nem okszerű” kifejezés került. Lásd erről részletesen TALLIÁN Blanka: „Az MK 95. számú kollégiumi állásfoglalás időszerűsége és alkalmazása” in: ÁBRAHÁM Márta – BERKE Gyula – TÁLNÉ Molnár Erika (szerk.): *Exemplis Discimus – Emlékkötet Radnay József születésének 95. évfordulójára*. (Budapest: Kúria, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2022) 481–501.

⁸² A 2014. november 24-én a „Felmondások és azonnali hatályú felmondások gyakorlata” címen elfogadott Összefoglaló véleményt az MK 95. számú állásfoglalást érintően kollégiumi vélemény megalkotása nem követte.

⁸³ 4/1998. (III. 1.) AB határozat. A megsemmisített rendelkezés értelmében „A munkáltató kérelmére a bíróság mellőzi a munkavállaló eredeti munkakörbe történő visszahelyezését, feltéve, ha a munkáltató a munkavállalónak a rendes felmondás esetén járó végkielégítés kétszeresének megfelelő összeget megfizeti.” Az AB többek között kifejtette: „A pernyertességből folyó rendelkezési jog tehát azáltal sérül, hogy a jogsértő munkáltató rendelkezhet a pernyertes munkavállaló továbbfoglalkoztatásának kizárásáról.”

vonták,⁸⁴ és a Kúria is részletesen feltárta a rendelkezés egyes elemeiben lévő bizonytalanságokat és visszásságokat.⁸⁵ E helyütt nem érintem a kártérítés, az elmaradt jövedelem, az átalánykompenzáció intézményei körül kialakult vitákat, a változást a munkáltató érdekkörében felmerült jogellenes felmondásra gyakorolt jogszabályi környezeti hatásában értékelem.

A munkáltató jogellenes felmondásának több jogkövetkezménye is lehet, és ezek egymástól elkülönített, tartalmuk és hatásuk izoláltan minősítése téves következtetésekre vezethet. Petrovics Zoltán a jogkövetkezmények különböző típusainak a bemutatásánál utal felválthatóságukra, illetve együttes alkalmazhatóságukra.⁸⁶ Ezek a lehetőségek a továbbfoglalkoztatás és az anyagi kompenzáció viszonylatában kézenfekvők. A harmadik megoldást Petrovics akként jellemzi, hogy az „kevésbé magát az adott állást, sokkal inkább a munkavállaló foglalkoztathatóságát részesíti védelemben, abból a megfontolásból, hogy a jognak nem lehet feladata az adott munkakör betöltésének a munkavállaló számára minden körülmények között történő biztosítása, csupán képessé kell tennie, a munkaerőpiacra való visszatérésre”.⁸⁷ Egyetértve mindezek fontosságával, ezek az eszközök inkább egy átfogó foglalkoztatási politika részei, mintsem a jogellenes felmondás (konkrét) jogkövetkezményei, legfeljebb azok orvoslásának közvetett módjai.

A Kúria Összefoglaló Véleményéből kiolvashatóan a hatályos megoldásnak a változás konkrét tartalmánál súlyosabb hatása van a munkáltató és a munkavállaló magatartására és az utóbbi további sorsára. A Kúria szerint a felmondás jogellenességének „nincs a jogellenesség súlyosságához mért pönálás szankciója”. Nem tekinthető ilyennek a 82. § (4) bekezdésében szabályozott ún. kompenzációs átalány sem. A munkajogviszony helyreállításáról szóló rendelkezés egyrésztől következtelen,⁸⁸ másrésztől merev, hiszen a munkáltató nem kérheti a munkajogviszony helyreállí-

⁸⁴ Lásd többek között PETROVICS Zoltán: „A jogellenes munkaviszony-megszüntetés margójára” in HORVÁTH István (szerk.): *Tiszteltetés: Ünnepi tanulmányok Dr. Hágelmayer Istvánné születésnapjára*. (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2015) 367–380.; PETROVICS Zoltán: *A biztonság árnyékában. A munkajogviszony munkáltató általi megszüntetésével szembeni védelem alapkérdései és magyarországi története*. (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2022); BANKÓ Zoltán: „A munkajogviszony jogellenes megszüntetése szabályozásának nemzetközi, elvi és történeti aspektusai” in Kúria Joggyakorlat-elemző csoport: *Összefoglaló vélemény. A munkaviszony jogellenes megszüntetése jogkövetkezményei* (Budapest: 2016. június 6. 3. sz. melléklet); BANKÓ Zoltán: „A munkáltatói hatalom korlátai a munkajogviszony megszüntetése során – a felmondási tilalmak és korlátozások a magyar munkajogban” *Jura* 2015/2. 5–10.; KÁRTYÁS Gábor: Munkaviszony helyreállítása jogellenes megszüntetés után. *Adó Online* 2014. július 31., <https://ado.hu/munkaugygyek/munkaviszony-helyreallitasa-jogellenes-megszuntetes-utan/>; LŐRINCZ György: *A jogellenes munkaviszony megszüntetés szabályozásának dilemmái* [kézirat 2015].

⁸⁵ Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport Összefoglaló Vélemény A munkaviszony jogellenes megszüntetése jogkövetkezményei 2016. június 6. (A továbbiakban: Összefoglaló Vélemény.)

⁸⁶ PETROVICS (84. lj. 2015) 372–273.

⁸⁷ Ebbe a körbe tartozik az új állás megtalálásához nyújtott segítségek, például az *outplacement*, a képzés vagy az átképzés. PETROVICS (84. lj. 2015) 73. Álláspontom szerint ez már túlmutat a jogellenes felmondás jogkövetkezményein, sokkal több annál, egy adott foglalkoztatáspolitikai megközelítést jelez a maga bonyolult intézményrendszerével.

⁸⁸ Lásd az Mt. 83. § (1) *ac*) pontjával kapcsolatos kúriai érvelést.

tásának mellőzését – így a bírói mérlegelés ebben a körben kizárt.⁸⁹ A főszabályt – a kártérítést illetően – a Kúria több kritikát is megfogalmazott – többek között a 82. § (2) bekezdésben foglalt elmaradt jövedelem címén igényelt kártérítés korlátozását.

Az Mt. tehát szakított a jogellenes felmondás miatt az érvénytelenség jogkövetkezményének az alkalmazásával, és helyére egy korlátozott kompenzációs rendszert vezet be, ami különösebb visszatartó hatást nem gyakorol a munkáltató szándékára. Megfigyelhető továbbá a munkaügyi perek, így a munkáltatói felmondással kapcsolatos ügyek számának csökkenése is – habár ez több tényező következménye.⁹⁰ Álláspontom szerint a munkáltató jogellenes felmondása szabályozásának módosítása, különösen a munkáltató érdekkörében felmerült ok miatti megszüntetés tekintetében, egyaránt hat a jogellenes felmondáshoz való munkáltatói és munkavállalói viszonyulására. Ennek ellenére elhamarkodott lenne ezt az önmagában is összetett intézményt a további jogszabályi környezetből kiragadva értékelni. Ezért indokolt elemezni a jogi környezet további elemeit, így a közvetett hatást gyakorolni képes normákat, valamint a kollektív munkajog elemeit.

A munkáltató érdekkörében felmerült indokkal történő felmondást közvetlenül érintő munkajogi norma nincs. Ha lenne, a törvénynek a munkajogviszony megszüntetésére vonatkozó fejezetében közvetlenül határozná meg anyagi jogi, illetve eljárási jogi szabályokat, és fogalmazna meg velük kapcsolatos köteleességeket a munkáltató számára. Végezetül elképzelhető lenne kifejezetten a kollektív megállapodások tartalmába utalni meghatározott kérdések rendezését. Az első megoldást illetően, a tárgyalta munkáltatói felmondásra nincs különös szabály, például a munkavállalók kiválasztása, az előzetes eljárás stb. tekintetében. A második megoldás lehetősége adott az Mt.-ben az üzemi tanács feladatainak és jogkörének a meghatározásánál. A munkáltatói köteleességek azonban nem lépnek túl a tanács tájékoztatásán, valamint a véleményének kikérésén, amely azonban nem köti a munkáltatót, és a véleménnyel ellentétes döntésnek sincs a felmondásra ható jogkövetkezménye. A harmadik megoldás, amely a kollektív megállapodásnak mintegy kötelező tartalmi elemévé tenné bizonyos kérdések rendezését, ugyan formálisan megfogalmazható, de sok értelme nincs, sőt egyenes kontraproduktív lenne.

A jogi norma azonban hatással van a tárgyalta munkáltatói felmondásra az eltérést engedő szabályok által. Ennek általános alapja az Mt. 277. § (2) bekezdése. Az általános felhatalmazás vonatkozik a kollektív szerződést „helyettesítő” üzemi megállapodásra is.⁹¹ A felmondás tekintetében a jogi norma az eltérést csak a munkavállaló javára engedi. Amennyiben kollektív megállapodás tartalmaz a tanulmányban tárgyalta munkáltatói felmondást érintő ilyen rendelkezést, az „munkaviszonyra

⁸⁹ Ugyanakkor kollektív szerződés a munkajogviszony helyreállításának esetscsoportjait bővítheti, mivel az Mt. 83. §-ban foglaltaktól a munkavállaló javára elérhet.

⁹⁰ Összefoglaló Vélemény 56–61.; PETRI Dávid: „A munkaügyi perek csökkenése az adatok tükrében” in GYULAVÁRI Tamás – KÁRTYÁS Gábor (szerk.): *A munkaügyi perek számának csökkenése Magyarországon: okok és lehetséges megoldások* (Budapest: Friedrich Ebert Stiftung 2023) 6–17.

⁹¹ Mt. 268. §.

vonatkozó szabálynak” minősül,⁹² megszegésük a jogi norma megsértésével azonos jogkövetkezményekkel jár.

Milyen lehetőségei vannak a kollektív megállapodásnak? A kollektív szerződés és az ennek megfelelő üzemi megállapodás tényállásokat vonhat be a felmondási tilalmak és korlátozások alá, rendelkezhet a munkavállalók kiválasztásáról és annak szempontjairól, a felmondás előtt előzetes eljárást írhat elő, jogellenes felmondás esetén a munkajogviszony helyreállításának tényállásait bővítheti. Kollektív szerződés (üzemi megállapodás) ezeken túlmenően a munkáltató és a szakszervezet/üzemi tanács kapcsolatai körébe számos további elemet felvehet, így többek között bővítheti az Mt. 262–265. §-ban foglalt tényállásokat. E lehetőségek egy részével több kollektív szerződés él, többnyire csoportos létszámcsökkentés esetén.⁹³ Néhány kollektív megállapodás bővíti a felmondási tilalmakat és korlátozásokat.⁹⁴ A MÁV Zrt. kollektív szerződése részletesen rendelkezik a cégen belül működő Munkaerő-piaci Szolgálatról. A szolgálat feladata többek között a foglalkoztatási tervek ismeretében a műszaki fejlesztés, létszámkiváltó beruházás, technológiai fejlesztés és szervezeti korszerűsítés folytán felszabaduló munkaerő munkáltató szervezetén belüli foglalkoztatásának szervezése a meglévő lehetőségek kihasználásával. A kollektív szerződés külön pontban rendelkezik a munkáltatói felmondás korlátozásától, ha a felmondás a munkáltató érdekkörében következik be. Tehát annak ellenére, hogy a jogalkotó a kollektív munkajog elemeiről meglehetősen visszafogottan rendelkezik, a lehetőségek nem szűntek meg a kollektív megállapodások számára ahhoz, hogy kontraktuális regulatív funkciójuknak megfeleljenek.

Végezetül utalok néhány olyan döntésre, amely árnyalja a tárgyalat Állásfoglalás által kijelölt megközelítést.⁹⁵ Előjáróban megállapítható, hogy a bíróságok az átszervezés, a létszámcsökkentés, a munkakörmegszűnés, a feladatátcsoportosítás stb. meglehetősen tág és néha parttalan fogalmait következetesen megkísérik olyan tartalommal megtölteni, ami számon kérhető a munkáltató felmondásának indoklásában. Az érintett ügyekben a Kúria nemcsak a felmondás, hanem az azt megelőző és követő időszak eseményeit is vizsgálta.⁹⁶ Azon túl, hogy a jogalkalmazás konkrét tényállási elemek bizonyítását követeli a munkáltatótól amennyiben ezzel kapcsolatban kétségek merülnének fel, különös hangsúlyt helyeznek a rendeltetés-

⁹² Mt. 13. §. E törvény alkalmazásában munkaviszonyra vonatkozó szabály a jogszabály, a kollektív szerződés és az üzemi megállapodás, valamint az egyeztető bizottságnak a 293. §-ban foglaltak szerint kötelező határozata.

⁹³ Többek között a Continental Automotive Hungary Kft., a HUN Magyar Posta, a Tungsram Operations Kft. kollektív szerződésében.

⁹⁴ Így a Fűtéstech Kft., a Lufthansa Technik Kft. kollektív szerződésai, a Villamosenergia-ipari Ágazati Kollektív Szerződés, az Építőipari Ágazati Kollektív Szerződés.

⁹⁵ A tanulmány a döntések feldolgozásában az alábbi kutatásra támaszkodott: Kiss Rebeka: *Hogyan vizsgálható a bírói jogértelmezés? A Kúria jogalkalmazásában megjelenő értelmezési módszerek kvantitatív elemzése* (Pécs: kézirat 2022).

⁹⁶ Lásd BH2007.138.; Mfv. I. 10.698/2007/3.; Mfv. II. 10.474/2006/3.; EBH2011. 2337. Lásd az esetekről részletesen Lőrincz György: *A munkaviszony megszűnése és megszüntetése* (Budapest: HVG-ORAC 2017); TÁLNÉ Molnár Erika: *A munkaviszony megszüntetése – Rendes és rendkívüli felmondás* (Budapest: Complex Wolters Kluwer Csoport 2008).

szűrő és a jóhiszeműség követelményeinek a betartására.⁹⁷ A *managerial prerogative* gazdaságosságát, célszerűségét ugyan nem vizsgálják,⁹⁸ a döntés megvalósítását és azt, hogy ez érinti-e az adott munkavállaló munkajogviszonyát azonban igen. A Kúria a kollektív szerződés kötelező erején⁹⁹ túl ugyanígy minősíti a munkáltató belső szabályzatát is.¹⁰⁰ Ezek megsértése a felmondás jogellenességét vonja maga után. Figyelemre méltó az a döntés, amelyben a munkáltató a felmondás indoklásában kijelentette, hogy nincs a munkavállaló számára felajánlható munkakör, holott ilyen köteletség nem terhelte. Ebben az esetben a Kúria arra az álláspontra helyezkedett, hogy ezt az indokot kérelemre vizsgálni kell.¹⁰¹ A következetes gyakorlat ellenére egyes tárgykörökben értelmezési bizonytalanságok is felfedezhetők, többek között az ún. minőségi csere megítélésében, ahol bizonyos döntésekben a munkáltató mérlegelési joga rendkívül széles,¹⁰² míg másoknál feltűnően korlátozott.¹⁰³ Külön elemzést érdemelne az ún. negatív minőségi csere problematikájának a megítélése.¹⁰⁴

A munkáltató érdekkörében felmerült ok miatti felmondás megítélése tekintetében álláspontom szerint a jogalkalmazás következetesen szigorúan értelmezi a munkakódexeknek azt a rendelkezését, amely szerint a munkajogviszony megszüntetése okának az indokolásból ki kell derülni. Ez a tárgyalta munkáltatói felmondás esetében azt jelenti, hogy a hivatkozott gazdasági, technológiai stb. intézkedésnek meg kell valósulnia, és érintenie kell az adott munkavállaló munkajogviszonyát. A *managerial prerogative* továbbá nem azonos az *at will employment*¹⁰⁵ intézményével, azaz nem jelent diszkrecionális hatalmat,¹⁰⁶ nem lehet önkényes. A jelenlegi jogszabályi

⁹⁷ Lásd BH2001. 38.; BH2002. 113.; BH2004. 335.; BH2009. 304.; BH2012. 176.; EBH2011. 2337.; EBH2000. 354.; EBH2002. 792.

⁹⁸ Mfv. I. 10.160/2007/2.

⁹⁹ Mfv. E. 10.046/2006/2.

¹⁰⁰ BH2004. 76.

¹⁰¹ BH2017. 29.

¹⁰² EBH2003. 968.; EBH2003. 899.

¹⁰³ EBH2011. 2337.

¹⁰⁴ LÖRINCZ (97. lj.) 136–137. Lásd még KULISITY Mária: „Minőségi csere” in: *A felmondások és azonnali hatályú felmondások gyakorlata – a joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló jelentése. Kúria joggyakorlat-elemző csoportja*. 2014. november 24. 94–95. http://www.lb.hu/sites/default/files/joggyyak/a_felmondasok_es_azonnali_hatalyu_felmondasok_gyakorlata_-_osszefoglalo_jelentes.pdf; PETROVICS Zoltán: „A munkáltatói felmondás egyes sajátos indokai – a »negatív minőségi csere« és az objektív lehetetlenülés” in PÁL Lajos – PETROVICS Zoltán (szerk.): *Visegrád 17.0. A XVII. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. (Budapest: Wolters Kluwer 2020) 292–302.

¹⁰⁵ Az employment at will doktrínája a XIX. század végére vált általánosan elismertté. Horace Gray Wood 1877-ben publikált tankönyvében fejtette ki részletesen – alapvetően angol hatásra –, hogy a munkajogviszony végeredményben minden különösebb indok nélkül az egyik fél jognyilatkozata által bármikor megszüntethető. Wood G. Horace: *A Treatise on the Law of Master and Servant: Covering the Relation, Duties and Liabilities of Employers and Employees* (San Francisco: Bancroft-Whitney Company 2. edition 1886).

¹⁰⁶ A diszkrecionális hatalomgyakorlás kifejezést használok a diszkrecionális jogkör helyett. Értem ez alatt az olyan döntések meghozatalának lehetőségét, amelyet sem tartalmi, sem formai okok miatt nem lehet érdemben megtámadni. Lásd erről a hazai irodalomban SZAMEL Lajos: *Az államigazgatás törvényességének biztosítékai* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1957); Kiss

környezetben azonban nem jogalkalmazási kérdés, hogy egyéb követelmények, mint például a méltányosság (méltányos mérlegelés), szükségesség és arányosság elvei miért nem jelennek meg követelményként a felmondás jogintézményénél.

5. ÖSSZEGZÉS

A munkajog alapintézménye a szerződés. Ennek megfelelően – a klasszikus magánjoghoz hasonlóan – a felek magánautonómiájának a kifejeződése azonban „nem tartozik a polgári jog kodifikációjának érvényességi körébe [...] Ennek oka, hogy a munkajog egésze, beleértve a magánjogi (szerződéses) normákat is, önálló jogterületté fejlődött, amely az alkotmányos rendszerben a polgári jog mellett önálló jogalkotási hatáskörrel is rendelkezik.”¹⁰⁷ Ez a különbség határozza meg a munkajog rendeltetését, jogforrási rendszerét és követeli meg ezek egyensúlyát, belső kohézióját. Mindezeknek különösen akkor kell kifejezésre jutniuk, amikor valamilyen jogon kívüli megfontolásból a munkajogot a saját szociális védelmi rendszerén kívüli szférába, vagy ellenkezőleg, a magánautonómia leszűkítésével a formális szerződési akarat világába kívánják terelni. Mindkettő torzítja a felek lehetőségeit és deformálja magatartásukat. Nem véletlenül alakult ki a munkajog jogi természetében is differenciált jogforrási rendszere és nem öncélú az egyensúly biztosítása a rendszer egyes elemei között.

László: „Szabad belátás és szabad mérlegelés a magyar államigazgatási jog gyakorlatában” *Állam és Igazgatás* 1975/7. 596–605.

¹⁰⁷ Reinhard RICHARDI: „Begriff und Entstehung des Arbeitsrechts” in Reinhard RICHARDI – Ottfried WLOTZKE (szerk.): *Münchener Handbuch zum Arbeitsrecht* (München: Verlag C. H. Beck 2000) Band I § 1 RdNr. 30.

HOLLÁN MIKLÓS*

NEGYESZÉZSÁZAD A JOGÉRTÉLMÉZÉS
HATÁRÁN VAGY INKÁBB AZON TÚL:
AZ 1/1999. SZÁMÚ BÜNTETŐ JOGEGYSÉGI
HATÁROZAT KRITIKAI ELEMZÉSE.
A KERETKITÖLTŐ JOGSZABÁLYOK VÁLTOZÁSA ÉS
A BÜNTETŐ TÖRVÉNY VISSZAHATÓ HATÁLYÚ
ALKALMAZÁSA

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.2.03>

Az utóbbi évtizedekben – a mindenki által érezhetően egyre gyakoribb jogszabályváltozások következtében – egyre lényegesebbé váltak az időbeli hatállyal (visszaható hatályú alkalmazással) kapcsolatos kérdések. A tanulmány ezek közül annak elemzésére koncentrált, hogy a büntető törvény keretét kitöltő jogszabályok az elkövetést követő változásai megalapozzák-e (és ha igen, mikor) a későbbi büntetőjogi szabályozás visszaható hatályú alkalmazását. A szerző ennek kapcsán megvizsgálja, hogy a Legfelsőbb Bíróság ezzel kapcsolatos 1/1999. számú büntető jogegységi határozata miként viszonyul az abban értelmezett 1978. évi törvényi rendelkezéshez, illetve annak utódjához a Btk. 2. §-ához. Ennek eredményeként egyrészt megállapítja, hogy a jogegységi határozat iránymutatása – a büntető törvény egyértelmű („új” büntető törvényt megkövetelő) szövegéhez képest – nem tekinthető jogértelmezés eredményének. Másrészt pedig azt is, hogy a büntetőjogi védelem megszüntetésének a jogegységi határozatban is szereplő fogalma a keretkitöltő normák változása kapcsán – annak inherens bizonytalansága miatt – számos igen nehezen feloldható értelmezési problémát vet fel. A jogegységi határozattal kapcsolatos formai és tartalmi aggályokra tekintettel a szerző a Btk. 2. § módosítására irányuló (szövegszerű) javaslatot is közread, amely szerint a büntető kódex kifejezetten – és a jogegységi határozathoz képest tágabban – szabályozná azt, hogy a keretkitöltő normák változása mikor alapozza meg a büntető törvény visszaható hatályú alkalmazását.

A jogszabályváltozások az utóbbi évtizedekben mindenki által érezhetően megsza-
porodtak, mégpedig nemcsak a büntetőjogon kívül, de azon belül is.¹ Ennek követ-
keztében egyre gyakrabban fordul elő az is, hogy a cselekmény elkövetése és elbí-

* PhD, tudományos főmunkatárs, HUN-REN TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., habilitált egyetemi docens, NKE RTK, 1083 Budapest, Üllői út 82. E-mail: hollan.miklos@tk.hu.

¹ A 2012. évi Btk. módosításairól ld. pl. BARTÓ Róbert – SZOMORA Zsolt: „A XXI. század kriminalizációs hatásainak normatív értékelése a hazai Btk. különös részi rendszerében” *Jog – Állam – Politika* 2023/2. 3–15., <https://doi.org/10.58528/JAP.2023.15-2.3>.

rálása idején hatályos büntetőjogi és azon kívüli jogszabályok – formailag és/vagy tartalmilag – eltérnek egymástól. Erre figyelemmel pedig egyre jobban láthatóvá váltak (jogalkalmazási problémaként is megjelennek) a büntető törvény időbeli hatályával kapcsolatos (a büntető kódexek megjelenésével egyébként egyidős) jogkérdések.²

Tanulmányomban ennek kapcsán azon – talán leginkább vitatott – problematikát elemzem, hogy a büntető törvény kereteit kitöltő jogszabályok elkövetést követő³ változása megalapozza-e (és ha igen, mikor) a későbbi büntetőjogi szabályozás visszaható hatályú alkalmazását.⁴ Elemzésem centrumában a Legfelsőbb Bíróság 1/1999. számú büntető jogegységi határozata (továbbiakban: 1/1999. BJE) áll, amely a bíróságokat kötelező iránymutatásként kb. negyedszázada befolyásolja a kérdéskör jogalkalmazói megítélését. A hazai szakirodalom pedig alapvetően elfogadja és átveszi a 1/1999. BJE jogtételit,⁵ annak tartalmával és alkalmazásával szemben csak elvétve fogalmazódnak meg kritikai megjegyzések.⁶

A következőkben elsősorban arra koncentrálok, hogy miként viszonyul az 1/1999. BJE az az abban értelmezett törvényi rendelkezéshez, az 1978. évi IV. törvény (1978. évi Btk.) 2. §-ához, illetve annak utódjához, a Btk. 2. §-ához. Így nem térek ki az iránymutatás joggyakorlati értelmezésére,⁷ a kerettényállások és alkotmányosságára,⁸ külföldi szabályozásokra,⁹ ahogy arra sem, hogy miként kell megítélni az előre meghatározott időszakra hatályos keretkitöltő normákkal kapcsolatos kérdéseket. Ezen további témák feldolgozása ugyanis önálló tanulmányokat igényel.

² Vö. ANTAL Zsófia: „Az új Btk. időbeli hatálya az egyes általános részi rendelkezések tükrében” *Debreceni Jogi Műhely* 2017/1–2., <https://doi.org/10.24169/djm/2017/1-2/6>; CSOMÓS Tamás: „Az új Btk. időbeli hatályra vonatkozó rendelkezései a gyakorló jogász szemével” *Magyar Jog* 2014/1. 32–38.; BUSCH Béla: „Az új Btk. Általános részének alapfogalmi (hatály, a bűncselekmény, a tettesek és részesek, a társadalomra veszélyesség)” *Jogtudományi Közöny* 2014/11. 495–503.; HÁGER Tamás: „A büntetőtörvény időbeli hatályára vonatkozó rendelkezések mint alapvető alkotmányos, garanciális szabályok” *Büntetőjogi Szemle* 2015/3. 68–75.

³ A keretkitöltő normák elkövetést megelőző változására ld. HOLLÁN Miklós: „A kerettényállások és a szaktörvények változása: a reziliencia veszélyei és korlátai” in GÁRDOS-OROSZ Fruzsina (szerk.): *A magyar jogrendszer rezilienciája 2010–2020* (Budapest: ORAC Kiadó Kft. 2022) 474–513.

⁴ A kérdés egyes aspektusaira ld. TÓTH Mihály: „Adalékok a büntető törvény időbeli hatályának kérdéséhez” in KORINEK László (szerk.): *Tanulmányok Földvári József tiszteletére* (Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar 1996) 156–170.; HOLLÁN Miklós: „Kerettényállások és időbeli hatály” *Iustum Aequum Salutare* 2018/3. 9–51.; STÁL József: „Az időbeli hatály és a kerettényállások problematikája a magyar és a német büntető jogalkalmazásban” *JURA* 2019/1. 470–486.

⁵ NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része* (Budapest: HVG 2008) 81.; BELOVICS Ervin: „1–2. §” in BELOVICS Ervin – POLT Péter (szerk.): *A Büntető Törvénykönyv kommentárja ügyészeknek* (Budapest: ORAC 2023) (az 1–2. § magyarázata); FÖLDVÁRI József – GÁL István László: *Magyar büntetőjog. Általános rész* (Budapest: Osiris 2024) 68–69.

⁶ GELLÉR Balázs: „A büntetőtörvény hatálya” in BUSCH Béla (szerk.): *Büntetőjog I.* A 2012. évi C. törvény alapján (Budapest: HVG-Orac 2012) 152., illetve GELLÉR Balázs – AMBRUS István: *A magyar büntetőjog általános tanai* (Budapest: ELTE 2017) 156.

⁷ Vö. pl. GELLÉR (6. lj.), illetve HOLLÁN (4. lj.).

⁸ NAGY Ferenc: „Kerettényállás, mulasztás és a büntetőjogi legalitás kapcsolatáról” *Magyar Jog* 2015/12. 616–619.

⁹ A hazai szakirodalomból pl. STÁL József: „Az időbeli hatály és a kerettényállások problematikája a magyar és a német büntető jogalkalmazásban” *JURA* 2019/1. 470–486.; STÁL József: „A német büntető törvénykönyv időbeli hatálya a joggyakorlatban” *Pro Futuro* 2018/3. 149–172., <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2018/3/2908>.

1. ELŐZMÉNYEK: AZ 1978. ÉVI BTK. 2. §-ÁNAK SZÖVEGE, INDOKOLÁSA ÉS JOGGYAKORLATA

1.1. A KÓDEX SZÖVEGE

Az 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről szerint „a bűncselekményt az elkövetése idején hatályban levő törvény szerint kell elbírálni. Ha a cselekmény elbírálásakor hatályban levő új büntető törvény szerint a cselekmény már nem bűncselekmény, vagy enyhébben bírálendő el, akkor az új törvényt kell alkalmazni; egyébként az új büntető törvénynek nincs visszaható ereje”.¹⁰

1.1.1. A TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁS STRUKTÚRÁJA

A fenti rendelkezés második mondata – bár arra a kódex szövege nem utal, de annak indokolása elismeri – kivételes rendelkezés, amely feltételezi a cselekmény elkövetés kori bűncselekményi minőségét. Erre utal egyébként az abban szereplő „már nem” bűncselekmény kitétel is.

A kódex kimondta, hogy egyébként, azaz elkövetőre nézve kedvezőtlen irányba az új büntető törvénynek nincs visszaható ereje. Annak azonban ez nem volt akadálya, hogy más törvény írja elő egy az elkövetőre nézve kedvezőtlenebb büntető törvény visszaható hatályú alkalmazását. Ez akkor változott meg, amikor az 1989. évi XXXI. törvény 34. §-a módosította az Alkotmányt (az 1949. évi XX. törvényt) és – az „alapvető jogok és kötelességek” között – alkotmányos garanciaként is megjelenítette a *nullum crimen sine lege* elvét. A hivatkozott (1989. október 23. napjától hatályos) rendelkezés alapján „senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog szerint nem volt bűncselekmény”.¹¹

1.1.2. A VISSZAHATÓ HATÁLYÚ ALKALMAZÁS FELTÉTELEI

Az 1978. évi Btk. a visszaható hatályú alkalmazásának két feltételét nevesítette a) az elbíráláskor hatályban lévő új büntető törvényt és annak alapján b) a cselekmény bűncselekményi minőségének hiányát (vagy enyhébb elbírálását). A két feltétel konjunktív, bármelyik hiánya az elkövetéskor hatályos büntető törvény főszabályának alkalmazásához vezetett.

A két feltétel vizsgálatát a megfelelő sorrendben kellett végrehajtani. Elsőként értelemszerűen azt kellett vizsgálni, hogy van-e az elbíráláskor hatályos új büntető törvény (formai feltétel). Másodszor pedig azt, hogy annak alapján a cselekmény bűncselekmény-e (enyhébben bírálendő-e el) (tartalmi feltétel). Logikailag sem jöhetett egyébként létre olyan esetvariáció, amikor a büntető törvény nem lenne új (azaz nem változott), de a cselekmény az elbíráláskor hatályos büntető törvény alapján nem volt bűncselekmény.

¹⁰ 1978. évi Btk. 2. § második mondat.

¹¹ Alkotmány 57. § (4) bek. Hatályos 2008. december 31. napjáig. Az alkotmányos vonatkozások elemzése azonban – ahogy utaltunk rá – nem tartozik tanulmányunk hatókörébe.

A büntető törvény újdonsága ebben a kontextusban a büntető törvény (bármely elemének) változását – elsősorban annak módosítását – jelentette. Az új büntető törvény fogalmába álláspontom szerint (logikai értelmezés alapján!) azon büntető törvény is beletartozott, amelynek összességében vett módosulása egy korábbi büntető törvény (vagy törvényi rendelkezés) hatályvesztésének eredménye. Az 1978. évi Btk. alapján ugyanis – szemben elődeivel (így pl. az 1961. évi Btk.-val) – az új büntető törvénynek a visszaható alkalmazáshoz nem kell hatályba lépnie, hanem csak az volt szükséges, hogy hatályos legyen.

A büntető törvény „újdonsága” ebben a kódexben is a rendelkezés önálló eleme, az nem lehetett azonos a bűncselekményi minőség hiányával (vagy az enyhébb elbírálás lehetőségével). Ezt erősíti meg a nyelvtani és logikai értelmezés határvidékén egy hipotetikus szabályozással való összevetés is. Ha ugyanis a rendelkezés csak azt tartalmazná, hogy „a cselekmény elbírálásakor hatályban levő büntető törvényt kell alkalmazni, ha aszerint a cselekmény már nem bűncselekmény, vagy enyhébben bírálandó el”, akkor a büntető törvény újdonságát nem kellene külön vizsgálni. Ezen hipotetikus rendelkezésre a továbbiakban H-Btk. 2. § (2) bekezdésként hivatkozom.

1.1.3. A KERETKITÖLTŐ SZABÁLYOZÁS VÁLTOZÁSÁNAK MEGÍTÉLÉSE

Az 1978. évi Btk. nem tartalmazott a keretkitöltő normák változása kapcsán kifejezett rendelkezést.

Az 1978. évi Btk. 2. § második mondatának a fentiek szerint szükséges (és elsődlegesen vizsgálandó) formai feltétele volt azonban az „új büntető törvény” megléte.

a) A keretkitöltő norma változása álláspontom szerint önmagában nem jelenthetett új büntető törvényt, hiszen nem járt az utóbbi módosulásával. Akkor viszont a keretkitöltő norma önmagában vett változása esetén nem is kellett vizsgálni a rendelkezés alkalmazásának másik (tartalmi) feltételét, nevezetesen azt, hogy a cselekmény az elbíráláskor hatályos büntető törvény szerint bűncselekményt képezett-e (vagy enyhébben volt elbírálandó).

Felmerülhet azonban az is, hogy a hivatkozást kitöltő szabály eltérő tartalma következtében minősül „újnak”, mivel tartalmilag eltér elődjétől, de formailag nem. Ez a megközelítés azonban számomra nem fogadható el, mivel összemosná az 1978. évi Btk. 2. § második mondatának formai és tartalmi feltételét.¹² Ilyen esetben ugyanis az eltérő tartalom (és abból eredő újdonság) elismerése nem jelent mást, mint az 1978. évi Btk. 2. § második mondat azon másik feltételének más szavakkal való megfogalmazását, hogy az elbíráláskor hatályos büntető törvény szerint a cselekmény már nem képez bűncselekményt.

b) Amennyiben viszont a büntető törvény (is) megváltozott (módosult), akkor annak hivatkozása alapján azt – legalábbis a magyar jogban kizárólagosan alkalmazott ún. dinamikus utalás esetén¹³ – már azon szakjogi szabályozással együtt kell alkalmazni, amely az elbíráláskor hatályos. Ebben az esetben viszont a keretkitöl-

¹² Vö. 1.1.2. cím.

¹³ HOLLÁN (3. lj.) 476.

tő norma változása (az új büntető törvény keretében) vezethetett annak megállapításához, hogy a cselekmény nem bűncselekmény, vagy enyhébben bírálendő el.

1.2. A KÓDEX INDOKOLÁSA

1.2.1. ÁLTALÁNOS TÉTELEK A BÜNTETŐ TÖRVÉNY VÁLTOZÁSA ESETÉN

Az 1978. évi Btk. indokolása szerint „a büntető törvény magatartási szabályokat tartalmaz; rendelkezéseit általában csak azokra a cselekményekre célszerű alkalmazni, amelyeket a hatályban léte idején követnek el. Ez felel meg a törvényesség követelményének”.¹⁴

A kivétel kapcsán kifejezetten utalt az indokolás arra, hogy azt, hogy „az új törvény enyhébb elbírálást tesz-e lehetővé, nemcsak az alkalmazandó büntetés neme és mértéke alapján, hanem a büntetőjogi felelősségre vonatkozó összes rendelkezés egybevetésével kell megállapítani”.¹⁵ Ebből látható volt, hogy az enyhébb elbírálás fordulata (annak esetleges nyelvtani értelmezésével szemben) nem kizárólag büntetéstan szabályokat, hanem egyben (a bűncselekmény fogalmán kívüli) felelősségtani rendelkezéseket is magában foglalhatott.

Ha „az új törvény szerint a cselekmény nem bűncselekmény, vagy enyhébben bírálendő el”, akkor „a büntető jogszabály ilyen változása [az indokolás szerint] azt jelenti, hogy az új törvény – a cselekmény társadalomra veszélyességét a korábbtól eltérően értékelve – a büntetőjogi védelmet megszünteti vagy csökkenti, ezt pedig méltányos az elkövető javára figyelembe venni”.¹⁶

Az indokolás ezen részéből összességében nyilvánvaló, hogy a jelző nélküli „új törvény” csak büntető jogszabály lehet. Ezen felül ez az, amely a „büntetőjogi védelmet” befolyásolja (megszünteti meg vagy csökkenti). Az indokolás ezen részében használt a „büntetőjogi védelmet megszünteti vagy csökkenti” kifejezésnek nem volt külön jelentése, az egyszerűen leképezte a törvény szövegében szereplő „már nem bűncselekmény, vagy enyhébben bírálendő el” esetvariációkat.

A büntető jogszabály változásának nem kellett (a büntetőjogi védelem megszüntetése esetén) a büntető tényállás mögött álló kötelezettséget vagy tilalmat érintenie ahhoz, hogy az visszaható hatályú alkalmazást alapozzon meg. Így a büntetőjogi védelmet megszüntető (minden további nélkül visszaható hatállyal alkalmazható) változás lett volna adott ügyben pl. a kábítószer csekély mennyiségére vonatkozó rendelkezések¹⁷ esetleges (az elkövetőre nézve kedvező) módosítása is, ha annak alapján a cselekmény nem képezett bűncselekményt (csak szabálysértést).

A büntetőjogi védelem megszüntetése ebben a kontextusban nem volt azonosítható a jogi tárgy büntetőjogi védelmének megszűnésével sem. A „halott magzatból származó ivarsejt” fordulat tényállásból való hipotetikus törlése esetén az új bünte-

¹⁴ Az 1978. évi Btk. 2. §-ához fűzött indokolás, 1. pont.

¹⁵ Az 1978. évi Btk. 2. §-ához fűzött indokolás, 2. pont.

¹⁶ Az 1978. évi Btk. 2. §-ához fűzött indokolás, 2. pont.

¹⁷ Vö. 1979. évi 5. tvr. (1979. évi Btké.) 23. §.

tő törvény visszaható hatállyal is alkalmazandó lett volna. Még akkor is, ha ezzel a jogi tárgy (az egészségügyi beavatkozások rendje) védelme nem szűnt meg, hanem annak védelmi köre (terjedelme) változott. Az egészségügyi beavatkozások rendjének védelme ugyanis például a halottból származó ivarsejt tekintetében fennmaradt volna.¹⁸

A büntetőjogi védelem megszüntetése nem volt azonosítható a cselekmény társadalomra veszélyességének megszűnésével, hanem magában foglalhatta a társadalomra veszélyesség csekélyé válását is. A büntető törvény módosítása ugyanis számos esetben (így különösen a vagyon elleni cselekmények értékhatárának megemlése¹⁹ esetén) csak a társadalomra veszélyesség mértékének változását (csekélyé válását) értékeli. Azon belül is a jogalkotó azon felismerését, hogy az adott cselekménytípus (50 000 forint alatti értékre elkövetett lopás) esetén a büntetőjogi védelem biztosítása nem szükséges. A társadalomra veszélyesség az indokolásban hivatkozott jogalkotói ártértékelése különböztette meg az 1978. évi Btk. 2. §-át a kódex azon eredetileg és 1999-ben is hatályos más rendelkezéseitől, amelyek önmagában a cselekmény társadalomra veszélyességének megszűnésére vagy csekélyé válására reagáltak.²⁰

1.2.2. A KERETKITÖLTŐ NORMÁK VÁLTOZÁSA

1.2.2.1. AZ INDOKOLÁS ÁLTALÁNOS TÉTELEINEK ALKALMAZÁSA

Az indokolásban általánosságban (a büntető törvény változása esetén) szereplő értékelési elv szerint az enyhébb elbírálás kérdését „a büntetőjogi felelősségre vonatkozó összes rendelkezés” egybevetésével kell megállapítani. A keretkitöltő normák tekinthetők (a büntető törvény utalása alapján) a büntetőjogi felelősségre vonatkozó rendelkezésnek, de büntető törvénynek nem. Így az indokolás fenti megállapítása a keretkitöltő normák változása esetén nem jöhetett számításba, mivel nem a büntető törvény újdonságához, hanem csak a visszaható hatályú alkalmazás másik feltételéhez, az enyhébb elbíráláshoz kapcsolódott.

A büntető jogszabályok változása kapcsán az indokolásban hivatkozott körülmények „az új törvény [...] a cselekmény társadalomra veszélyességét a korábbitól eltérően értékel[i]”, „ezt pedig méltányos az elkövető javára figyelembe venni” egyáltalán nem mindig, hanem legfeljebb kivételesen vonatkoztathatók a keretkitöltő normák változására. Arról nem is szólva, hogy a büntető törvény változatlan-sága esetén éppen annak cáfolatát látjuk, hogy az új törvény „a cselekmény társadalomra veszélyességét a korábbitól eltérően értékelte”, aminek hiányában viszont az indokolás fenti megállapítása szerint a méltányosság gondolata sem vetődik fel.

¹⁸ 1978. évi Btk. 173/B. §.

¹⁹ Vö. 1979. évi Btké. 28. §.

²⁰ 1978. évi Btk. 36. §. Hatályos 2006. június 30. napjáig.

*1.2.2.2. KIFEJEZETLEN A KERETKITÖLTŐ NORMÁKRA VONATKOZÓ
MEGÁLLAPÍTÁSOK*

A kódex indokolása szerint „a keretrendelkezéseket kitöltő jogszabályok nem büntető jogszabályok, ezért ezek változására a [1978. évi Btk.] 2. § általában nem vonatkozik. Kivételesen azonban ez a változás is figyelembe vehető, ha általa a büntetőjogi védelem megszűnik.”²¹

Az indoklás ezen része nem határozza meg azt, hogy a vonatkozó jogtétel az 1978. évi Btk. 2. § második mondatának mely eleméhez kapcsolódik és miképpen. Annak tartalmából azonban úgy tűnik, hogy a büntetőjogi védelem megszűnése az új büntető törvény (formális) feltételéhez kapcsolódik. Mivel azonban álláspontunk szerint a keretkitöltő normák semmilyen változása nem teremthet új büntető törvényt, a büntetőjogi védelem megszűnésére utalás – annak ellenére, hogy a miniszteri indoklásban szerepel – nem az 1978. évi Btk. 2. §-ában foglalt rendelkezés értelmezését, hanem analóg alkalmazását írja elő.

A büntetőjogi védelem megszűnése fogalommal a szövegezők feltehetően a büntetőjogi védelem megszüntetésének az indoklásban a büntető törvények változása kapcsán használt fogalomhoz²² kívántak kapcsolódni. A büntetőjogi védelem megszűnése (és megszüntetése) kifejezés azonban a keretkitöltő normák változása esetén eleve igencsak problematikus terminológia. A büntetőjogi védelmet a büntető törvény biztosítja, azt a szakjogi változás nem (még egy hivatkozáson keresztül sem!) tudja azt megszüntetni. Arra ugyanis csak egy másik (módosító vagy hatályon kívül helyező) büntető jogszabály képes. A szakjogi változás legfeljebb arra képes, hogy a büntető tényállásban hivatkozott fogalmak (pl. jövedéki adóbevétel) módosításával vagy kötelezettségek (tilalmak) megszüntetésével (korlátozásával) „inaktíválja” a büntetőjogi védelmet. A megszűnés (megszüntetés) és az inaktíválás azonban nem azonos fogalmak. A különbséget jól szemlélteti, hogy amennyiben a hatályon kívül helyezett szakjogi normák helyébe újak lépnek, akkor a büntetőjogi védelem egyszerűen csak „aktiválódik” (nem pedig újból létrejön).

A büntető norma változása esetén a büntetőjogi védelem megszüntetése azonos jelentésű azzal, hogy a cselekmény már nem bűncselekmény.²³ Ha viszont ezt a kifejezést keretkitöltő normák esetén ugyanebben az értelemben használjuk, akkor lényegében azt állapítjuk meg, hogy ezek változása ugyanazon esetekben alapoz meg visszaható hatályú változást, mint a büntető törvényé. Akkor viszont ellentétbe kerülünk az indoklás azon kifejezett megállapításával, hogy a keretkitöltő norma változásának figyelembevétele csak „kivételes” lehet (és a nem önmagában azon alapul, hogy a cselekmény nem bűncselekmény). A büntetőjogi védelem megszűnését tehát keretkitöltő norma változása esetén másként kell értelmezni, mint büntető jogszabályok esetén a megszüntetést, amire tekintettel viszont a hasonló terminológia alkalmazása az indoklásban igen kevésbé szerencsés választás.

²¹ Az 1978. évi Btk. 2. §-ához fűzött indoklás, 2. pont.

²² Vö. 1.2.1. cím.

²³ Vö. 1.2.1. cím.

A büntetőjogi védelem megszűnése kifejezés kerettényállás-specifikus tartalmára az indokolásban nem találunk támpontot. Az 1978. évi kódex indokolása nem vette át elődjének (az 1961. évi kódexnek) ebben a vonatkozásban bővebb (a büntetőjogi védelem megszűnésének fogalmát részletesebben bemutató, azt a jogi tárgy védelméhez kötő) fejtegetéseit.

Az indokolás egyáltalán nem vetett számot azzal sem, hogy a szakjogi változásnak miért csak a büntetőjogi védelem megszűnése esetén lehet jelentősége, a büntetőjogi védelem szintjének (azaz pl. a büntetési tétel) csökkenése esetén miért nem. Szakjogi norma ugyanis nemcsak alap, hanem minősített eseti tényállási elem kerekeit is kitöltheti.

1.3. A KÓDEX GYAKORLATA

Az 1978. évi Btk. alkalmazása idején gyökeresen ellentétes elvi alapon álló (a *Bírósági Határozatok* című folyóirat hasábjain közzé is tett) határozatok születtek abban a kérdésben, hogy a keretkitöltő normák változása miképpen hat ki a büntető törvény időbeli hatályára vonatkozó szabályozás alkalmazására.

1.3.1. AZ AZONOSÍTÁSI ELMÉLET

Az egyik elvi álláspont szerint a büntetőjogon kívüli jogszabályok „keretkitöltő rendelkezései [...] a keretrendelkezéssel meghatározott törvényi tényállás egyes elemeit konkretizálják, s ezért e vonatkozásban – a [z 1978. évi] Btk. 2. §-ának alkalmazása szempontjából – büntető jogszabálynak tekintendők”.²⁴

Az elvi álláspont megfogalmazásának alapjául szolgáló történeti tényállás szerint a terheltek utazásuk során turista ellátmányként felvett devizát áruvásárlásra használták fel (videókészüléket vásároltak), amivel megszegették az 1974. évi 1. törvényerejű rendelet 10. §-ában, illetve az annak végrehajtására kiadott 1/1974. (I. 17.) PM rendeletben szereplő tiltást kimondó devizajogi rendelkezést,²⁵ melyet azonban az elbírálás idejére hatályon kívül helyeztek (Deviza-ESET A. verzió).²⁶

Az eljáró bíróság érvelése önmagában sem volt igazán meggyőző. Ha ugyanis valamely jogszabály (végrehajtási rendelet) másikat konkretizál, akkor nem veszi fel annak (pl. a törvénynek) a jogforrási helyét (de még annak jellegét sem). Így a szakmai norma sem válik attól büntető jogszabállyá, hogy annak a kerekeit tölti ki. Még akkor sem, ha kerettényállás esetén a büntetőjogon kívüli szabályhoz fűződő kapcsolat szorosabb, mint más esetekben. A hivatkozott döntés tehát megfogalma-

²⁴ Legfelsőbb Bíróság B.törv.III.285/1988., BH 1988. 382.

²⁵ Ennek alapján „az egyéni turistautazáshoz a Tvr. 10. §-a alapján tartózkodási költségek, illetőleg – gépkocsival történő utazás esetén – üzemanyagköltség alfejezetén rendelkezésre bocsátott külföldi fizetőeszköz – a kiutalási célnak megfelelően – az utazással kapcsolatban felmerülő tartózkodási költségek (szállás-, ellátási és egyéb költségek, kisebb vásárlások) fedezésére, illetőleg üzemanyag-vásárlás céljára használható fel”. A 17/1984. (IV. 6.) PM sz. rendelet 10. §-ával módosított 1/1974. (I. 17.) PM rendelet 16. § (2) bekezdése (hk.).

²⁶ 83/1987. (XII. 27.) PM rendelet (hk.).

zásból is láthatóan („tekintendő”) nem tesz mást, mint az egyértelmű analógiával terjeszti ki az 1978. évi Btk. 2. § második mondatának hatályát (annak értelmezési keretein túlra).

Az eljáró bíróság érvelése jól láthatóan az azonosítási elméleten alapul. Ez azonban a fentiekben kifejtettek²⁷ szerint nem az 1978. évi Btk. 2. § szövegének helyes értelmezése. Az azonosítási elméleten alapuló döntés ebből eredően (értelemszerűen) az 1978. évi Btk. indoklásával sem volt összhangban, így nem vizsgálták meg annak alapján azt sem, hogy a büntetőjogi védelem megszűnt-e. Így az eljáró bíróság nem térhetett ki arra sem, hogy ez a feltétel mást követel-e meg, illetve több-e annál, mint annak megállapítása, hogy a cselekmény nem bűncselekmény.²⁸

A döntésben megjelent azon általam is fontosnak tartott összefüggés is, hogy a keretkitöltő jogszabályok „meghatározott törvényi tényállás”-hoz kapcsolódnak, akkor viszont feltehetően azok változásának bármiféle kihatása is ilyen körben vizsgálható.

1.3.2. A MEGKÜLÖNBÖZTETÉSI ELMÉLET

Egy másik döntés szerint „azokban az esetekben, amikor a büntető törvény keretrendelkezésként írja körül a bűncselekményt, az ennek kereteit kitöltő ún. igazgatási jogszabályok alkalmazása szempontjából mindenkor a cselekmény elkövetése idején hatályos jogszabályok rendelkezései az irányadók, és nincs jelentősége annak, hogy a cselekmény elkövetése és az ügy elbírálása közötti időben újabb – akár a terhelt javára szóló jogkövetkezményekkel járó – jogszabály lép életbe [...]. Ennek az a jogszabályi alapja, hogy a büntetőjogi keretrendelkezést kitöltő igazgatási jogszabály tekintetében a visszamenő hatály kérdése fel sem merülhet, a[z 1978. évi] Btk. 2. §-a pedig kizárólag a büntető törvény tekintetében teszi lehetővé [...] visszamenőleges hatállyal az elbírálás idején hatályban levő büntető törvény alkalmazását, feltéve, ha az az elkövetőre nézve felmentést, az eljárás megszüntetését vagy a magatartásának enyhébb elbírálását eredményezheti”.²⁹

Ezen álláspont alapjául az a felfogás (az ún. megkülönböztetési elmélet) szolgált, amely határozottan elkülönítette a büntetőjogi keretrendelkezést és az azt kitöltő igazgatási jogszabályt. Ez az álláspont alapjaiban összhangban volt a törvény szövegével.

Annak megfogalmazása („fel sem merülhet”) csak annyi korrekciót igényelhet, hogy a keretrendelkezést kitöltő igazgatási jogszabálynak is lehet önmagában és a büntető tényállás változására tekintettel is visszaható hatálya. Az 1978. évi Btk. 2. §-a azonban természeténél fogva nyilvánvalóan csak a büntető törvény visszaható hatályú alkalmazásáról rendelkezhetett. A jogkérdés pedig az volt, hogy a büntető törvény visszaható hatályú alkalmazásának a büntető törvény kereteit kitöltő jogszabályi változás is alapul szolgálhatott-e. Ennek mikénti (esetünkben tagadó)

²⁷ Vö. 1.1.3. cím.

²⁸ Vö. 1.2.2.2. cím.

²⁹ Legfelsőbb Bíróság B.törv.III.1120/1991. – BH 1992. 445., hasonlóan Bács-Kiskun Megyei Bíróság 1.Bf.843/1992. – BH 1993. 603.

megválaszolása viszont nem az 1978. évi Btk. rendelkezésének lényegéből, hanem csak konkrét megfogalmazásából („új büntető törvény”) következett. Ezt mutatja annak összevetése az időbeli hatály fentiekben felvetett hipotetikus szabályozásával [H-Btk. 2. § (2) bek.]. Az utóbbi ugyanis csak elkövetéskor hatályos (de nem új) büntető törvényt követel meg. Akkor annak alapján viszont a büntető törvény visszaható hatályú alkalmazásnak a büntető törvény kereteit kitöltő jogszabályi változás is minden további nélkül alapul szolgálhatna.

A megkülönböztetési elmélet viszont nem volt összhangban az 1978. évi Btk. indokolásával. Az utóbbi alapján ugyanis bizonyos esetekben megalapozhatja a büntető törvény visszaható hatályú alkalmazását önmagában olyan jogszabály változása is, amely nem minősül büntető törvénynek. Az utóbbi döntés tehát az 1978. évi Btk. „értelmezéseként” csak akkor fogadható el, ha annak során nem (vagy elsődlegesen nem) a kódex indoklására vagyunk figyelemmel. Ennek alapja különösen az a megfontolás lehet, hogy az 1978. évi Btk. indoklásának a kerettényállásokra vonatkozó megállapítása lényegét tekintve (a törvény szövegéhez képest) nem értelmezés, hanem analógia.³⁰

2. A JOGEGYSÉGI HATÁROZAT ÉS ELEMZÉSE

A joggyakorlat eltérő döntéseinek nyomán született az 1/1999. BJE. Ennek rendelkező része szerint amennyiben a büntető törvény „keretét kitöltő jogszabályi rendelkezésekben a bűncselekmény elkövetése után olyan mérvű változás következik be, amely a kötelezettség megszüntetésével vagy a tilalom feloldásával az addigi büntetőjogi védelmet megszünteti, e változás [...] a[z 1978. évi] Btk. 2. §-ának második mondatára figyelemmel az elbíráláskor hatályban lévő büntetőjogi szabályozás visszaható hatályú alkalmazását alapozza meg”.³¹

Az indoklása szerint pedig a keretkitöltő „jogszabályok[...] rendelkezései [...] a keretrendelkezésként meghatározott törvényi tényállás egyes elemeit konkretizálják. Gyakorlatilag tehát az elkövetéskori és elbíráláskori jogi szabályozás a keretkitöltő rendelkezéssel együtt, teljes egészében vetendő össze. Amennyiben pedig ezen összevetés eredményeként az állapítható meg, hogy a keretkitöltő rendelkezésekben olyan mértékű változás következett be, amely a kötelezettség megszüntetésével vagy a tilalom feloldásával az eddigi büntetőjogi védelmet megszüntette, ez már [...] a Btk. 2. §-ának alkalmazása szempontjából a büntető törvény megváltozásának tekintendő. Ezért az ilyen tartalmú rendelkezésnek visszaható ereje van”.³²

A jogegységi határozat indoklása különös hangsúlyt fektetett az egyes korábbi büntető jogszabályok indoklására, a kérdéssel kapcsolatos jogirodalmi álláspontokra. A jogegységi határozat indoklása lényegében irányadónak tekintette az 1961. évi Btk. indoklásának azon részét, amely szerint „ha a büntető jogszabály által

³⁰ Vö. 1.2.2.2. cím.

³¹ 1/1999 BJE, Rendelkező rész.

³² 1/1999 BJE, Indokolás.

védett tárgy jogi minőségében következik be változás, ezzel a büntető rendelkezés nem tekinthető megváltozottnak, tehát azt a rendelkezést kell alkalmazni, amely az elkövetés idején hatályban volt. Ha ellenben az addig védett tárgy többé nem részesül jogi védelemben, ezzel a büntető rendelkezés is megváltozottnak tekintendő”.³³

2.1. A KERETTÉNYÁLLÁSRA KORLÁTOZÁS

2.1.1. FÓKUSZBAN A KERETTÉNYÁLLÁS

A jogegységi határozat alkalmazási köre az ún. keretdispozíciókra, azaz az általam elfogadott terminológia szerinti kerettényállásokra korlátozódik. Ezek vonatkozásában határoz meg az időbeli hatály kapcsán olyan speciális tételeket, amelyek más tényállástípusok tekintetében nem érvényesülnek.

A jogegységi határozat nem foglalkozik azzal, hogy a kerettényállásnak nem minősülő normák esetén a szakjogági normák változásának lehet-e (és ha igen milyen) büntetőjogi kihatása. Azzal sem, hogy a kerettényállásokra vonatkozó jogtételek ezekre esetleg megfelelően alkalmazhatók-e.

Amennyiben az adott tényállásnak kerettényállási és nem kerettényállási változata is van (pl. a hivatali visszaélésnek³⁴), akkor a jogegységi határozat (legalábbis közvetlenül) csak az elsőre vonatkozik, míg a másodikra nem.

2.1.2. A KERETTÉNYÁLLÁS FOGALMA ÉS FAJAI

A jogegységi határozat szerint azok a büntető rendelkezések kerettényállások, amelyek kereteit „más jogágakba tartozó jogszabályok rendelkezései töltenek ki tartalommal”, illetve ezek a „törvényi tényállás egyes elemeit konkretizálják”.³⁵

A kerettényállásnak azonban többféle fogalma ismeretes a magyar jogtudományban és joggyakorlatban, mégpedig rendkívül változatos hatókörrel és tartalommal.³⁶ Éppen erre tekintettel sajnálatos, hogy az 1/1999. BJE a fentieknél részletesebben nem definiálja, hogy mely tényállások tartoznak a kerettényállások közé, és melyek nem. Erre figyelemmel az sem igazán látható be a jogegységi határozat alapján, hogy a kerettényállások mely specifikus vonásai és miért indokolják a különleges elbánást a szakjogi változások kihatása tekintetében. Ebben a vonatkozásban arra lehetett volna utalni, hogy a kerettényállások a más jogszabályra való hivatkozások

³³ Az 1961. évi V. törvény 3. §-ához fűzött indokolás.

³⁴ HOLLÁN Miklós: „A Kúria ítélete a hivatali visszaéléssel kapcsolatos igazgatási jogszabályok változásáról” *Jogesetek Magyarázata* 2023/3. 19–27.

³⁵ 1/1999 BJE Indokolás.

³⁶ Ezek áttekintésére HOLLÁN Miklós: „A kerettényállás fogalmáról” in HOLLÁN Miklós – MEZEI Kitti (szerk.): *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai* (Budapest: Jogtudományi Intézet 2020) 147–167., illetve HOLLÁN Miklós: „A kerettényállás fogalmáról” in HOLLÁN Miklós – MEZEI Kitti (szerk.): *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai* (Budapest: Jogtudományi Intézet 2020) 147–167.

(az utalás) miatt állnak más büntető rendelkezéseknél szorosabb kapcsolatban a szakjogi rendelkezésekkel, így azok változása ezért lehet más tényállástípusokhoz képest eltérő kihatással azok alkalmazására.

A jogegységi határozat tartalma („kötelezettség megszüntetésével vagy a tilalom feloldásával” jár) igen erősen kapcsolódik a kerettényállás azon szűkebb fogalmához (tágabb fogalma szerinti fajtájához), amely szerint „a törvényi tényállás [akkor] kerettényállás”, ha „a rendelkezés tartalmát más jogterülethez tartozó jogszabály tölti ki tartalommal, ami egyben azt is jelenti, hogy a büntetőjog a más jogszabály védelmét biztosítja”.³⁷ Ebből azonban nem adódik az a következtetés, hogy a jogegységi határozat eleve csak olyan kerettényállások esetén alkalmazható, amelyek a büntetendő cselekményt más jogszabályban meghatározott magatartási normára utalással határozzák meg. Akkor is a kötelezettség megszüntetésével (a tilalom feloldásával) – és akár a kapcsolódó büntetőjogi védelem megszüntetésével is – járhat a szakjogi változás, ha annak következtében egy (a büntető tényállás elkövetési tárgyaként) szabályozott fogalom (pl. közokirat vagy fogalmának egy része) tűnik el a jogrendszerből. A kötelezettség megszüntetésével vagy a tilalom feloldásával járó szakjogi változás tehát nem korlátozza az 1/1999. BJE alkalmazását olyan kerettényállásokra, amelyek a büntető norma a magatartási normáját meríti más jogág rendelkezéseiből.

2.1.3. A TÉNYÁLLÁS „KERETÉT KITÖLTŐ JOGSZABÁLYI RENDELKEZÉSEKBE”

A jogegységi határozat szerint a büntető törvény visszaható hatályú alkalmazására kerettényállás esetén is csak akkor van lehetőség, ha az annak „keretét kitöltő jogszabályi rendelkezésekben” történik változás. Az elbíráláskor hatályos büntető törvény tehát csak akkor alkalmazható, ha az adott szakjogi változás az ügyben megvalósuló büntető tényállás tekintetében keretkitöltő normát képez.

2.2. A BÜNTETŐJOGI VÉDELMEZT MEGSZÜNTETŐ SZAKJOGI VÁLTOZÁS

Az 1/1999. BJE rendelkező része szerint az elbíráláskori büntető törvény visszaható hatályú alkalmazáshoz az is szükséges, hogy a más jogágba tartozó „jogszabályi rendelkezésekben a bűncselekmény elkövetése után olyan mérvű változás következik be, amely a kötelezettség megszüntetésével vagy a tilalom feloldásával az addigi büntetőjogi védelmet megszünteti”.

A jogegységi határozat alapfogalma tehát a büntetőjogi védelem megszüntetése, ennek a szakjogi norma olyan változásából kell erednie, amelynek minőségi jellemzője a kötelezettség megszüntetése, mennyiségi pedig a szakjogi változás „mérve” (mértéke).

³⁷ Kúria Bfv. III. 707/2012.

2.2.1. A MINISZTERI INDOKOLÁS PROBLÉMÁINAK ÁTVÉTELE

A jogegységi határozat a büntetőjogi védelem megszüntetése kifejezést használja. Ez a kifejezés szerepel a Btk. indokolásában, de nem a keretkitöltő normák, hanem csak a büntető törvények változása kapcsán. A keretkitöltő normák kapcsán az 1978. évi Btk. indokolása – amint arra utaltunk – „a büntetőjogi védelem megszűnik” kifejezést használta.³⁸

A 1/1999. BJE ezzel nemcsak átvette, hanem fokozta azokat a már jelzett problémákat, amelyekre ezen fogalmak kerettényállásokra való alkalmazhatósága kapcsán utaltunk. A szakjogi változás ugyanis nem alkalmas a büntetőjogi védelem „megszüntetésére” (ahogy annak megszűnését sem képes előidézni). Ilyen hatással is csak büntető törvény járhat. Így akár az összes adókötelezettség hipotetikus megszűnése sem vezethet az adócsalás büntető tényállása által biztosított büntetőjogi védelem megszüntetéséhez (megszűnéséhez sem), hanem csak annak inaktíválódásához. Ez szépen látszik abból is, hogy az adókötelezettségek újbóli bevezetése esetén a büntetőjogi védelmet nem kell újra megalkotni (ami annak megszüntetését követően értelemszerű lenne), hanem az egyszerűen csak aktiválódik.³⁹

2.2.2. A MEGSZÜNÉS ELLENPONTJA: A TERJEDELEM MÓDOSULÁSA

Az 1/1999 BJE indokolása szerint, „ha a keretrendelkezéseket kitöltő jogszabályok tartalma úgy változik, hogy ezzel a büntetőjogi védelem terjedelme módosul, de nem szűnik meg, a[z 1978. évi Btk.] 2. § rendelkezései általában nem vonatkoznak rájuk, és a tartalmi változás rendszerint nem érinti a büntetőjogi felelősséget”.

A jogegységi határozat indokolásának ezen megfogalmazása a büntetőjogi védelem megszűnése kifejezés ellenpontjaként fogalmazza meg azon esetet, amikor a büntetőjogi védelem terjedelme módosul. Erre figyelemmel viszont a büntetőjogi védelem megszüntetése kifejezés az 1/1999. BJE kontextusában sem lehet azonos pusztán azzal, hogy a cselekmény nem bűncselekmény. Ezen utóbbi esetkör ugyanis éppúgy előfordulhat akkor is, amikor a büntetőjogi védelem terjedelme csak módosul.

Az indokolás („ellenpontozó”) része ráadásul nem kategorikus, hanem „jellemző” jogkövetkezményt társít a büntetőjogi védelem terjedelmének módosulásához. Nem ad viszont támpontot abban a vonatkozásban, hogy a „általában” vett, illetve „rendszerinti” esetek alól mely kivételeket kell számításba venni. Azaz mikor áll fenn olyan eset, amikor a szakjogi szabályozás változása következtében csak a büntetőjogi védelem terjedelme módosul, de az mégis (kivételesen) megalapozza az 1978. évi Btk. 2. § második mondatának alkalmazását, illetve ezáltal érinti a büntetőjogi felelősséget.

³⁸ Vö. 1.2.2.2. cím.

³⁹ Vö. az indokolás kapcsán 1.2.2.2. cím.

2.2.3. A BÜNTETŐJOGI VÉDELEM MEGSZÜNTETÉSÉNEK VIZSGÁLATI MÓDSZERE

Az 1/1999. BJE indokolása szerint a büntetőjogi védelem megszüntetését azt követően állapíthatjuk meg, hogy „az elkövetéskori és elbíráláskori jogi szabályozás[t] a keretkitöltő rendelkezéssel együtt, teljes egészében” vetjük össze.

Ebből „a keretkitöltő rendelkezéssel együtt” vetendő össze kitétel, egyszerűen a büntető tényállásokra vonatkozó általános elvek alkalmazásából ered. Ezt kellene tenni ugyanis jogegységi határozat hiányában is. Ha ugyanis a szakjogi rendelkezés keretkitöltő norma, akkor azt is figyelembe kell venni a büntető rendelkezések alkalmazásánál, így a 1978. évi Btk. 2. § második mondata szerinti összevetésénél is.

A „teljes egészében” összevetés viszont egyértelműen a büntetőjogi (és keretkitöltő) szabályozások hatókörének absztrakt összevetését is jelenti. Ez eltér az 1978. évi Btk. 2. § második mondatának azon általános logikájától, amely büntető törvény változása esetén a cselekményre konkretizált értékelés elvén alapul (vagy legalábbis kellene alapulnia).⁴⁰

Erre is figyelemmel viszont a büntetőjogi védelem megszűnése (ahogy a miniszteri indokolásban,⁴¹ úgy) a jogegységi határozat kontextusában is külön a kerettényállásokra konkretizált definíciót igényel (vagy igényelt volna). Ezt azonban sajnálatos módon a jogegységi tanács nem alkotta meg. Feltehetően arra figyelemmel, hogy a joggyakorlat számára elegendőnek tartotta a kötelezettség megszűnésére és a szakjogi változás mértékére utalást.

2.2.4. A KÖTELEZETTSÉG MEGSZÜNTETÉSE (A TILALOM FELOLDÁSA)

Az 1/1999. BJE alapján a büntetőjogi védelem megszűnése nem következhet be akármilyen szakjogi változás következtében, hanem csak akkor, ha az „a kötelezettség megszüntetésével vagy a tilalom feloldásával” jár.

Ezen megállapítás nem volt benne az 1978. évi Btk. – a jogegységi tanács szerint is irányadó – indokolásában, hanem ahhoz képest innováció, annak eredeteként csak a jogegységi határozat meghozatalára irányuló indítvány megfogalmazása jelölhető meg.

2.2.5. A SZAKJOGI VÁLTOZÁS MÉRTÉKE ÉS VISZONYÍTÁSI PONTJA

A jogegységi határozatban a büntetőjogi védelem megszüntetése nemcsak a szakjogi változás minőségéhez, hanem annak mértékéhez kötötten vizsgálandó fogalomként is megjelenik („olyan mérvű változás”). Ez összhangban van azzal az általános elvvel is, hogy a büntetőjogi védelem megszüntetése nem lehet azonos annak vizsgálatával, hogy a cselekmény (*in concreto*) nem képez bűncselekményt.⁴² Ahogy azzal is, hogy a büntetőjogi védelem megszüntetését keretkitöltő normák változá-

⁴⁰ Vö. 1.1.2. cím.

⁴¹ Vö. 1.2.2.2. cím.

⁴² Vö. 2.2.2. cím.

sa esetén nemcsak az adott cselekmény vonatkozásában, hanem a szabályozások összevetésével kell vizsgálni.⁴³

Ebben a vonatkozásban azonban a jogegységi határozat indokolása mélyebben nem igazán igazítja el a szemlélőt. Egyetlen támpont, hogy a jogegységi határozat indokolása kifejezetten irányadónak tekintette az 1961. évi Btk. indokolásának azon részét, amely szerint „ha a büntető jogszabály által védett tárgy jogi minőségében következik be változás, ezzel a büntető rendelkezés nem tekinthető megváltozott-nak, tehát azt a rendelkezést kell alkalmazni, amely az elkövetés idején hatályban volt. Ha ellenben az addig védett tárgy többé nem részesül jogi védelemben, ezzel a büntető rendelkezés is megváltozott-nak tekintendő”.⁴⁴

A büntetőjog védelem megszüntetése vizsgálatának könnyen adódó viszonyítási pontja valóban az adott törvényi tényállás jogi tárgya, illetve az azt védelmező más jogági szakjogi kötelezettségek és tilalmak. Ebben az esetben a büntetőjogi védelmet (adott tényállás kontextusában) megszüntető (valójában inaktíváló) változás az, amelynek következtében a büntető tényállás kereteit kitöltő szabályanyag a jogi tárgy vonatkozásában teljes egészében eltűnik. Amennyiben tehát egy a másik jogágban már nem kívánnak védelemben részesíteni egy adott érdeket, akkor indokolt, hogy a büntetőjognak – a kerettényállások esetén kétségtelen szubszidiárius karakteréből eredően – ehhez (visszaható hatállyal is!) igazodnia kell.⁴⁵

Kíséreljük meg ezen kritérium tartamát a retrospektív elemzés (Gál Andor által kidolgozott)⁴⁶ módszerével is feltárni, azaz azt megvizsgálni, hogy az 1/1999. BJE a gyakorlatban korábban felmerülő esetekben milyen eredményt adott volna. Amennyiben a Deviza-ESET A. verzióját visszavetítve az 1/1999. BJE alapján oldjuk meg, akkor – az azonosítási elméletet követő bírósággal⁴⁷ ellentétben – a visszaható hatályú alkalmazás kérdését (szakjogi változás mérve alapján) összességében nemlegesen kellett volna megválaszolni. 1988. január 1. napjától ugyanis a tilalom csak az adott ügyet (és számos ahhoz hasonló esetet) érintően változott, de a büntető tényállás alapjául szolgáló devizakorlátozások rendszere nem szűnt meg. Ekkor viszont büntetőjogi védelemnek csak a terjedelme változott, amikor viszont az 1/1999. BJE indokolása szerint kifejezetten nincs helye a visszaható hatályú alkalmazásnak.

A büntetőjogi védelmet megszüntető (inaktíváló) szakjogi változásnak a deviza-bűncselekmény tekintetében szép példája lehetett volna, amikor a 2001. évi XCIII. törvény a devizakorlátozásokat megszüntette (Deviza-ESET B. verzió), azonban ebben az esetben az 1/1999. BJE alkalmazására nem volt szükség. A módosító törvény 6. § (1) bekezdés p) pontja ugyanis a devizatörvény hatályon kívül helyezésé-

⁴³ Vö. 2.2.3. cím.

⁴⁴ Az 1961. évi V. törvény 3. §-ához fűzött indokolás.

⁴⁵ Tanulmányunkban nem tárgyaljuk azt a kérdést, hogy a keretkitöltő norma változása vezethet-e ahhoz, hogy a büntető tényállás elveszítse kerettényállási karakterét és önálló (normatív tényállási elemet tartalmazó) büntető rendelkezésként funkcionáljon tovább.

⁴⁶ GÁL Andor: *A jogos védelem teleologikus megközelítésben* (Szeged: Iurisperitus 2019) 217., <https://doi.org/10.14232/phd.3167>.

⁴⁷ Vö. 1.3.1. cím.

vel egyidejűleg hatályon kívül helyezte a bűncselekményi tényállást is.⁴⁸ Így tehát az elbíráláskori büntető törvény visszaható hatályú alkalmazása az 1978. évi Btk. 2. § második mondatának közvetlen alkalmazásából eredt.

A szakjogi változás mértékének vizsgálata biztosítja azt, hogy a szakjogi szabályozás kisebb mérvű változásai (még ha a kötelezettséget *in concreto* meg is szüntetik) nem vezetnek a büntető tényállás visszaható hatályú alkalmazásához. Így a közúti közlekedéssel kapcsolatos bűncselekmények vonatkozásában az 1/1975. (II. 5.) KPM–BM együttes rendelet (továbbiakban: KRESZ) 26. §-ának a módosítása nem vonhatja maga után a Btk. 2. §-ának az időbeli visszaható hatályra vonatkozó rendelkezésének alkalmazását. Nem mentesül a tettes a büntetőjogi felelősség alól, ha 2001. április 15-én az autópályán 129 km/h sebességgel haladt, megszegve ezzel azt a szabályt, hogy a személygépkocsival autópályán max. 120 km/h sebességgel lehet közlekedni [KRESZ 26. § (1) bekezdés a) pontjának akkor hatályos első francia bekezdése]. Annak ellenére sem, hogy az elbírálás időpontjára azonban a 28/2001. (II. 15.) Korm. rendelet 2001. május 1-jei hatálykezdettel módosította a KRESZ hivatkozott rendelkezését, és a sebességkorlátozás határa autópályán 130 km/óra lett. A 121–130 km-ig terjedő kategóriában a tényállás kereteit kitöltő tilalom olyan feloldásáról szólhatunk, ami *in concreto* érinti a büntetőjogi felelősséget, de a büntetőjogi védelmet nem szüntette meg, hanem csak annak terjedelmét módosította.

2.3. A BÜNTETŐJOGI VÉDELMEI MEGSZÜNTETŐ VÁLTOZÁS KÖVETKEZMÉNYEI

2.3.1. A „BÜNTETŐTÖRVÉNY MEGVÁLTOZÁSÁNAK TEKINTENDŐ”

Az 1/1999. BJE indokolása szerint a keretkitöltő rendelkezések változása, amennyiben a szakjogi változás minőségi és mennyiségi szempontból is olyan, hogy az addigi büntetőjogi védelmet megszünteti, akkor „a büntetőtörvény megváltozásának tekintendő.”⁴⁹

A jogegységi határozat indokolásának ezen elemében kifejezetten tetten érhető az analógia használata: a keretkitöltő norma változása nem a büntető törvény megváltozása, hanem (jellemzői és/vagy kihatása) alapján annak tekintendő.

2.3.2. A BÜNTETŐJOGI SZABÁLYOZÁS VISSZAHATÓ HATÁLYÚ ALKALMAZÁSA

A BJE rendelkező része szerint a keretkitöltő norma meghatározott „változás[a] a[z] 1978. évi] Btk. 2. §-ának második mondatára figyelemmel az elbíráláskor hatályban lévő büntetőjogi szabályozás visszaható hatályú alkalmazását alapozza meg”.

⁴⁸ Hatályon kívül 2002. január 1. napjától.

⁴⁹ 1/1999. BJE, Indokolás.

A rendelkező rész szövegében szereplő „a Btk. 2. §-ának második mondatára figyelemmel” kitétel olyanképpen is értelmezhető, hogy nem automatikusan, hanem csak akkor, ha a visszaható hatály a büntető kódex rendelkezésének változása esetén (azaz egyébként) is megengedhető lenne. Ez összhangban van azzal a megfontolással, hogy a büntetőjogi norma változásának sem lehet önmagában visszaható ereje, hanem csak akkor, ha a Btk.-ban írt feltételek fennállnak, azaz például a cselekmény az elbíráláskor nem bűncselekmény.

A 1/1999. BJE indokolása szerint a büntetőjogi védelmet megszüntető szakjogi változás „már [...] a büntetőtörvény megváltozásának tekintendő. Ezért az ilyen tartalmú rendelkezésnek visszaható ereje van.”⁵⁰

Az „ezért” kifejezés használata dogmatikailag hibás, mivel az láthatóan összekeveri a büntető törvény megváltozásának, illetve visszaható hatályának fogalmát. Márpedig a büntető törvény megváltozásának sincs mindig visszaható hatálya, csak akkor, ha annak alapján a cselekmény nem képez bűncselekményt vagy enyhébben bírálendő el.

Akkor viszont keretkitöltő norma változásának is csak ezen esetekben lehet visszaható hatálya. A keretkitöltő norma semmilyen (még a jogi tárgy büntetőjogi védelmét megszüntető) változásának sem lehet ugyanis nagyobb hatása, mint a büntetőtörvényé, amellyel azt a jogegységi határozat azonosítja.

2.3.3. NEM BŰNCSELEKMÉNY VAGY ENYHÉBBEN BÍRÁLANDÓ EL

A 1/1999. BJE nem foglal állást abban a kérdésben, hogy a büntetőjogi védelem megszűnése esetén az 1978. évi Btk. 2. § második mondat első („már nem bűncselekmény”) vagy második fordulatának („enyhébben bírálendő el”) fordulat alkalmazását alapozza meg.

2.4. A BJE VISZONYA A KORÁBBI GYAKORLATHOZ

A 1/1999. BJE egyértelműen kompromisszumos megoldást képvisel, az ítélkezési gyakorlatban korábban szemben álló álláspontok⁵¹ közül egyiket sem követi teljes egészében.

Az azonosítási elméleten alapuló döntésből⁵² átveszi a „törvényi tényállás egyes elemeit konkretizálják” tételt, de abból az eredeti határozattal szemben (szerintem érdemben helyesen) nem következtet arra, hogy a keretkitöltő norma büntető jogszabály lenne.

A jogegységi tanács azonban azonosítási elméleten alapuló döntést tévesen és furcsa módon olyan látszatot keltve idézi, hogy iránymutatása a gyakorlatban elfogadott ezen állásponton alapulna. Az eredeti határozat ugyanis a valóságban nem

⁵⁰ 1/1999. BJE, Indokolás.

⁵¹ Vö. 1.3. cím.

⁵² Legfelsőbb Bíróság B. törv. III. 285/1988., BH 1988/382., vö. 1.3.1. cím.

– csak a jogegységi határozat indokolása szerint – tartalmazza a következő szöveget: „a keretrendelkezéseket kitöltő jogszabályok nem büntető jogszabályok, ezért a 2. § rendelkezései nem vonatkoznak rájuk, és megváltoztatásuk általában nem érinti a büntetőjogi felelősséget. [...] Ha a keretkitöltő rendelkezésekben olyan mérvű változás következik be, amely a kötelezettség megszüntetésével vagy a tilalom feloldásával az addigi büntetőjogi védelmet megszünteti. Ez már a büntetőtörvény megváltoztatásának tekintendő, és az ilyen tartalmú rendelkezésnek visszaható hatálya van”.⁵³

Ez azonban a jogegységi határozat rendelkező részének álláspontja, amit a Legfelsőbb Bíróság sajnálatos módon az alapul szolgáló határozatok egyikébe vetített vissza. Az eredeti határozatban ugyanis – az azonosítási elméletnek megfelelően – az szerepel, hogy „ezeknek a jogszabályoknak a keretkitöltő rendelkezései azonban a keretrendelkezéssel meghatározott törvényi tényállás egyes elemeit konkretizálják, s ezért e vonatkozásban – a[z 1978. évi] Btk. 2. §-ának alkalmazása szempontjából – büntető jogszabálynak tekintendők”.⁵⁴

A másik oldalról viszont az 1/1999. BJE leszögezi, hogy „a Legfelsőbb Bíróság nem értett egyet azzal a jogi állásponttal, miszerint a[z 1978. évi] Btk. 2. §-ának alkalmazásában büntetőjogi keretrendelkezést kitöltő jogszabályok változásával kapcsolatban a visszaható hatály kérdése fel sem merülhet.” A megkülönböztetési elmélet tehát a Legfelsőbb Bíróság szerint tiszta formájában nem tartható.

2.5. AZ IRÁNYMUTATÁS JELLEGE: JOGÉRTELMEZÉS VS. ANALÓGIA

A jogegységi határozat rendelkező részének megfogalmazása és indokolásának számos megállapítása szerint az instrumentum az 1978. évi Btk. 2. §-ának egyik értelmezését igénylő kérdésében ad útmutatást. A jogegységi tanács kifejezetten több értelmezési módszert is alkalmazott, amikor a jogegységi határozat rendelkező részében szereplő konklúzió alátámasztására. Érdemes azonban ezzel együtt is megvizsgálni, hogy a jogegységi határozat rendelkező része valóban csak értelmezi-e az 1978. évi Btk. 2. §-át vagy pedig annak analóg alkalmazását írja elő.

2.5.1. A JOGÉRTELMEZÉSI MÓDSZEREK HASZNÁLATA

2.5.1.1. A NYELVTANI ÉRTELMEZÉS ÉS AZ ATTÓL VALÓ ELTÉRÉS

Álláspontom szerint az 1978. évi Btk. 2. § szövegével az azonosítási elmélet egyáltalán nincs összhangban, míg a megkülönböztetési elmélet teljes mértékben. A rendelkezés szövege ugyanis az elbíráláskori büntető törvény alkalmazását megalapozó körülményként az új büntető törvényt is megkövetelte. A keretkitöltő norma változása

⁵³ 1/1999. BJE, Indokolás.

⁵⁴ Legfelsőbb Bíróság B. törv. III. 285/1988., BH 1988/382., vö. 1.3.1. cím.

viszont önmagában soha nem jelent új büntető törvényt, hiszen a két norma nem tekinthető azonosnak.⁵⁵

A Legfelsőbb Bíróság szerint viszont a megkülönböztetési az elmélet „a[1978. évi] Btk. 2. §-ának indokolatlan szűkítő értelmezését jelenti”.⁵⁶

Az általam helyesnek tartott megközelítés szerint a nyelvtani interpretáció nem lehet „szűkítő”, mivel az képezi értelmezés kiindulópontját. Ahhoz képest lehet az 1/1999. BJE által képviselt értelmezés kiterjesztő, ami önmagában nem problematikus, ha más értelmezési módszerekkel alátámasztható.

2.5.1.2. A TÖRTÉNETI ÉRTELMEZÉS

A jogegységi határozat különös hangsúlyt fektetett történeti értelmezésére, ennek keretében az egyes jogszabályok indokolására.

a) A jogszabályok között természetesen kitüntetett helyet foglal el az 1978. évi Btk., azaz azon jogszabály, amelynek rendelkezéseinek alkalmazásával kapcsolatban az 1/1999. BJE megszületett.

aa) Az 1/1999. BJE utal arra, hogy az 1978. évi Btk. 2. § második mondata „abból indul ki, hogy az újabb rendelkezés pontosabban fejezi ki az adott cselekménytípus társadalomra veszélyességét az adott időpontban [...] végül érvényesülése méltányos is”.⁵⁷

Ezzel lényegében az 1978. évi Btk. indokolásának ezzel egybehangzó általános tételeire⁵⁸ utal vissza. A jogegységi tanács azonban ezeket a megfontolásokat nem vonatkoztatta a keretkitöltő normákra, pedig az igencsak hasznos lett volna. Ha ugyanis ezt tette volna, akkor látható lett volna, hogy ezek alapján éppenséggel igen kevés ok van arra, hogy a keretkitöltő norma változását bármikor is azonosítsuk a büntető norma változásával.⁵⁹

A méltányosság biztosítására természetesen a kerettényállások esetén is lehet hivatkozni, de az akkor indokolást igényelt volna, hogy erre miért éppen csak azokban az esetekben van lehetőség, amelyeket az 1/1999. BJE a büntető törvény visszaható hatályú alkalmazásához előírt. Még inkább kérdéses lehetett az, hogy önmagában a méltányosságra hivatkozás elegendő-e a rendelkezés egyértelmű nyelvtani értelmezésétől való eltéréshez. Teljesen más ugyanis, ha egy törvényi rendelkezés alapja a méltányosság, mint az, ha annak egyébként egyértelmű határait jogalkalmazóként erre hivatkozással kívánják kiterjeszteni.

Végképp nem volt világos az sem, hogy a méltányosságot miért az időbeli hatályra vonatkozó rendelkezés körében (annak nyelvtani értelmezésének eredményével szemben) kellett érvényesíteni. Miért igényelte a méltányosság a bűncselekmény hiányának visszaható hatályú megállapítását, ha a büntetőjog rendszere akkoriban

⁵⁵ Vö. 1.1.3., és 1.3.1. cím.

⁵⁶ 1/1999. BJE, Indokolás.

⁵⁷ Vö. 1.2.2.1. cím.

⁵⁸ Vö. 1.2.1. cím.

⁵⁹ Vö. 1.2.2.1. cím.

is tartalmazott a társadalomra veszélyesség változása kapcsán olyan biztonsági szelepeket,⁶⁰ amelyek körében a méltányosság követelménye a törvény szövegének szétfeszítése nélkül érvényesülhetett volna. Ahogy azok alkalmazásának indokoltságát éppen a megkülönböztetési elméleten alapuló határozat fogalmazta meg.⁶¹

ab) Az 1/1999. BJE számos vonatkozásban (de bizonyos módosításokkal) az 1978. évi Btk. indokolása által a kerettényállások kapcsán kifejtett jogtételeket veszi át (módosított formában).

Az indokolásban foglaltak pusztá átvétele azonban nem azonosítható egy rendelkezés történeti értelmezésével. A miniszteri indokolása ugyanis nem jogforrás (nem a törvény végrehajtási rendelete), hanem a történeti értelmezés egyik segédeszköze.

Az 1/1999. BJE az indokolást nem jogértelmezési eszközként használta (a fentiek szerint értelmezést igénylő kérdés hiányában lényegében nem is tehette), hanem egyszerűen annak (a törvény szövegével egyébként nem harmonizáló) útmutatását fogalmazta meg kötelező iránymutatásként.

A miniszteri indokolás tartalma jelen esetben azért sem jelenhet meg értelmezésként, mert szöges ellentétben van a törvény szövegével. Ezen nem változtat az sem, hogy az 1/1999. BJE a kódex miniszteri indokolásában szereplő jogtételt némileg leszűkített formában vette át. Ez ugyanis lényegét tekintve nem változtatott annak jellegén (a törvény szövegéhez való viszonyán).

Az 1/1999. BJE indokolásában szereplő a visszaható hatály a büntetőjogi védelem terjedelmének módosulásából eredő kivételes esetkörének viszont az 1978. évi Btk. miniszteri indokolásában semmilyen alapja nincs. Ebben a vonatkozásban az 1/1999. BJE történeti értelmezéssel akkor sem támasztható alá, ha ezt a büntetőjogi védelem megszűnése vonatkozásában esetlegesen mégis elfogadnánk.

b) Az 1/1999. BJE hivatkozik a korábbi kódexek időszakára.

ba) Az első büntető kódex legalábbis annak szövege szerint csak azt követelte meg a visszaható hatályú alkalmazás feltételeként, hogy „a cselekmény elkövetésétől, az ítélethozásig terjedő időközben, egymástól különböző törvények, gyakorlat vagy szabályok léptek hatályba”.⁶²

Az 1878. évi Btk. vonatkozásában kifejtett értelmezések az 1978. évi Btk. tekintetében nem feltétlenül irányadók, figyelemmel a két kódex több vonatkozásban is lényegesen eltérő törvényi szabályozására. Ezt elviekben a 1/1999. BJE indokolása is elismeri, mivel utal arra, hogy az akkori „jogalkotói megítélésen változtatott” az 1950. évi II. törvény és az azt követő büntető kódexek is lényegében az utóbbit követték.⁶³

Ehhez képest a jogegységi határozat (pontos hivatkozásokat sajnós mellőzve) utalt arra, hogy az 1878. évi Btk. „rendelkezés[ének] alkalmazása során kialakult bírói gyakorlat a keretkitöltő jogszabályok megváltozása esetén a visszaható hatályt minden esetben kizárta”.

⁶⁰ Vö. 1.2.1. cím.

⁶¹ Vö. 1.3.2. cím.

⁶² 1878. évi Btk. 2. §.

⁶³ 1/1999. BJE, Indokolás. Vö. még BÉKÉS Imre: „A büntetőjogszabály időbeli, területi és személyi hatálya” *Rendőrségi Szemle* 1957/12. 802–811.

Ha ez az utóbbi megállapítás helytálló (amit tanulmányunk keretei között terjedelmi okokból nincsen módunkban vizsgálni), akkor éppenséggel nem támasztja alá azt az álláspontot, mint amit a jogegységi határozat képvisel. Ha ugyanis a bírói gyakorlat még az 1878. évi Btk. fenti rendelkezése alapján sem ismerte el, hogy a büntető törvény visszaható hatályú alkalmazását a büntető jogszabály változásán kívül más is megalapozhatja, akkor semmiképpen nem lehet helytálló egy ilyen értelmezés az 1978. évi Btk. tekintetében, amely annak szövege szerint a visszaható hatályú alkalmazás feltételeként egyértelműen új büntető törvényt követelt meg.⁶⁴

A jogegységi határozat hivatkozott az 1878. évi Btk. időszakában is ismert jogelméleti álláspontra (Angyal Pál kézikönyvére), amely lényegében a vegyes elméleten alapult. Ennek kapcsán is felmerül azonban, hogy amennyiben az helytálló értelmezése volt az 1878. évi büntető kódexnek (tanulmányunk keretei ezt sincsen lehetőségünk terjedelmi okokból vizsgálni), akkor feltétlenül ugyanígy tekinthető-e az 1978. évi Btk. teljesen más szövegű rendelkezése tekintetében is. Különös figyelemmel arra, hogy az 1878. évi rendelkezés tekintetében a vegyes elmélet a nyelvtani értelmezéshez képest szűkítő, míg az 1978. évi tekintetében kiterjesztő hatású.

bb) Az 1/1999. BJE indokolása kifejezetten irányadónak tekinti az 1961. évi Btk. indokolását is, amely nemcsak a vegyes elméleten alapuló álláspontot alapozza meg, hanem a legrésztelesebben fejti ki a büntetőjogi védelem megszűnésének fogalmát.

A Legfelsőbb Bíróság megközelítése arra tekintettel elfogadható, hogy a két kódex szabályozása és indokolása témánk tekintetében igencsak hasonló.

Kérdéses azonban, hogy a korábbi kódex indokolásának azon megállapításai, amelyeket az 1978. évi Btk. indokolása nem vett át, miért lennének irányadók az utóbbi jogszabály értelmezésekor is.

Feltételezhetjük ugyan, hogy az 1978. évi kódex indokolását elődjéhez képest egyszerűsítve kívánták volna megfogalmazni (aminek vannak is jelei). Ekkor azonban azoknak a tételeknek, amelyek csak az 1961. évi kódex indokolásában szerepelnek, akkor lenne relevanciája az 1978. évi kódex történeti értelmezése körében, ha az utóbbi indokolásban a korábbi indokolásban szereplő jogtételeket továbbra is irányadóként jelölik meg.

Még ekkor is kérdéses lenne az, hogy az az 1961. évi kódex indokolása felhasználható-e a történeti értelmezés körében. Ha ugyanis az 1978. évi kódex indokolását (annak tartalmára tekintettel) nem fogadhat el relevánsnak a történeti értelmezés körében, akkor legalább ugyanígy kellene eljárni elődjének (abban hivatkozott, azonos tartalmú) indokolása tekintetében is.

2.5.1.3. TELEOLOGIKUS ÉRTELMEZÉS

Az 1/1999. BJE indokolása arra is utal, hogy az 1978. évi Btk. „abból indul ki, hogy az újabb rendelkezés [...] jobban megfelel a korszerű büntetőpolitikai megfontolásoknak, így visszaható hatályú alkalmazása ezokból is indokolt lehet”.⁶⁵

⁶⁴ Vö. 1.1.3. cím.

⁶⁵ Vö. 1.2.2.1. cím.

Ez a megállapítás a miniszteri indokolásban nem szerepel, így annak értékesítése valójában nem a történeti, hanem inkább a teleologikus értelmezés körében történt. Amennyire találó ezen a megállapítás a büntető jogszabályok változása tekintetében, annyira nem igazít el a keretkitöltő normák kapcsán. Sőt éppen olyan érvként jelenhet meg, amely alapján azok változása nem alapozhatja meg a büntető törvény visszaható hatályú alkalmazását. A szakjogi jogszabályok ugyanis típusosan nem kívánnak megfelelni semmilyen (így korszerű) büntetőpolitikai megfontolásnak (sem).

2.5.1.4. AZ ALKOTMÁNNYAL HARMONIKUS ÉRTELMEZÉS

A 1/1999. BJE indokolása kifejezetten utal arra is, hogy az 11/1992. (III.5.) AB határozat IV/4. pontja szerint „az elbíráláskor hatályos enyhébb törvény visszaható hatálya is a jogállamiság követelményéből fakad. Az Alkotmány ugyanis nem engedheti meg alapelveitől idegen normák alkalmazását, még az elkövetéskori törvény alkalmazási főszabálya mellett sem”.

Az Alkotmánybíróság határozatának helyes magja szerint az elbíráláskor hatályos büntető törvény alkalmazására akkor lehet alkotmányos kötelezettség, amikor az elkövetéskori törvény főszabálya alapján az alkotmány alapelveitől idegen normák alkalmazására (az eredeti határozatban példaként nevesítetten a halálbüntetés alkalmazására) kerülne sor. Még ekkor is kérdéses azonban, hogy ezek az esetek miért az elbíráláskor hatályos jogszabályok visszaható hatályú alkalmazásának kivétele alapján oldandók meg, miért nem (dogmatikailag logikusabban) az elkövetéskor hatályos büntető törvény alkotmányellenességének megállapításához kapcsolódó megoldások alapján.

A büntető törvények változása azonban a legtöbb esetben nem az alkotmány alapelvéivel való szembeállásra vezethető vissza, hanem arra, hogy a korábbi alkotmányos büntetőjogszabályt – büntetőpolitikai szemléletváltás következtében – hatályon kívül helyezik. Nem mutatja ezt más szebben, mint az 1998. évi LXXXVII. törvény 18. §-a által beiktatott – az ún. középértékű büntetésről rendelkező – szabály,⁶⁶ amelyet a 13/2002. (III. 20.) AB határozat ugyan nem tartott alkotmányellenesnek, de a 2003. évi II. törvény 88. § (1) bekezdés e) pontja hatályon kívül helyezett.⁶⁷ Akkor viszont ilyen esetekben az elbíráláskor hatályos büntető törvény alkalmazása az alkotmánybírósági határozat elvi magja alapján sem tekinthető a jogállamiság elvéből fakadó követelménynek.

Álláspontom szerint az AB határozat ugyanilyen értelmezése (lett volna) irányadó a keretkitöltő normák változása esetén is. Az elbíráláskor hatályos kedvezőbb büntető törvény alkalmazását tehát a keretkitöltő normák változása esetén sem kell (vagy nem is lehet) levezetni a jogállamiság elvéből. Akkor viszont az alkotmányharmonikus értelmezés arra végképp nem lehetett alkalmas, hogy az 1978. évi Btk. 2. § esetén annak egyértelmű szövegéhez képest okot adjon a rendelkezés alkalmazási körének kitágítására.

⁶⁶ 1978. évi Btk. 83. § (2) bek. (hk.)

⁶⁷ Hatályon kívül 2003. március 1. napjától.

2.5.1.5. A NEMZETKÖZI JOGGAL HARMONIKUS ÉRTELMEZÉS

A jogirodalom egy része már az 1978. évi Btk. időszakában is elismerte a büntető jogszabályok nemzetközi joggal harmonikus értelmezésének módszerét.⁶⁸

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kifejezetten rendelkezett arról, hogy „amennyiben a bűncselekmény elkövetése után a törvény enyhébb büntetés alkalmazását rendelte el, ennek előnyeit az elkövető javára érvényesíteni kell”.⁶⁹

A nemzetközi egyezmény rendelkezésének alkalmazási körébe logikai értelmezés (*argumentum a minore ad maius*) alapján beesorolhatók azon az elkövetést követően megalkotott (hatályba lépett) jogszabályok is, amelyek nemcsak enyhébb büntetéshez vezetnek, hanem azok alapján a bűncselekmény megvalósulása (így a büntetés alkalmazása) is kizárt. Ilyenek lehetnek azok is, amelyek a tényállások elemeit vagy azok kereteit kitöltő normákat módosítják.

A nemzetközi egyezmény rendelkezésének egyik hivatalos (angol) szövege alapján az elkövetést követő jogszabály nemcsak törvény lehet, hanem bármilyen jogszabályi rendelkezés („law”), míg az alkalmazási kört egy másik (a francia) nyelvű szöveg a törvényre („loi”) korlátozza. Ennek alapján bonyolult megfontolást igényel, hogy a törvényi szint alatti keretkitöltő szabályok esetén a nemzetközi egyezmény rendelkezése egyáltalán alkalmazható-e.

Az azonban mindegyik szövegváltozat alapján bizonyos, hogy a garanciális rendelkezés annak megfogalmazása szerint kifejezetten csak az elkövetést követő olyan jogszabályra vonatkozik, amely „büntetés alkalmazását rendelte el”, azaz a büntetőjogi normák közé tartozik. Erre figyelemmel viszont a PPJNE 15. cikk 1. bek. harmadik mondata csak büntető jogszabályok változása esetén alkalmazható, azok kereteit kitöltő törvények esetén sem.

Akkor viszont a nemzetközi egyezmény rendelkezése (saját alkalmazási körén túl!) egyáltalán nem jöhet számításba az 1978. évi Btk. nemzetközi joggal harmonikus értelmezése körében.

2.5.2. AZ ANALÓGIA ALKALMAZÁSA

A jogegységi határozat indokolásának szóhasználat („tekintendő”) kifejezetten analógia alkalmazására utal.

Ezt a megállapítást csak megerősíti azon fenti elemzésünk, amely szerint az 1978. évi Btk. 2. §-ának egyértelmű nyelvtani értelmezését követően nem volt olyan homály, amelyre figyelemmel egyáltalán további interpretációra volt szükség.

Ha pedig mégis, akkor a nyelvtani értelmezéstől való eltérés az elfogadott jogértelmezési módszerekkel – legalábbis a fentiek szerint meggyőzően – nem alapo-
zható meg.

⁶⁸ Vö. pl. HOLLÁN Miklós: „A büntetőtörvény értelmezése” in HOLLÁN Miklós – Kis Norbert (szerk.): *Büntetőjog I.: az anyagi büntetőjog általános része: büntetőjogi ismeretek a közszolgálati szakemberképzés számára* (Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó 2011) 53–96., 55–69.

⁶⁹ PPJNE 15. cikk 1. pont harmadik mondat.

3. UTÓHANG

3.1. A BTK. 2007. ÉVI TERVEZETE

3.1.1. A KIFEJEZETT RENDELKEZÉS

A büntető kódex 2007. évi tervezete elődeivel szemben külön rendelkezést tartalmazott arról, hogy az elbíráláskor hatályos büntető törvény alkalmazására vonatkozó kivételes rendelkezést kell alkalmazni „[...] akkor is, ha a cselekmény elkövetése után a bűncselekmény valamely elemét meghatározó jogszabályi rendelkezés oly mértékben megváltozik, amelynek következtében a cselekmény már nem büntetendő.”⁷⁰

Ezek alapján a keretkitöltő norma változása akkor vezet az elbíráláskor hatályos törvény visszaható hatályú alkalmazásához, ha az megszünteti a cselekmény büntetendőségét.

A 2007. évi tervezet – amint Gellér helytállóan rámutatott⁷¹ – az 1/1999. számú büntető jogegységi határozat iránymutatásához képest eltérő (mégpedig ahhoz képest tágabb) terjedelemben szabályozta volna a keretkitöltő norma visszaható hatályát. A tervezett törvényszöveg ugyanis az elbíráláskor hatályos büntetőjogi szabályozás alkalmazásának feltételeként nem utalt a büntetőjogi védelem megszűnésére, arra pedig végképp nem, hogy ennek a köteleességet megszüntető (a tilalmat feloldó) és bizonyos mérvű szakjogi változásból kellene erednie. Erre figyelemmel a büntető törvény visszaható hatállyal lett volna alkalmazható volt akkor is, ha a büntetőjogi védelemnek csak a terjedelme változott volna, de a cselekmény *in concreto* már nem lett volna büntetendő.

A 2007. évi tervezet sem engedte volna meg azonban az elbíráláskor hatályos büntető törvény visszaható hatályú alkalmazását akkor, ha a szakjogi változás következtében a büntetőjogi védelemnek nem a terjedelme, hanem – különösen a minősítő körülmények kereteit kitöltő normák esetén – csak a szintje módosul.

3.1.2. AZ ÚJ SZABÁLYOZÁS ALKALMAZHATÓSÁGA

Amennyiben a 2007. évi tervezet elfogadásra (kihirdetésre) került volna, akkor annak hatálybalépését követően a keretkitöltő norma változásának büntetőjogi kihatását is ennek alapján kellett volna elbírálni. Az időbeli hatályra vonatkozó rendelkezések közül ugyanis minden esetben az elbíráláskorit kell alkalmazni. Az időbeli hatályra vonatkozó új szabályozás tágabb, így annak alkalmazása az elkövetőre nézve egyébként kedvezőbb volt, így annak kapcsán garanciális aggály nem vetődött fel.

Ettől azonban elkülönül az a kérdés, hogy tervezet időbeli hatályra vonatkozó új szabályozás adott ügyben végső soron az elkövetéskor vagy az elbíráláskor hatályos

⁷⁰ „Törvénytervezet a Büntető Törvénykönyvről” *Büntetőjogi Kodifikáció 2007/1.* 3–21.

⁷¹ GELLÉR Balázs: „Az új Btk. tervezetének hatályáról és némely járulékos kérdésről” *Rendészeti Szemle* 2007/7–8. 24–42.

törvény alkalmazásához vezetett volna. A minősítő körülmények kereteit kitöltő normák változása (a büntető jogszabályok változatlansága esetén) esetén például a tervezet időbeli hatályra vonatkozó rendelkezése is az elkövetéskor hatályos törvény alkalmazását írta volna elő.

3.1.3 AZ 1/1999. BJE ALKALMAZHATÓSÁGA

A tervezet rendelkezésének hatályba lépése esetén az 1/1999. BJE már nem lett volna irányadó. A jogegységi határozatok ugyanis az azokban értelmezett jogszabályhoz kötődnek, azok tartalmi változása esetén (az új jogszabály alkalmazásakor⁷²) nem feltétlenül (nem teljes terjedelmükben) lesznek alkalmazhatók.⁷³ A kifejezett törvényi szabályozás mellett a 2007. évi tervezet elfogadása és hatályba lépése esetén nem lett volna szükség (sem indok) egy olyan iránymutatás fenntartására, amelyre alapvetően (akkor és arra figyelemmel) született, mert az adott kérdésről az 1978. évi Btk. még hallgatott.

Az 1/1999. BJE iránymutatása ráadásul a tervezetben szereplő rendelkezés törvényi formában való elfogadása és hatályba lépése esetén annak egy olyan megszorító értelmezése lett volna, amely minden alap nélkül korlátozza a jogalkotói akarat érvényesülését. Annak alapján ugyanis olyan esetben is büntetőjogi felelősséget kellett volna megállapítani, amikor a cselekmény *in concreto* nem büntetendő, de a büntetőjogi védelem nem szűnt meg. Erre figyelemmel viszont egyes ügyekben a jogegységi határozat további alapul vétele garanciális szempontból is aggályos lehetett volna.

3.2. A HATÁLYOS BTK.

3.2.1. A TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁS RENDSZERE

A 2012. évi C. törvény (Btk.) kifejezetten főszabályként szabályozza, hogy a bűncselekményt az elkövetése idején hatályban lévő büntető törvény szerint kell elbírálni”.⁷⁴

A büntető kódex a kedvezőbb büntető törvény tekintetében – elődjéhez képest érdemben változatlanul – azt tartalmazza, hogy „ha a cselekmény elbírálásakor hatályban lévő új büntető törvény szerint a cselekmény már nem bűncselekmény, vagy enyhébben bírálandó el, akkor az új büntető törvényt kell alkalmazni”.⁷⁵

A Btk. elődjével szemben nem tartalmaz a súlyosabb büntető törvény visszaható hatályú alkalmazását egyéb esetekben kifejezetten megtiltó rendelkezést. Feltehetően azért, mert értékelése szerint az egyértelműen következik a rendelkezéseknek a jogszabály szövegében is megjelenített logikai viszonyából.

⁷² Vö. 3.1.2. cím.

⁷³ A jogegységi határozatok ezen jellemzőjére ld. HOLLÁN (68. lj.).

⁷⁴ Btk. 2. § (1) bek.

⁷⁵ Btk. 2. § (2) bek.

A törvényi szabályozás egyetlen újdonsága a nemzetközi jog általános szabályai szerint büntetendő cselekményekre vonatkozó (másik kivételes) rendelkezés,⁷⁶ amely azonban témánk vonatkozásában nem releváns.

A keretkitöltő jogszabályok változásának kihatása tekintetében – az elődjéhez hasonlóan, de a 2007. évi tervezettel szemben – nem tartalmaz kifejezett rendelkezést.

3.2.2. AZ INDOKOLÁS

3.2.2.1. ÁLTALÁNOSÁGBAN

A Btk. indokolása is kifejezetten tisztázza a logikai viszonyt, amely a törvény szövegében is tükröződik, így azt is, hogy „az (1) bekezdés meghatározza a büntető törvény időbeli hatályára vonatkozó általános szabályt, míg a (2) [...] bekezdés megállapítja az általános szabály alóli kivételt.”

A témánk vonatkozásában releváns kivételes szabály indokaként azt fogalmazza meg, hogy „az elkövetés és az elbírálás között eltelt időben megváltozott viszonyok következtében az adott jogtárgy büntetőjogi védelme már nem szükséges, vagy elegendő az enyhébb büntetőjogi szankcionálás, akkor a méltányosság azt kívánja, hogy az elbíráláskor hatályos enyhébb büntető jogszabályt alkalmazzák”.

A korábbi jogszabály indoklásában szereplő társadalomra veszélyesség ártékelésének fogalmát⁷⁷ tehát a büntető jogszabály visszaható hatálya vonatkozásban felváltotta az adott jogtárgy büntetőjogi védelmének szükségessége és az enyhébb büntetőjogi szankcionálás fogalom párja.

3.2.2.2. A KERETKITÖLTŐ NORMA TEKINTETÉBEN

Az indokolás szerint „a visszaható hatály kapcsán továbbra is irányadónak tekinthetők az 1/1999. Büntető jogegységi határozatban foglaltak”.⁷⁸

A Btk. vonatkozásában tehát az 1/1999. BJE rendelkező része a miniszteri indoklásban is megerősített jogtétel. Ez eltérés az 1978. évi Btk.-hoz képest, amelynek tekintetében ugyanez a jogegységi határozat csak a miniszteri indoklásban kifejezett jogtétel továbbfejlesztése volt.

Ennek ellenére az 1/1999. BJE a Btk. szövegéhez képest sem értelmezés, hanem tartalmából eredően analógia. Új büntető törvényt ugyanis (legalábbis a rendelkezés kontextusában szükséges formális értelemben) a keretkitöltő norma semmilyen változása sem képes létrehozni. Erre figyelemmel viszont az 1/1999. BJE a Btk. 2. § (2) bekezdés történeti értelmezése alapján sem lehet irányadó.

⁷⁶ Btk. 2. § (3) bek.

⁷⁷ Vö. 1.2.1., illetve 1.2.2.2. cím.

⁷⁸ Btk. 2. §-ához fűzött indokolás.

4. ÖSSZEGZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

4.1. ELŐZMÉNYEK

A büntető törvény időbeli hatályára vonatkozó szabályozás kapcsán a keretkitöltő normák változásának megítélése – kifejezett törvényi szabályozás hiányában – egy évszázadnál is régebb óta képez megoldatlan vitakérdést a hazai joggyakorlatban és a jogtudományban.

A kérdéskört az 1978. évi Btk. sem szabályozta, annak indokolása pedig a megítélést egy olyan fogalomhoz kötötte, amely erre a funkcióra több okból sem volt alkalmas (ez a „büntetőjogi védelem megszűnése”), miközben már nem tartalmazta a korábbi 1961. évi Btk. indokolásának jogalkalmazást valamilyen szinten segítő (a jogi tárgy védelmére utaló) részeit.

Nem volt véletlen tehát, hogy az 1980-as és 1990-es években a keretkitöltő normák változása kapcsán ellentétes (de egymásra nem is reflektáló) bírósági döntések születtek (a Legfelsőbb Bíróság szintjén is), és azokat a bíróságokat orientáló döntésként közzétették a BH hasábjain is. A bíróságok egy része szerint a keretkitöltő jogszabályok változása is megalapozta az 1978. évi Btk. 2. § második mondatának (az enyhébb törvény visszaható hatályáról szóló rendelkezésének) alkalmazását (ez volt az ún. azonosítási teória). Más bíróságok álláspontja szerint viszont a keretkitöltő normák változásának ilyen hatása soha nem lehet, az enyhébb büntető törvény visszaható hatályú alkalmazását csak a büntető törvény változása alapozza meg (ez volt az ún. megkülönböztetési elmélet).

Valóban szükség volt tehát arra, hogy az ezredforduló körül a Legfelsőbb Bíróság a joggyakorlat egységének megteremtése végett jogegységi határozatot (1/1999. BJE) hozzon a tanulmány alapját képező jogkérdésben.

4.2. AZ 1/1999. BJE ÉRTÉKELÉSE

Az 1/1999. BJE a korábbi joggyakorlatban érvényesülő álláspontok közül (saját önjelölésével szemben) egyiket sem fogadta el, hanem egy harmadikat tett kötelezővé. Ennek lényege szerint kerettényállások esetén a cselekmény bűncselekményi minőségét megszüntető szakjogi változásoknak nem mindegyike releváns a Btk. 2. §-a tekintetében, hanem csak azok, amelyek bizonyos feltételeknek megfelelnek.

Az iránymutatás a releváns változások körülhatárolására a büntetőjogi védelem megszüntetésének (lényegében a miniszteri indokolásból eredeztethető) fogalmát használta fel. Azt a jogegységi határozat rendelkező része a szakjogi változás minőségi és mennyiségi jellemzőjével definiálta, míg az indokolása szembeállította a büntetőjogi védelem terjedelmének változásával.

Ezzel együtt is azonban az 1/1999. BJE végső soron nem az 1978. évi Btk. 2. § második mondatának értelmezését, hanem annak analóg alkalmazását tette kötelezővé. A büntető törvény egyértelmű („új” büntető törvényt megkövetelő) szövegével szemben ugyanis az iránymutatás nem tekinthető jogértelmezés eredményé-

nek. Azt ugyanis valójában egyetlen az 1/1999. BJE-ben hivatkozott jogértelmezési módszer, de még a miniszteri indoklásra támaszkodó történeti értelmezés sem támasztja alá.

A jogegységi határozat nem is igazán könnyítette meg a jogalkalmazók munkáját. Egyrészt lényegében elmulasztotta definiálni a kerettényállás fogalmát, amelyre az abban szereplő valójában kivételes szabályok alkalmazhatóságát építette. Másrészt a keretkitöltő normák változása kapcsán a büntetőjogi védelem megszüntetésének fogalma – elsősorban annak inherens (és a határozat által el nem osztatott, illetve egyes vonatkozásokban csak fokozott mértékű) bizonytalansága miatt – több problémát vet fel, mint az 1978. évi Btk. 2. §-ának egyszerű „hallgatása”.

4.3. A BJE UTÓÉLETE

A Btk. 2007. évi tervezete tartalmazott a keretkitöltő normák változására reagáló rendelkezést, de (a fentiek szerint szerencsésen) nem az 1/1999. BJE iránymutatását emelte volna törvényerőre.

A Btk. az enyhébb büntető törvény alkalmazása kapcsán sajnos átvette az 1978. évi Btk. szabályozását, így a keretkitöltő normák változására reagáló rendelkezést nem tartalmazott. Indokolása kifejezetten irányadónak tartja az 1/1999. BJE iránymutatását. Ez sem változtat azonban azon, hogy az 1/1999. BJE az értelmezés határait a Btk. tekintetében is átlépi, és analógia alkalmazását írja elő kötelezően. Azt pedig, hogy ennek kapcsán hol húzódnak az analógia büntetőjogi alkalmazásának – és különösen jogegységi határozatban való kötelező előírásának – határai és azzal kapcsolatban milyen alkotmányossági kérdések vetődnek fel, remélhetően egy következő tanulmányban lesz alkalmam feldolgozni.

4.4. *DE LEGE FERENDA* JAVASLAT

A jogegységi határozattal kapcsolatos fenti formai és tartalmi aggályokra tekintettel a legjobb megoldás az lenne, ha a büntető kódex (a 2007. évi tervezethez hasonlóan) kifejezett szabályozást tartalmazna arra nézve, hogy a keretkitöltő normák változása is megalapozza a büntető törvény visszaható hatályú alkalmazását.

A visszaható hatályú alkalmazást (a 2007. évi tervezettől és az 1/1999. BJE-től is eltérően) a jövőben egyszerűen akkor kellene előírni, ha a cselekmény azért nem képez bűncselekményt vagy azért minősül enyhébben, mert az elbíráláskor eltérő tartalmú keretkitöltő jogszabály van hatályban.

A javasolt szabályozás (az 1/1999. BJE-vel szemben):

- nem használná a kerettényállás többféleképpen értelmezett fogalmát, hanem csak annak azon általában elfogadott jellemzőjére utalna, hogy a büntető tényállás kereteit más jogági jogszabály tölti ki;
- megkímélné a bíróságokat egy a kerettényállások esetén különösen nehezen értelmezhető fogalom (a büntetőjogi felelősség megszűnésének) vizsgálatától;

– kerettényállások esetén is a más büntető rendelkezések esetén irányadó (azaz a cselekményre konkretizált) vizsgálati módszert követné;

– a jogalkotó által célul kitűzött méltányos elbírálást attól függetlenül biztosítaná, hogy keretkitöltő jogszabály az adott ügytől függetlenül mennyiben változik.

A 2007. évi tervezettel szemben pedig a javasolt szabályozás akkor is érvényesülne, ha a szakjogi módosítás nem a büntetőjogi felelősséget, hanem a szankció mértékét érinti.

A rendelkezés javasolt szövege (a hatályos szabályozást egyebekben változatlanul hagyva) a következő lehetne:

Btk. 2. § „(2a) Az elbírálásakor hatályban lévő büntető törvényt kell alkalmazni akkor is, ha a cselekmény annak alapján azért nem minősül bűncselekménynek vagy azért bírálendő el enyhébben, mert az elbírálás idején a büntető törvény kereteit kitöltő új jogszabály van hatályban.”

AZ INFORMÁCIÓSZABADSÁG ALAPJOGÁNAK MEGHATÁROZÁSA AZ INFORMÁCIÓSZABADSÁG ESZMETÖRTÉNETÉNEK TÜKRÉBEN**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.2.04>

Az információszabadság napjaink alapjogi rendszerében kiemelt figyelmet kap. Az információs társadalom, az emberi érintkezés digitalizálódása és nem utolsósorban a közigazgatásban és a közszolgáltatásokban bekövetkezett technológiai átalakulás (digitális ügyintézés, digitális állampolgárság) korábban elképzelhetetlen mennyiségű és minőségű információ kezelését és ahhoz való gyors hozzáférést tettek lehetővé. Nem véletlen, hogy a huszadik század második fele nemzetközi összehasonlításban is az információszabadság törvények gomba módon való elszaporodásához vezettek a világ minden pontján. Azonban sem a nemzeti jogalkotásban, sem pedig az európai uniós jogalkotásban és joggyakorlatban nem sikerült dogmatikai értelemben az információszabadság helyének a pontos kijelölése. Bizonytalan az információszabadság helyzete eszmetörténeti szempontból és legalább ennyire bizonytalan a jog helyzete más alapjoghoz való viszonyában. Ez a tanulmány az információszabadság meghatározására tesz kísérletet. Módszertani értelemben az információszabadságot más alapjogokhoz való viszonya alapján tudjuk meghatározni. Ennek részeként pedig áttekintést adunk az információszabadság eszmetörténetének legfontosabb állomásairól.

1. BEVEZETŐ

Jelen tanulmány az információszabadság fejlődésének, eszmetörténetének fontos állomásait igyekszik feltárni. Központi állítása ennek az írásnak, hogy az információszabadság nem a véleménynyilvánítás szabadságának, a kommunikációs jogok családjának egyik fontos tagja, hanem *sui generis* alapjog, amelynek más alapjogokhoz való viszonyát bemutatjuk. Ennek tükrében az információszabadság csak annyira a véleménynyilvánítás szabadságának az előfeltétele, mint amennyire bármely más politikai részvételi jognak, ideértve a választójogot. Arra is rámutatunk, hogy az információszabadság *sui generis* jellege okán egyforma távolságban áll a tudomány szabadságától, a demokratikus részvételi jogoktól és az egyenlő bánásmódtól vagy a parlamenti jog egyes részjogosítványaitól.

* PhD, tudományos munkatárs, HUN-REN TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; egyetemi docens, Milton Friedman Egyetem, 1039 Budapest, Kelta u. 2. E-mail: ban-forgacs.nora@tk.hu.

** A tanulmányt elkészültét támogatta a V4 Foundation, Visegrad Fellowship 62470115.

Egy általános definícióval kezdjük. Az információszabadság a tanulmány érvelésében az adatok megismerésének és terjesztésének alanyi jogát jelenti. Tehát a közérdekű adatok megismeréséhez való jog – más néven az információszabadság – alapjog, amely a közhatalom elszámoltathatóságának, a közügyekről való vitának a lehetővé tételét szolgálja. E jog alapján mindenki jogosult az állami szervek és a közfeladatokat ellátó más szervek által kezelt adatokat, dokumentumokat megismerni és azokat terjeszteni.¹

Állításunk tehát, hogy az információszabadság számos másik alapjog előfeltétele. Az információszabadság, mint a tanulmányban részletesen bebizonyítjuk, előfeltétele a demokratikus részvételi jogoknak is, az állampolgárok tájékozott együttműködésének a közügyek intézésében, sőt a modern részvételi formák, az ún. demokratikus innovációk nélkülözhetetlen eleme az információszabadság joga. Ugyanakkor az információhoz való egyenlő hozzáférés révén az egyenlő bánásmódnak is előfeltétele. Hasonlóan, a véleménynyilvánításnak is feltétele a hiteles tájékoztatáson alapuló véleményformálás. Ez azonban nem teszi az információszabadságot kommunikációs joggá, főleg nem a szólás vagy sajtószabadság részévé. A tanulmány érvelésében láthatjuk, hogy például a szólás- vagy sajtószabadság akkor is kikényszeríthető, ha nincsen hatékony információszabadság egy országban. Az információszabadság *sui generis* jellege legjobban más alapjogokkal való ütközése esetén nyilvánul meg. Ezekben az esetekben kirajzolódik az információszabadság sajátos kontúrja a másik alapjogban való tükröződése okán.

2. AZ INFORMÁCIÓSZABADSÁG HELYE A NEMZETKÖZI JOGI INSTRUMENTUMOKBAN

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (továbbiakban EJENY) egy fontos huszadik századi állomása, mérföldköve az információszabadság történetének. Az EJENY 19. cikke értelmében „minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást, és hogy határookra való tekintet nélkül kutathasson, tájékozódhasson és igényeljen, valamint terjeszthessen információt és eszméket bármely módon”. Hasonlóan, az 1966-ban elfogadott Polgári és Politikai Jogok Egységokmánya 19. cikk 2. pontja szerint mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra; ez a jog magában foglalja mindenfajta adat és gondolat határookra való tekintet nélküli – szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában vagy bármilyen más tetszése szerinti módon történő – keresésének, megismerésének és terjesztésének a szabadságát is.

Az ENSZ égisze alatt megkötött nemzetközi szerződések közül talán a legfontosabb az ENSZ Korrupció elleni Egyezménye. Az Egyesült Nemzetek Szervezete

¹ SEPSI Tibor: „A közérdekű adatok megismeréséhez való jog” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: BODNÁR Eszter – JAKAB András) 2024, <http://ijoten.hu/szocikk/a-kozerdeku-adatok-megismeresehez-valo-jog>.

Korrupció elleni Egyezménye², az UNCAC, az egyetlen jogilag kötelező erejű nemzetközi korrupcióellenes többoldalú szerződés, amely 2005 decemberében lépett hatályba. Az egyezmény 13. cikke a társadalmi részvétel címet kapta. Ennek 1. pont b) pontja szerint a részes államok megfelelő intézkedéseket hoznak, hogy elősegítsék a magánszemélyek és az állami szektoron kívüli csoportok, mint például a civil társadalom, a nem kormányzati szervezetek és a közösségi alapú szervezetek aktív részvételét a korrupció megelőzésében és leküzdésében. Ezt a részvételt többek között az információhoz való tényleges hozzáférés biztosításával kell elérni.

Regionális szinten kiemelést érdemel az Emberi Jogok Európai Egyezménye (továbbiakban EJEE), amelynek 10. cikke szerint mindenkinek joga van az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságához országhatárokon tekintet nélkül. Az *Európai Unió Alapjogi Chartájának* (továbbiakban Alapjogi Charta) 11. cikke pedig „információk és eszmék megismerésének és közlésének” jogáról beszél. Az EJEE 10. cikke értelmében e szabadságjogok csak olyan korlátozásnak vetethetők alá, amelyek szükségesek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme érdekében. Az Alapjogi Charta 52. cikke értelmében a Chartában elismert jogok és szabadságok gyakorlása csak a törvény által és e jogok lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható. Az arányosság elvére figyelemmel, korlátozásukra csak akkor és annyiban kerülhet sor, ha és amennyiben az elengedhetetlen és ténylegesen az Unió által elismert általános érdekű célkitűzéseket vagy mások jogainak és szabadságainak védelmét szolgálja (52. cikk [1] bekezdése). Az Unió és a tagállamok bíróságainak kellően figyelembe kell venniük az Alapjogi Charta értelmezésére vonatkozó iránymutatásként készült magyarázatokat (52. cikk [7] bekezdése). Amennyiben az Alapjogi Charta olyan jogokat tartalmaz, amelyek megfelelnek az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok védelméről szóló Európai Egyezményben biztosított jogoknak, akkor e jogok tartalmát és terjedelmét azonosnak kell tekinteni azokéval, amelyek az említett egyezményben szerepelnek, kivéve, ha az Unió joga kiterjedtebb védelmet nyújt (52. cikk [3] bekezdése).

Az 1969-ben San Joséban elfogadott Emberi Jogok Amerikai Egyezményének 13. cikke az információigénylés, -fogadás és -terjesztés szabadságát deklarálja határokon kívül, a gondolat- és véleménynyilvánítás szabadságával egy cikkben. Az 1994-es Emberi Jogok Arab Egyezményének 32. cikk 1. pontja garantálja az információhoz, a vélemény és kifejezés szabadságához való jogot, valamint az információk igényléséhez, befogadásához és terjesztéséhez való jogot.³

² *United Nations Convention Against Corruption*. United Nations, *Treaty Series*, vol. 2349. New York, 31 October 2003. Kihirdette: 2005. évi CXXXIV. törvény az Egyesült Nemzetek Szervezete Meridában, 2003. december 10-én kelt Korrupció elleni Egyezményének kihirdetéséről. (2005. december 6.)

³ A regionális emberi jogi dokumentumok áttekintésében alapvetően befolyásolt David Banisar 2006-os összefoglaló könyve és L. L. Stein és L. Camaj 2018-as tanulmánya. Lásd: David BANISAR: *Freedom of Information Around the World 2006. A Global Survey of Access to Government Information Laws* (London: Privacy International 2006) <https://doi.org/10.2139/ssrn.1707336>;

A környezetvédelemben két jogi instrumentumot is meg kell említeni az információszabadsággal összefüggésben. Az ENSZ 1992. évi környezetvédelmi és fejlesztési konferenciáján (Föld Csúcstalálkozó) elfogadta az úgynevezett Riói Nyilatkozatot, amely kimondja, hogy a környezetvédelmi kérdéseket a legjobban az összes érintett polgár részvételével lehet kezelni, az információhoz való megfelelő hozzáféréssel.⁴ 1998-ban szintén az ENSZ égisze alatt elfogadták az Aarhusi Egyezményt (továbbiakban Egyezmény). Magyarország az Egyezményt a *2001. évi LXXXI. törvény*⁵ hirdette az Egyezményt ki, az Európai Unió Tanácsa 2004-ben határozott az Egyezmény uniós ratifikációjáról.

Az Aarhusi Egyezmény 1. cikke értelmében „a jelen és jövő generációkban élő minden egyén azon jogának védelme érdekében, hogy egészségének és jólétének megfelelő környezetben éljen, ezen Egyezményben Részes valamennyi Fél garantálja a nyilvánosság számára a jogot az információk hozzáférhetőségéhez, a döntéshozatalban való részvételéhez és az igazságszolgáltatás (jogorvoslat) igénybevételéhez a környezetvédelmi ügyekben”.

A nemzetközi szervezeteknek növekvő szerepe van az információszabadság intézményesítésében, amennyiben különböző hitelezési és támogatási rendszerükben megkövetelik az átláthatóságot és az elszámoltathatóságot, akár a kodifikáció, akár az intézményesített joggyakorlatok szintjén. Ez a Világbank, a Valutaalap vagy bármely más nemzetközi fejlesztési vagy hitelező ügynökségre igaz.⁶ Emellett jellemző, hogy a növekvő kommunikációs erőteret kitöltötte a társadalmi (civil) szervezetek információszabadságra vonatkozó joggyakorlata. Mára az információszabadság érvényesítését civil szervezetek sora garantálja, elsősorban bírósági jogérvényesítéssel. Ezen szervezetek egy része úgynevezett *intergovernmental organisation*, tehát határokon túlívelő civil szervezet. Ilyen például a Nyílt Társadalom Alapítványok kezdeményezése, amely hazánkban is rendkívül aktív tevékenységet fejt ki az információszabadság terén.⁷

3. AZ INFORMÁCIÓSZABADSÁG KARAKTERVONÁSAI AZ INFORMÁCIÓSZABADSÁG ESZMETÖRTÉNETÉNEK TÜKRÉBEN

Bár az információszabadság fogalma a 18. századi felvilágosodás gondolatiságából nőtt ki, e jog a mai fogalmi kontúrokat a huszadik század közepén nyeri csak végleg-

Laura L. STEIN – Lindita CAMAJ: *Freedom of Information*. (Austin: Moody College of Communication – University of Texas at Austin, 2018) <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.97>.

⁴ Riói Nyilatkozat 10. cikke.

⁵ *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters*. 25 June 1998; 2001. évi LXXXI. törvény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény kihirdetéséről. Kihirdetve: 2001. december 4.

⁶ Lásd STEIN–CAMAJ (3. l.) 1., 4.

⁷ Az OSF-t Soros György alapította azzal a céllal, hogy civil szervezeteket támogasson szerte a világban, hogy hozzájáruljanak a nyílt társadalom eszméjéhez, és ennek részeként az információhoz való hozzáférés biztosításához.

gesen el. Mint azt korábban jeleztük, az Egyesült Nemzetek Szervezete által készített alapvető emberi jogokkal foglalkozó dokumentumokban fogalmazták meg őket, annak reményében, hogy nemzetközi szerződésekben rendezzék a kormányzati túlhatalom veszélyeivel szemben az ellensúlyokat, a garanciákat, nem kis részben a második világháború totalitárius rendszereinek tanulsága okán.⁸ Ebben a megközelítésben tehát az információszabadság fontos előfeltétele egy demokratikus társadalomnak. A tájékozott beleegyezésen alapuló demokratikus döntéshozatal hozzájárul a társadalmi igazságossághoz és más politikai jogok védelméhez. A hangsúly tehát a tájékoztatáson és az információhoz való szabad hozzáféréseken van, amely felelős döntések meghozatalát teszi lehetővé. A liberális politikai szabadságjogok katalógusában az információszabadság az államhatalom korlátozását, és így a kollektív társadalmi érdek, a közérdek előmozdítását hangsúlyozza.⁹

A felvilágosodás gondolatiságában még nem világos, hogy az információk terjesztése tulajdonképpen milyen természetű jog. Talán Jeremy Bentham az egyetlen gondolkodó, aki komolyabb vízióval rendelkezett e jog értelméről és kontúrjairól. Bentham szerint a nyilvánosság messze a legfontosabb eszköz a hivatalos hatalom ellenőrzésére. Ezt *A nyilvánosságról* szóló esszéjében fogalmazza meg Bentham először.¹⁰ „Azok, akik a kormány hatalmának, amely alatt élnek, bármiféle ellenőrzését vagy szenvedéseik korlátozását szeretnék látni, a közvélemény ítéletében kell keresniük ezt az ellenőrzést és korlátozást: vagy ebben a menedékhelyben, vagy sehol.”¹¹ Máshol így fogalmaz: „Nyilvánosság nélkül minden más ellenőrzés eredménytelen; a nyilvánossághoz képest minden más ellenőrzés csekély jelentőségű.”¹² Bentham szerint „nyilvánosság nélkül semmi jó nem lehet maradandó és minden rossz tartós marad”.¹³

Mint ismeretes Svédországban 1766-ban Frigyes Adolf király sajtócenzúrájára és a kormányzat titkolózására válaszul a parlament jogszabályt fogadott el, amely eltörölte a sajtócenzúrát, és a polgároknak jogot adott a kormányzati dokumentumokhoz való hozzáférésre. A svéd alkotmány részét képező törvény elismeri, hogy a sajtószabadság feltétele az információhoz való hozzáférés, és kimondja, hogy „e célból szabad hozzáférést kell biztosítani minden levéltárhoz, hogy az ilyen dokumentumokat in loco lemásolhassák vagy hitelesített másolatokat kaphassanak.”¹⁴

⁸ Lásd STEIN–CAMAJ (3. l.) 1., 4.

⁹ Egyébként a 90-es évek elején kialakult magyar információszabadság jogelmélet és joggyakorlat is ez utóbbi liberális hagyományokra épít.

¹⁰ Gerald J. POSTEMA: „The Soul of Justice: Bentham on Publicity, Law, and the Rule of Law” in Uő: *Utility, Publicity, and Law: Essays on Bentham's Moral and Legal Philosophy* (Oxford: Academic Books 2019) 274., 267–282., <https://doi.org/10.1093/oso/9780198793175.003.0012>.

¹¹ Jeremy BENTHAM: „Securities Against Misrule (CW)”; „First Principles Preparatory (CW)” Michael JAMES – Cyprian BLAMIREs – Catherine PEASE-WATKIN (szerk.): *The Collected Works of Jeremy Bentham. Political Tactics* (Oxford: Clarendon Press 1999 [CW]) 125., 241., <https://doi.org/10.1093/actrade/9780198207726.book.1>. Idézi Postema, lásd POSTEMA (10. l.) 274.

¹² Jeremy BENTHAM: „Judicial Establishment in France” in John BOWRING (szerk.): *The Works of Jeremy Bentham. vol. 4.* 317.; Uő: „Lord Brougham Displayed” in uo. 555.

¹³ Lásd BENTHAM (11. l.) 37. Idézi Postema lásd POSTEMA (10. l.) 275.

¹⁴ Juha MUSTONEN (szerk.): *The World's First Freedom of Information Act* (Kokkola: Anders Chydenius Foundation 2006) 8–17.; *History of Right of Access to Information*. Access Info Europe, <https://www.access-info.org/2009-07-25/history-of-right-of-access-to-information/>.

A jogeszmé történeti perspektíváiból megállapíthatjuk, hogy az információs szabadságnak több forrásból táplálkozó elmélete van, mindegyiknek központi eleme az állam átláthatósága, a transzparencia és az információ szabad áramlása.¹⁵ A klaszikus alapjogi megközelítésből következik, hogy az információkhoz való hozzáférés növelése nagyobb átláthatósághoz, az átláthatóság pedig elszámoltathatóbb döntéshozatalhoz vezet. Ebben a megközelítésben az információs szabadság célja, az állam demokratikusabb működése, a kormányzat (inkább állam) elszámoltathatósága, a javak igazságosabb elosztása. Ennek a felfogásnak az alapja az a liberális nézet, hogy az információ olyan közjószág, amelynek az állam nem tulajdonosa, csupán őrzője. Maga az információ közkincs, a társadalom egésze a címzettje, amit egyetlen kormányzat sem sajátíthat ki. Steigitz így fogalmaz: „az információ olyan közjószág (*public good*), amelynek kapcsán tudatosnak kell lennünk a nyitottság elvárásában; ez azt a meggyőződést takarja, hogy mi vagyunk az információk tulajdonosai, a közhivatalnokok birtokában lévő információkat csupán kezelik. Mint a közjavak esetén általában, a kormányzatnak fontos szerepe van az információszolgáltatásban.”¹⁶

Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*) XIV. cikke értelmében „a polgároknak saját személyükben vagy képviselők útján joguk van e közös hozzájárulás szükségszerűségét megállapítani s azt szabadon megszavazni, valamint felhasználását nyomon követni, s meghatározni mennyiségét, alapját, elosztását, behajtását és időtartamát.” A nyilatkozat egyértelműen rendelkezik az adók felhasználásának nyomon követéséről akár népképviselők által, akár alanyi jogként személyesen eljárva. Bár a nyilatkozat Franciaországban jelenleg is hatályban van, az információhoz való hozzáférés jogának érvényesítéséhez nem ez a dokumentum szolgál jogalapként. Mégis, az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata az első általános hatókörű emberi jogi dokumentum, amely egyetemes igénnyel fogalmazza meg az ember elidegeníthetetlen jogait és eszmeiségében az információs szabadság-elméletek egyik fontos forrását adja. Ahhoz az elméleti tételéhez járul hozzá, miszerint a nyilvánosság azért kötelező, mert a közpénzek feletti felügyeletet a polgárok közössége gyakorolja.

A liberális jogfelfogás természetes fejlődéstörténetében fontos szerepet kap a későbbiekben a társadalmi igazságosság kérdése. Ez visszavezet minket John Rawls által bevezetett közjó fogalmához. A későbbi információs szabadság-elméletekben az információ igazságos elosztása pedig a közjó egyik alappillére. Ez azért kiemелendő, mert John Rawls ugyan nem foglalkozik információs szabadsággal, mégis az ő munkássága okán a társadalmi igazságosság¹⁷ egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb

¹⁵ Calland és Bentley odáig mennek, hogy szerintük nincs <https://www.access-info.org/2009-07-25/history-of-right-of-access-to-information/> szilárd elméleti alapja az információs szabadságnak, vagy legalábbis e jognak több elmélete is van. Eszerint nem egyértelmű, hogy milyen jogról van szó, alapvető fogalmi bizonytalanságok és zavarok vannak. Richard CALLAND – Kristina BENTLEY: „The impact and effectiveness of transparency and accountability initiatives: Freedom of information” *Development Policy Review* 2013. 31(1), 69–87. 70., <https://doi.org/10.1111/dpr.12020>.

¹⁶ Joseph STIGLITZ: „Transparency in Government” Roumeen ISLAM (szerk.): *The Right To Tell: The Role of Mass Media in Economic Development* (Washington: World Bank 2002) 28., 42., 27–44.

¹⁷ Rawls elméletének magyar recepciójáról lásd: KARÁCSONY András: „Jogfilozófiai témák a hazai

kérdése minden huszadik századi társadalomfilozófiai elméletnek.¹⁸ (Természetesen különbözünk abban, hogyan ítéljük meg, hogy mi igazságos, de bizonyos alapokon jóhiszemű és racionális emberek osztoznak¹⁹ legalább abban, hogy nagyon fontos a társadalmi igazságosság elve). Rawls elméletében az igazságosság és a közjó egybeesik.²⁰ Az információszabadságra gyakorolt hatása szerint tehát a demokratikus működés megköveteli, hogy a tájékozott polgárok közösen határozzák meg a nagyobb közjót, ehhez nagyobb nyilvánosságra, több információra van szükségük.

A liberális szabadságjogok jogosultsággént való meghatározása egyfajta felhatalmazást teremt az információszabadság alanyi jogként való meghatározására. Joseph Raz hangsúlyozza, hogy „a jogi jogosultságok a szabadság egyik legfontosabb aspektusát jelentik, mivel biztosítják, hogy az egyén képes legyen elkerülni mások beavatkozását, és szabadon választhassa meg az életét irányító célokat, anélkül hogy mások jogellenesen beavatkoznának”.²¹ Ronald Dworkin a *Law's Empire* című művében is amellett érvel, hogy „az alapjogok jogosultságokként értelmezhetők, amelyek védelmet nyújtanak az egyének számára az állami beavatkozás és a társadalmi korlátozások ellen, ezzel biztosítva számukra a lehetőséget, hogy életüket saját döntéseik és értékrendjük szerint alakíthassák.”²² Ezen elméletek nem elválaszthatóak Isaiah Berlin jogfilozófiai értelmezésétől. Berlin híres „negatív” és „pozitív” szabadság fogalmaiban „a negatív szabadság a szabadság azon formáját jelenti, amely az egyén védelmét biztosítja az állami vagy más külső beavatkozásokkal szemben. A szabadság ebben az értelemben azt jelenti, hogy mentesek vagyunk minden olyan kényszerítő erőtől, amely akadályozza akaratunkat, és jogunk van megtenni azt, amit kívánunk, amennyiben nem zavarjuk meg mások szabadságát.”²³ Példaként hozható a negatív szabadságra a magánélet tiszteletben

Rawls-recepcióban” in SZABÓ Miklós (szerk.): *Natura Iuris – Természetjogtan és jogpozitivizmus és magyar jogelmélet* (Miskolc: Bíbor 2002) 30–42.

¹⁸ Lásd erről: JEREMY WALDRON: *Law and Disagreement* (Oxford: Oxford University Press 1999) 1–2., <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198262138.001.0001>.

¹⁹ TAMAS GYORFI: *Against the New Constitutionalism*, (Glos: Edward Elgar 2016) 54. Egyébként különböző vallási és világnézetű emberek az igazságosság kérdésében vélekedhetnek hasonlóképpen is. <https://doi.org/10.4337/9781783473014.00005>. Továbbá lásd WALDRON (18. l.) 149–163.

²⁰ JOHN RAWLS: *Az igazságosság elmélete* (Budapest: Osiris 1997) 660. Ennek okait Tóth J. Zoltán összegzi. Az egybeesés négy okkal magyarázható. Először is az igazságosság elveit észszerű választani, mert az igazságosság elveinek kölcsönös elfogadása járul hozzá leginkább az egyéni célok leghatékonyabb megvalósításához. Ha valaki mégis önző módon szeretné kihasználni mások igazságérzetét, az olyan teherrel járna, amely meghaladná az előnyöket, amelyeket ettől remél. Másodszor az igazságos cselekvés az ember természetes attitűdjé; mert akkor számíthatunk arra, hogy méltányosak lesznek velünk, ha mi is azok vagyunk. Harmadszor, így lehetséges a mindenkinek előnyös hatékony feladat- és munkamegosztás létrejötte. Negyedszer pedig a kantai értelmezés alapján azt mondhatjuk, hogy „az igazságos cselekvés olyasmí, amit szabad, egyenlő és észszerűen gondolkodó lényekként akarunk”. Lásd TÓTH J. Zoltán: „John Rawls igazságosság elmélete” *Jogelméleti Szemle* 2005/1.

²¹ JOSEPH RAZ: *The Morality of Freedom* (Oxford: Oxford University Press 1986) 198.

²² RONALD DWORKIN: *Law's Empire* (Harvard: Belknap 1986) 106.

²³ „A negatív szabadság a szabadság azon formáját jelenti, amely az egyén védelmét biztosítja az állami vagy más külső beavatkozásokkal szemben. A szabadság ebben az értelemben azt jelenti, hogy mentesek vagyunk minden olyan kényszerítő erőtől, amely akadályozza akaratunkat, és jogunk van megtenni azt, amit kívánunk, amennyiben nem zavarjuk meg mások szabadságát.” Lásd ISAIAH BERLIN: *Two Concepts of Liberty* (Oxford: Clarendon 1958) 121.

tartásához való jog, a vallásszabadság vagy a gondolat és lelkiismeret szabadsága. Másrészt a „pozitív szabadság” fogalma azt tartalmazza, hogy biztosítva legyen az egyén számára a lehetőség ahhoz, hogy önállóan cselekedhessen. Ez utóbbi illeszkedik az információs szabadság azon koncepciójába, miszerint nemcsak az információ passzív befogadásához van jogunk, hanem annak proaktív igényléséhez is, szóban, írásban, korlátozás nélkül. „A pozitív szabadság a szabadság azon felfogását jelenti, hogy egy személy akkor szabad, ha képes elérni a saját céljait, ha képes aktívan formálni életét. A pozitív szabadság tehát nemcsak a külső beavatkozás elkerülését jelenti, hanem azt is, hogy az egyén rendelkezzen azokkal a szükséges erőforrásokkal és lehetőségekkel, amelyekkel saját életének alakítását elérheti.”²⁴

Ugyan Raz és Berlin nem foglalkoztak információs szabadsággal, Dworkin pedig ezt csak a szólásszabadság oldaláról vizsgálja, a klasszikus liberális felfogás szerint az állampolgárok legalapvetőbb eszköze az állam elszámoltatására, a közpénzek felhasználása, valamint a jogokkal és a szakpolitikákkal kapcsolatos döntések megértésére az, hogy információt követelhetnek az államtól.²⁵ Ez az állam átláthatóságát (transzparenciát) kíván meg. A transzparencia és az információs szabadság kapcsolatában kulcskérdés a korrupció visszaszorítása, amelyben az információs szabadság mint eszköz jelenik meg.²⁶

David Banisar hangsúlyozza, hogy az információs szabadság a korrupció elleni küzdelemben is kulcsfontosságú eszköz, mivel a szerződések és egyéb pénzügyi tranzakciók odaítélésének okait dokumentálni és indokolni kell. Például Indiában jogvédők így szereznek információt a helyi közmunkaprojektekről, majd nyilvános gyűléseken ismertetik az állítólag kifizetett összegeket, ahol a helyi közösség tagjait megkérdezik, hogy valójában mennyit fizettek nekik a munkáért. Ezek során számos visszaélésre derül fény.²⁷ Magyarországon az első adatvédelmi biztos az állam korrupcióellenes harcának – jóval a korát megelőzően – legnagyobb garanciáját az átlátható közigazgatásban látta,²⁸ hiszen megítélése szerint számos derék rendőrt helyettesít egy jó információs szabadság-gyakorlat.²⁹

A fentiekben tehát a demokrácia, az elszámoltathatóság kapcsolatát vizsgáltuk különösen a jó kormányzás elméletének liberális felfogása alapján, kitérve a korrupció és az elszámoltathatóság kapcsolatára. A klasszikus információs szabadság irodalma azonban további elméleti modelleket is ötvöz. Eszerint az információs szabadság elmélete a részvételi demokráciával, ennek részeként az információs hatalommegosztással függ össze, illetve azzal az elmélettel, hogy az információs szabadság más alapjog gyakorlásának fontos előfeltétele.

²⁴ BERLIN (23. l.) 122.

²⁵ Lásd CALLAND–BENTLEY (15. l.) 4.

²⁶ COLIN DARCH – PETER G. UNDERWOOD: *Freedom of Information and the Developing World. The Citizen, the State and Models of Openness* (Oxford: Chandos Publishing 2010); Lásd CALLAND–BENTLEY (15. l.); T. MENDEL: *Freedom of information: A comparative legal survey* (Paris: UNESCO 2008).

²⁷ Lásd BANISAR (2. l.) 7–8.

²⁸ BÁN-FORGÁCS Nóra: *A rendszerváltás és az adatvédelmi ombudsman Magyarországon* (Budapest: L'Harmattan 2022) 112.

²⁹ MAJTÉNYI László: *Az információs szabadságok. Adatvédelem és a közérdeklő adatok nyilvánossága*. (Budapest: CompLex 2006) 160–161.

A modern részvételi democráciáról szóló elméletekben az állampolgári részvétel nem korlátozódik a képviselők megválasztására, hanem magában foglalja a politikai döntéshozatalban és más területeken való deliberatív részvételt is.³⁰ E gondolatmenet szerint az információkhoz való jobb hozzáférés lehetővé teszi a polgárok számára, hogy tájékozottabbak legyenek, és így érdemben részt vegyenek a döntéshozatalban, amely során kikényszerítik az átlátható és elszámoltatható állam működését, illetve még pontosabban az elszámoltatható döntéshozatalt.³¹ Ez a megközelítés tehát a részvétel és az elszámoltathatóság kapcsolatára épít.

David Held a részvételi democráciát a demokratikus rendszer egy alternatív formájának tekinti, amely túlmutat a hagyományos reprezentatív democrácián. Held szerint a részvételi demokrácia nem csupán a választásokon alapuló politikai rendszer, hanem egy olyan modell, amelyben a polgárok folyamatosan és közvetlenül részt vesznek a politikai döntéshozatalban, különböző társadalmi szinteken. Held kiemeli, hogy „a részvételi demokrácia nem csupán a politikai jogok megvalósítása, hanem a polgárok aktív és folyamatos részvétele a közéleti döntéshozatalban. Az igazi demokratikus részvétel azt jelenti, hogy a döntéshozatal minden szintjén a polgárok közvetlenül befolyásolják a politikai és társadalmi folyamatokat”.³²

Robert Dahl a kívánatos demokratikus rendszer jellemzőjeként a *participációt* és a *politikai egyenlőséget* tartja számon, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy a társadalom tagjai teljes értékűen részt vehessenek a politikai életben.³³ Jürgen Habermas elmélete a demokratikus részvételről szoros kapcsolatban áll a nyilvánosság fogalmával, amely szerinte alapvető szerepet játszik a demokratikus politikai kommunikációs térben. Habermas *A nyilvánosság társadalmi struktúráváltása* című művében a közéleti diskurzust és annak szerepét elemzi. Habermas a nyilvános diskurzust egy olyan ideális kommunikációs közegként írja le, amelyben minden polgár egyenlő eséllyel férhet hozzá a politikai döntéshozatali folyamatokhoz. Ez a diskurzus elengedhetetlen ahhoz, hogy egy demokratikus társadalom valódi részvételt biztosítson, amely nem csupán formális választásokra épít, hanem a folyamatos párbeszédet és azt követő reflexiót is magában foglalja.³⁴

³⁰ C. PATEMAN: *Participation and Democratic Theory* (Cambridge: Cambridge 1970) 51., <https://doi.org/10.1017/CBO9780511720444>; B. BARBER: *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age* (Los Angeles: University of California 1984) 94.; John DEWEY: *Democracy and Education: An introduction to the philosophy of education* (New York: Macmillan 1916) 97.; Graham SMITH: *Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation* (Cambridge: Cambridge University 2009) 132., <https://doi.org/10.1017/CBO9780511609848>.

³¹ Lásd STEIN-CAMAJ (3. lj.) 3.

³² David HELD: *Models of Democracy* (Cambridge: Polity 1987) 156.

³³ „A demokráciát úgy lehet definiálni, mint egy olyan politikai rendszert, amelyben a polgárok képesek hatékonyan részt venni a politikai döntéshozatalban, és ez a részvétel a politikai egyenlőség elvével összhangban történik.” Robert A. DAHL: *Democracy and its Critics* (New Haven: Yale University 1989) 45. <https://doi.org/10.2307/1289333>.

³⁴ Habermas számára a nyilvános szféra nem csupán egy hely, ahol az egyének vitázhatnak, hanem egy olyan tér, ahol a demokratikus diskurzusok révén az állampolgárok hatékonyan befolyásolhatják a közéletet. „A részvételi demokrácia nem csupán a választásokkal és a választott képviselőkkel valósul meg, hanem egy olyan diskurzusos térben, ahol a polgárok képesek közvetlenül befolyásolni a döntéseket, és aktívan hozzájárulnak a politikai diskurzusokhoz.” Jürgen HABERMAS: *The Structural Transformation of the Public Sphere* (Cambridge: MIT Press 1991) 88. Lásd még Uő:

Ez pedig átvezet minket az információs szabadság következő fontos aspektusához. Eszerint az információs szabadság a demokratikus döntéshozatal egyik előfeltétele, és mint ilyen, alapvető jelentőségű más alapjog gyakorlásában. Az állampolgárok politikai döntéshozatalához szükséges az információkhoz való hozzáférés. Ebben a megközelítésben a választójog előfeltétele az információs szabadság. Robert Dahl és Carole Pateman munkáiban is hangsúlyozzák, hogy a demokratikus választásokat csak akkor tekinthetjük érvényesnek, ha a polgárok szabadon hozzáférhetnek a politikai döntéshozatali folyamatokhoz, és megfelelő információval rendelkeznek az őket érintő kérdésekről. Dahl kiemeli, hogy a választói döntések csak akkor lehetnek informáltak, ha a választók számára lehetőség van a kormányzati tevékenységekkel kapcsolatos adatok megismerésére.³⁵ Pateman *hangsúlyozza*, hogy az információhoz való hozzáférés nemcsak választásokat, hanem minden szintű politikai részvételt elősegít, ezáltal erősíti a demokratikus legitimitációt.³⁶

Ebben a megközelítésben az egyenlő bánásmód Amartya Sen Nobel-díjas közgazdász szerint a társadalmi igazságosság szempontjából az információhoz való hozzáférés teszi lehetővé a hátrányos helyzetű csoportok számára, hogy a kormányzati döntéshozatali folyamatokban aktívan részt vegyenek. Sen szerint a kulcs az, hogy az emberek rendelkezzenek a szükséges információval ahhoz, hogy saját sorsukat formálják. Ez nem csupán gazdasági szabadságot jelent, hanem az információhoz való hozzáférést is, amely lehetővé teszi a politikai, társadalmi és gazdasági döntésekről való tájékozott véleménynyilvánítást.³⁷ Ennek folyamánai az úgynevezett információaszimmetria-elméletek. Az aszimmetriaelmélet szerint az információs szabadság mint jog azért fontos, mert képes megfordítani az állam és a polgárok közötti hatalmi viszonyt.³⁸ Ennek az aszimmetrikus viszonynak szép megfogalmazását adja Majtényi László. Szerinte az információs jogok mindig hatalom s egyén viszonyáról szólnak. Megfogalmazásában, a rendszerváltás maximája (a tengely, amelyen megfordult a világ), hogy legyen a polgár átláthatatlan, az állam pedig legyen átlátható.³⁹

Az információhoz való hozzáférés szerepét az aszimmetriák csökkentésében Snell és Sebina tanulmányában is hangsúlyozza.⁴⁰ Meglátásuk, hogy az információs aszimmetria a közzsférában olyan környezetre utal, ahol a kormányzók és a kormányzottak között információs egyenlőtlenség van.⁴¹ Snell és Sebina ezt az információ közgazdaságtanából ismert kifejezést Joseph Stiglitz Nobel-díjas közgazdász

A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása: vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban (Budapest: Osiris 1999).

³⁵ Lásd DAHL (33. l.).

³⁶ Lásd PATEMAN (30. l.).

³⁷ A. SEN: *Development as Freedom* (Oxford: Oxford University 1999) 20.

³⁸ Lásd CALLAND–BENTLEY (15. l.) 4.

³⁹ Lásd BÁN-FORGÁCS (28. l.) 73.

⁴⁰ RICK SNELL – PETER SEBINA: „Information flows: The real art of information management and freedom of information” *The Journal of the Australian Society of Archivists* 2007/1. 54–82.

⁴¹ Lásd DONALD D. BERGH (et al.): „Information Asymmetry in Management Research: Past Accomplishments and Future Opportunities” *Journal of Management* 2019. 122–158., <https://doi.org/10.1177/0149206318798026>; OLIVER E. WILLIAMSON: *Markets and hierarchies: Analysis and antitrust implications*. (New York: Free Press 1975); Uő: „Transaction cost economics” in CLAUDE MÉNARD – MARY M. SHIRLEY (szerk.): *Handbook of new institutional economics* (Dordrecht: Springer

elméletét felhasználva ültetik át az információszabadság elméletébe,⁴² alátámasztva azt a tézist, hogy az információszabadság az egyenlő méltósághoz való jognak is alapfeltétele.

4. AZ INFORMÁCIÓSZABADSÁG VISZONYA MÁS ALAPJOGOKHOZ, AZ ÖNÁLLÓ ALAPJOGI STÁTUSZ

A következő részben bemutatom, hogy hogyan válik le az információszabadság mint önálló alapjog más alapjogokról a hazai alkotmányos rendszerben.

Az információszabadság az alapjogok rendszerében elkülönül a tudomány szabadságától. A tudományos kutatás valódi jogosultjai – szemben az információszabadság mindenkit megillető jogával – kizárólag a kutatók. Az információszabadság alanyi köre mindenkire kiterjed, de abban a kérdésben, hogy kik a tudomány valódi művelői, állást kell foglalni. A magyar Alkotmánybíróság szerint erről a tudomány képviselői dönthetnek. „A tudományos élet szabadságához fűződő jog elvileg ugyan mindenkit megillet, a szabadságjog tényleges jogosultjai azonban csak a tudomány művelői. Ebben a kérdésben viszont – ti. a tudományos minőség meghatározásában – a tudomány autonómiája folytán – ugyancsak egyedül a tudomány művelői jogosultak dönteni.”⁴³

Érdemes elkülöníteni az információszabadság jogát továbbá az országgyűlési képviselők jogállásából fakadó információhoz való hozzáférés jogától. Az információszabadság bárkit alanyi jogon megillet a közérdekű adatok tekintetében, az utóbbi viszont a képviselői jogálláshoz kapcsolódik, amely egyszerre szűkebb és tágabb is az információszabadság jogánál.⁴⁴ A magyar szabályozás, hasonlóan más parlamentáris demokráciához, külön szabályozza a képviselők jogállását.

Az Országgyűlésről szóló *2012. évi XXXVI. törvény*⁴⁵ 98. § (1) bekezdése értelmében az állami szervek kötelesek a képviselőket megbízatásuk ellátásában támogatni és részükre a munkájukhoz szükséges felvilágosítást megadni. A képviselői igazolvány valamennyi közigazgatási szervhez, valamint a közintézetekhez és közintézményekhez belépésre jogosít. E jogosultság gyakorlása nem eredményezheti az érintett szervek rendeltetésszerű működésének aránytalan sérelmét (98. § [4]). Ha a képviselő az Országgyűlés előtt beszámolásra kötelezett személytől a feladatkörébe tartozó olyan kérdéssel kapcsolatosan kér írásban tájékoztatást, amelyről a beszámolásra kötelezett személy törvény alapján az Országgyűlésnek beszámolni köteles, az Országgyűlés előtt beszámolásra köteles személy a tájékoztatást a kézhezvételt követő tizenöt napon belül, írásban adja meg (98. § [1]).

2005) 41–65., https://doi.org/10.1007/0-387-25092-1_4; Kenneth J. ARROW: „Uncertainty and the welfare economics of medical care.” *American Economic Review* 1963. 941–973.

⁴² Lásd SNELL–SEBINA (39. l.) 54–82.

⁴³ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat.

⁴⁴ *Az adatvédelmi biztos beszámolója 2001.* 147.

⁴⁵ *2012. évi XXXVI. törvény az Országgyűlésről.* Kihirdetve: 2012. április 19.

Az adatvédelmi ombudsman a kérdést így fogalmazza meg: „az adatvédelmi biztos gyakorlatban visszatérő probléma, mire terjed ki az országgyűlési képviselők információ-hozzáférési joga; illetve ezzel összefüggésben az adatvédelmi biztos eljárási, intézkedési lehetősége. A korábbi hasonló ügyekben kifejtettek szerint nincs hatásköröm arra, hogy az országgyűlési képviselőket e tisztségükből eredően megillető jogosítványok – így különösen az Alkotmányban, a Házzsabályban, illetve az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló törvényben biztosított jogosítványok – érvényesülését vizsgáljam. Különösen nincs hatásköröm arra, hogy e jogosítványok esetleges, állított megsértését vizsgáljam, azt megállapítsam. (Egy ilyen hatáskör az ombudsmani jogállással is összeegyeztethetetlen lenne.)”⁴⁶

Erdős Csaba így fogalmaz: speciális, csak a képviselőket megillető jogok – azaz amelyek más testületek működésére nem jellemzők – a parlament ellenőrzési funkciójához kapcsolódnak: idesoroljuk a kérdezés, az interpellálás és az információkérés jogosultságait.⁴⁷

Szente Zoltán hasonló következtetésre jut az országgyűlési képviselők és az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke vonatkozásában (ami a véleménynyilvánítás szabadságát és az információszabadságot biztosítja). Szente rámutat, hogy a képviselők szólásszabadsága nem része az Egyezmény 10. cikkének, nem mindenkit illetnek meg, hanem csak a parlamenti képviselőket. Alkotmányos alapja ilyenkor a képviselők véleménynyilvánítási szabadságának a képviselői jogállásból (egyes esetekben a mentelmi jogból) fakad.⁴⁸

Az információszabadságnak a legproblémásabb viszonya a kommunikációs jogokhoz van. Mind a nemzetközi dokumentumok, mind a nemzeti alkotmányok az információszabadságot előszeretettel tárgyalják egy törvénycikken belül a véleménynyilvánítás szabadságával.

Azonban az információszabadság *sui generis* jog. Az információszabadság nem része másik alkotmányos jognak, hangsúlyozza Kerekes Zsuzsa.⁴⁹ Mint ahogy az sem kétséges, hogy a közügyekben való tájékozottság más alkotmányos jogok gyakorlását is érintheti, például a véleménynyilvánításhoz való jogot vagy a választójogot.⁵⁰

⁴⁶ 79/A/2006-3.

⁴⁷ ERDŐS Csaba: „Parlamenti képviselő” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Alkotmányjog rovat, rovat szerkesztő: BODNÁR Eszter – JAKAB András) (2019) [34], <http://ijoten.hu/szocikk/parlamenti-kepviselo>.

⁴⁸ SZENTE Zoltán: „Emberi jogok-e a parlamenti képviselői jogok? A képviselői szólásszabadság alkotmányjogi jellegéről” *Állam- és Jogtudomány* 2015/2. 77. Más kérdés, hogy ebből nem következik, és a magunk részéről ettől el is zárkózunk, hogy a képviselőket megillető jogokat ne lehetne az alapjogok nyelvén kifejezni. Tehát, hogy „a parlamenti képviselők olyan közhivatalt viselnek, amelyekből nem származnak az állammal szembeni egyéni jogok, és az alapjogvédelem sem alkalmazható rájuk”. Sokkal inkább arról van szó, hogy ezen jogosítványokat az országgyűlési képviselők általános választásából vezethetjük le. Lásd még: SZENTE Zoltán: „20. § Az Országgyűlés tagjainak jogállása” in JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja* (Budapest: Századvég 2009) 696–699.

⁴⁹ KERÉKES Zsuzsa: „Törvényen Innen és túl. Az Információszabadság” *Fundamentum* 1999/2. 42–51. 45.

⁵⁰ Lásd KERÉKES (49. l.) 45.

Meiklejohn szólásszabadság-kutató azt hangsúlyozza, hogy a politikai döntéshozatali folyamatok átláthatósága és a kormányzati információkhoz való hozzáférés lehetővé teszik a szabad véleménynyilvánítást.⁵¹

Ronald Dworkin erős késztetést mutatott (egyébiránt hibásan) arra, hogy az információszabadságot a szólásszabadságból vezesse le. Dworkin szerint a szólásszabadság nemcsak az egyéni véleménynyilvánítás jogát jelenti, hanem azt is, hogy minden állampolgár egyenlő hozzáféréssel rendelkezzen az azon információkhoz, amelyek alapvetően befolyásolják a társadalmi és politikai döntéseket.⁵²

Álláspontunk ezzel szemben az, hogy az információszabadság nem a szólásszabadság része és még csak nem is a szabad véleménynyilvánításé. Ugyanannyi távolságot mutat az információszabadság a szólásszabadsággal, mint a választójoggal, a kutatás szabadságával, a politikai részvételi jogokkal vagy az egyenlő bánásmóddal. Jól látszik az információszabadság saját jogállása, *sui generis* jellege, az elhatárolási kérdéseknél. Amennyiben az információszabadság bármely más alapjoggal ütközik, akkor profán módon megnyilvánul, mintegy tükröződik a másik alapjogban az információszabadság önálló karaktere. (Ingmar Bergman 1961-es híres filmjének címét megidézve: *Tükör által homályosan*). Erre jó példa információszabadság személyes adatok védelmével való kollíziója. Minden ilyen esetben, ha a személyes adat elsőbbséget élvez, akkor azért, mert a mindenkit megillető közérdekű adatok alanyi jogként definiálása sértheti mások személyiségi jogait. Ez az alapja, hogy indokolt ilyenkor a személyes adatok anonimizált kezelése. Ugyanez a kollízió a sajtó személyiségi jogsértése esetén alapvetően másként alakul, és más jogkövetkezményei is vannak, mert ott a személyiségi jogokkal szemben a sajtószabadság joga áll és nem az információszabadságé.⁵³ De ugyanez az alapjogütközés jól látszik az információszabadság és a minősített adatok tekintetében is. Ilyenkor arról van szó, hogy annak az alkotmányos szabálynak a törvényi korlátja a titokminősítés, hogy az állam kezelésében lévő adatok megismerhetők. (Nem pedig annak a korlátja a titokminősítés, hogy a sajtó a kért adatokat megismerheti-e, vagy hogy a sajtó titoksértést követett-e el). Hasonló a helyzet a döntés-előkészítő iratok és a közérdekű adatok ütközése esetén is. Nem a sajtó privilégiumáról van szó, hogy megismerhető-e bármilyen közérdekű információ, hanem mindenkit megillető alanyi jogról beszélhetünk.

Végezetül, az információszabadság önálló jogi státuszát jól mutatják a modern elektronikus közzétételi listák vagy még pontosabban, az elektronikus információszabadságra vonatkozó törvények. Ezek lényege, hogy proaktív módon, közérdekű adatkérelem nélkül is köteles a közérdekű adat kezelője a kezelésében álló adatok

⁵¹ „A politikai véleménynyilvánítás szabadsága lehetővé teszi a választók számára, hogy tájékozott döntéseket hozzanak, és így biztosítja a demokratikus kormányzást”. Alexander MEIKLEJOHN: *Political Freedom. The Constitutional Powers of the People* (New York: Oxford University Press 1965).

⁵² Ronald DWORKIN: *Taking Rights Seriously* (Massachusetts: Harvard University 1977).

⁵³ Julie E. COHEN: *Privacy, Visibility, Transparency, and Exposur* (Georgetown: Georgetown Law Faculty Publications and Other Works 2008); Daniel SOLOVE: *The Digital Person: Technology and Privacy in the Information Age* (New York: NYU Press 2004).

minél nagyobb körét elektronikus úton nyilvánosságra hozni.⁵⁴ Ha tetszik, az információs szabadság egyik végpontja, amikor bárki számára hozzáférhető adatigénylésről beszélünk. A „másik végpontja” az elektronikus információs szabadság, az igénylés nélküli információhoz való hozzáférés.

5. KONKLÚZIÓ

Jelen tanulmány arra tett kísérletet, hogy az információs szabadság eszmétörténetének bemutatásával rávilágítson az információs szabadság alapjogának *sui generis* jellegére és helyére az alapjogok rendszerében, különös tekintettel a magyar alapjogi rendszerre. A tanulmány igyekezett meggyőzően bizonyítani, hogy az információs szabadság mint alapjog nem a véleménynyilvánítás része, hanem egyforma távol-ságban áll a kommunikációs jogoktól, a választójogtól, a tudomány szabadságától, a demokratikus részvételi jogoktól és az egyenlő bánásmódtól. A demokratikus részvételi jogok tekintetében az információs szabadság előfeltétele az állampolgárok tájékozott együttműködésének a közügyek intézésében, sőt a modern részvételi formák, az ún. demokratikus innovációk nélkülözhetetlen eleme az információs szabadság joga. Hasonlóan, a véleménynyilvánításnak is feltétele a hiteles tájékoztatáson alapuló véleményformálás. Ez azonban nem teszi az információs szabadságot a szólás- vagy sajtószabadság ágazati jogszabályává. A tanulmány érvelésében a tudomány szabadsága és a sajtószabadság akkor is kikényszeríthető, ha nincsen hatékony információs szabadság törvény. Hasonlóan, a parlamenti képviselők tájékozódáshoz való joga is a képviselői jogállásukból következik. Mások a jogorvoslati lehetőségek is a sajtószabadság, a képviselői jogosultságok vagy az információs szabadság megsértése esetén. Az információs szabadság *sui generis* jellege legjobban más alapjogokkal való ütközése esetén nyilvánul meg. Ezekben az esetekben kirajzolódik az információs szabadság sajátos kontúrja a másik alapjogban való tükröződése okán.

⁵⁴ Henry H. PERRITT Jr.: „Electronic Freedom of Information” *Administrative Law Review* 1998/2. 391–419.; Herbert BURKERT: „Freedom of Information and Electronic Government” in Viktor MAYER-SCHÖNBERGER – David LAZER (szerk.): *Governance and Information Technology: From Electronic Government to Information Government* (Cambridge: MIT Press 2007) <https://doi.org/10.7551/mitpress/7473.001.0001>.

RECENZÍÓ

EDL ANDRÁS – SZENES ZOLTÁN (SZERK.): *ÚJ ŰRKORSZAK KAPUJÁBAN. A VILÁGŰR BIZTONSÁGI ÉS KATONAI KÉRDÉSEI* (BUDAPEST: ZRÍNYI 2024) 331.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.2.05>

Edl András és Szenes Zoltán szerkesztésében 2024-ben megjelent az *Új űrkorszak kapujában: A világűr biztonsági és katonai kérdései* című kötet aktualitása a közelmúlt turbulens világtörténeti eseményeinek fényében megkérdőjelezhetetlen. A világűr katonai szerepének megítélése folyamatos változást mutat, amely képet a különböző érdekek és erőviszonyok mentén alakuló és formálódó nemzeti hozzáállások tovább árnyalnak. A kötet megjelenésének kiváló időzítését nemcsak nemzetközi események, hanem a hazánkban is megfigyelhető – a világűr felhasználásáról folyó – aktív diskurzus is alátámasztja. Magyarország 2021-ben fogadta el a Nemzeti Űrstratégiáját, amelynek elemeként a HUNOR Magyar Űrhajós Program¹ kiválasztott űrhajóssai 2024-ben megkezdtek kiképzésüket Houstonban, melynek eredményeként Kapu Tibor 2025-ben a Nemzetközi Űrállomáson végezhet kutatásokat. Az utóbbi években a Nemzeti Közzolgálati Egyetemen működő Távközlési, Légi- és Világűrjogi Kutatóintézet is számos kötettel gazdagította a szakirodalmat.²

¹ HUNOR (Hungarian to Orbit) magyar űrhajós program: <https://space.kormany.hu/hunor-program>.

² Például Balázs BARTÓKI-GÖNCZY – Gábor SÜLYÖK (szerk.): *The New Space Age: Legal and Policy Perspectives* (Budapest: Ludovika 2024) vagy András EDL: *Colony 01: Challenges*

Az űrkutatás hazai irodalma többnyire a polgári felhasználásra összpontosít, így ezáltal a recenziónban bemutatott kötet kitűnik azok közül a kifejezetten biztonsági és katonai megközelítésével.

A kötet szerkezetileg három részre tagolt: az első a világűr biztonsági és katonai szerepét, a második országtanulmányokat, a harmadik rész pedig űrtechnológiákhoz kapcsolódó tanulmányokat tartalmaz.

Az első rész különböző szempontok alapján vizsgálja az űrtevékenységeket és egyáltalán magának a világűrnek a lehetséges funkcióit.

Várdai Mihail Istvanovics tanulmányában a világűr militarizálásának lehetséges következményeit, annak gazdasági, társadalmi és katonai hatásait mutatja be. A militarizálás gazdasági-társadalmi hatásain belül a tanulmány olyan összefüggésekre hívja fel a figyelmet, mint például a mezőgazdasági vagy egészségügyi szolgáltatások nagyfokú függősége a műholdas rendszerek stabilitásától, de kiemeli az űrbányászat kérdésének érzékenységet is. A katonai hatásokat pedig az űrfegyverek osztályozásán (Föld-világűr, világűr-világűr, világűr-Föld, illetve kinetikus-nem kinetikus) keresztül vizsgálja.

of Establishing Permanent Human Presence on Other Planets (Budapest: Ludovika 2024).

Horváth Attila és Kövesi Csaba közös tanulmánya az űrműveletek katonai jelentőségéről és a NATO szerepéről szól. A tanulmány első felében a szerzők kiemelik: annak ellenére, hogy az űrműveletek önmagukban még nem döntenek el konfliktusokat, az összhaderőnemi műveletek szempontjából nagy jelentőségűek. Nem elhanyagolható továbbá az a presztízs adta pozíció sem, amelylyel egy haderő-űrképességekkel bíró állam rendelkezik mind szövetségesei, mind potenciális ellenfeleivel szemben. Az űrképességek rezilienciáját biztosító eszközök bemutatása pedig átvezet a NATO űrpolitikájára, amely kifejezetten fontos Magyarország számára szuverén nemzeti űrképesség híján, melyet a tanulmány második fele tárgyal részletesen.

Átfogó képet ad Európa űrtevékenységének intézményi kereteiről (ESA, EUSPA, DG DEFIS) és űrinfrastruktúrájának elemeiről (Galileo, Kopernikusz, GovSatCom, IRIS, EU-SSA-N) Edl András tanulmánya az európai űrtevékenység biztonsági kérdéseiről. Kitekint a folyamatban lévő közös európai fejlesztési programokra és kihívásokat meghatározó aktualitásokra. Rávilágít arra a fenntarthatósági problémára, hogy az európai hordozórakéta-fejlesztések elmaradottnak számítanak a versenytársakhoz képest, főleg az újrafelhasználtság terén. Kihívásként és egyben célként jelenik meg a független emberes űrrepülés képességének kialakítása is.

Az űrszemét katonai alkalmazást korlátozó hatásairól szóló, Edl András és Gazdag Erika által közösen jegyzett tanulmányban a szerzők az űrszemét terminológiai és definíciós kérdéseinek felvetésével vezetnek be az olvasót. Az űrszemét okozta problémakörök ismerte-

tését a lehetséges megoldás első lépése, azaz az űrszemét és az ahhoz kapcsolódó jelenségeket nyomon követő intézmények, programok és szabályozási irányok bemutatása követi. A tanulmány az űrszemét mennyiségének növekedése okozta veszélyforrásokkal kapcsolatban külön részegységeket szentel nemcsak az emberi tevékenységhez köthető, hanem a természetes eredetű veszélyforrásoknak egyaránt, mint például a Nap koronakidobódása.

A kötet második részében három kontinens kilenc űrképességgel rendelkező államáról szóló elemzések kaptak helyet, amely jól összehasonlítható körképet tár az olvasó elé az aktuális űrpolitikai törekvésekről.

A második részt Edl András „Az Egyesült Államok űrképességei” című tanulmánya nyitja, mely a Nemzeti Űrpolitika alapelveit követően összehasonlító elemzéssel mutatja be Kína és az Amerikai Egyesült Államok űrpolitikájának különbségeit. A szerző az Egyesült Államokat a világ legfejlettebb űrhatalmaként jellemzi, állítását az alfejezetekben igazolja, ahol bemutatja az Űrparancsnokságot és Űrerőt³, az ország földi infrastruktúráját és az amerikai űrparancsnokságát.

Oroszország szintén a vezető űrhatalmak közé tartozik. Haiszky Edina Julianna „Oroszország űrvédelmi tevékenysége” című tanulmányának bevezetője szemléletes táblázattal emlékezteti az olvasót az űrkutatás hajnalán a Szovjetunió által végrehajtott sikerekre (pl. első műhold, első ember, első nő

³ Az 1985–2001 közötti időszakban aktív Egyesült Államok Űrparancsnoksága (United States Space Command-USSC) 2019-ben újra megkezdte működését. 2020-ban pedig megalakult az Űrerő (U.S. Space Force-USSF) is.

az űrben, első űrséta és Marsra szállás). Ezt követően két jól elkülöníthető időszak bemutatása következik. 2005-ben, majd 2016-ban újabb koncepcióváltó állami űrprogramot készítettek, amelyek egyúttal különböző korszakokra osztják az orosz űrstratégiát. A jelenkori orosz űrszektor jellemző állami irányítottság pedig jól mutatja a szemléletbeli különbséget az államok túlnyomó többségéhez képest, ahol a piaci szereplők dominanciája meghatározó.

Edl András „A Kínai Népköztársaság űrképességei” című tanulmányának struktúrája a kötet második részének első tanulmányával hasonló felépítést mutat, ezáltal megkönnyítve az olvasó számára kifejezetten a kínai és az amerikai oldal összehasonlítását. A két szereplő egymáshoz való viszonya alapvetően befolyásolja az új űrkorszakot. Széles körű képet kapunk arról, miként tekint Kína biztonsági kérdésekben a világűrre, továbbá az állam által kialakított mesterséges versenyről és a kínai partnerségi háló alakulásáról.

Szívák Júlia „Az indiai űrtevékenység” című tanulmánya az új űrkorszak egyik leglátványosabban feltörekvő államának űrpolitikai bemutatására vállalkozik. India sikereit a világ legolcsóbb űrprogramjának kialakítása mellett érte el. Az ambíciókat jól tükrözi az indiai űrügynökség⁴ 2025-ös űrprogramja, amelyben a vidéki területek műholdas szolgáltatásokkal való ellátása mellett az emberes űrrepülés is helyet kapott.

Molnár Dóra tanulmánya már címében is előrevetíti a következő oldalak egyik fontos megállapítását: „Franciaország, az európai űrhatalom”. Francia-

országnak köszönhető ugyanis az Ariane program, ami a világűrhez való független hozzáférés lehetőségének a kulcsát jelentette Európa számára. A tanulmány ismerteti a francia űrstratégia legfontosabb jellemzőit, az AsterX űrgyakorlatokat,⁵ amelyben mintegy hatvan résztvevő állam jól szemlélteti azt, hogy Franciaországnak erős együttműködési kapcsolatai vannak az ESA-n túl is.

Rémai Dániel „Izrael űrpolitikája és az űrerők” című tanulmányban több mint harminc év fejlődéstörténetét tekinthetjük át, melyben a biztonság megfelelő szintjének megteremtése és fenntartása központi szerepet kap. A 2010-es űrpolitikai újragondolást követően a legjelentősebb akadályok Izrael előtt a költségvetési kérdésekből, a nemzetközi együttműködések változó környezetéből és a piaci szereplők alacsony támogatottságából fakadnak. Izrael szempontjából pedig további nyomást jelenthet a szomszédos, regionális űrprogramok gyors fejlődése is. Az új, 2022-es űrstratégiai terv változatlanul a biztonságra vonatkozó kérdéseket tartja Izrael fókuszában.

Kim Mo Rang által jegyzett, a Japán, Dél-Korea és Észak-Korea űrpolitikájáról szóló tanulmánya zárja az országtanulmányok sorát. Az összehasonlításból néhány gondolatot emelnék ki. Japán űrprogramja tekinthet vissza a legrégebbi múltra. A Koreai Köztársaság USA-val való együttműködése fejlődési ívét valószínűleg a jövőben tovább erősí-

⁴ Indiai Űrkutatási Szervezet (Indian Space Research Organisation, ISRO).

⁵ Az V. AsterX éppen ezen soron írásakor zajlik (2025 márciusában) a Francia Űrparancsnokság (Commandement de l'Espace, CdE) szervezésével, amelynek helyszíne Toulouse, a Centre National d'Etudes Spatiales (CNES), <https://www.defense.gouv.fr/en/asterx/news/asterx-2025-defending-space-together>.

ti majd. A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság védelmi célú űrpolitikáját pedig hivatalosan nem hozta nyilvánosságra, de hadászati rakétaerők felállítására mégis lehet következtetni Kim Dzsongun elhangzott beszédéből. Az Északkelet-Ázsia három országát összehasonlító elemzést több táblázat is szemlélteti, egyik közös jellemzőjük, hogy a kétoldalú megállapodásokra nagyobb hajlandóságot mutatnak. A tanulmány egyik következtetése, hogy amennyiben a vizsgált országok célja pozíciójuk erősítése az űrképességekkel rendelkező államok sorában, úgy a jövőben kívánatos lenne nemcsak a kétoldalú, hanem a többoldalú nemzetközi együttműködés-re való hajlandóság is.

A kötet „Űrrendszerek, űrtechnológia” című harmadik szerkezeti egysége különböző űrrepülőgépekkel, műholdakkal és a kiberbiztonsággal kapcsolatos témát részletezi.

Óvári Gyula „Űrrepülőgépek múltja, jelene és jövője” című tanulmánya összegzi, hogy az 1960-as és 1970-es évek űrtevékenységi törekvései által támasztott kritikus elvárásoknak miként voltak képesek megfelelni az űreszköz kategórián belül elhelyezhető űrrepülőgépek. Ezt követően a Space Shuttle űrsikló teljes működési ciklusát a felszállástól és pályára állástól a feladatok végrehajtásán keresztül a visszatérésig és leszállásig megismerhetjük. A tanulmány nem marad adós olyan más nemzeti űrrepülőgép-program bemutatásával sem, mint a szovjet Buran, az európai Hermes, a brit HOTOL, továbbá az új generációs űrrepülőgépek és tervek.

A műholdak szolgáltatásait Nagy Gábor ismerteti. A frekvenciasávok korlátos erőforrásoknak, a műholdak és földi állomásaik pedig kritikus infrastruktú-

rának tekintendők. A tanulmány átfogó képet nyújt a műholdak jelentőségéről, a technológia által biztosított szolgáltatások sokszínűségéről (távérzékelés, mobilkommunikáció, szélessávú adatkapcsolat, navigáció, katasztrófavédelem, műsorszórás).

Horváth Attila és Kövesi Csaba egy másik közös tanulmánya az űrrendszerek kiberbiztonságáról és kifejezetten az űrrendszerekkel kapcsolatos nem kinetikus hatások jelentőségéről szól. Első része a kibertérben végrehajtható támadásokat, a támadható pontokat elemzi, továbbá a funkcionalitás és biztonság mérlegelésének nehéz kérdéseivel foglalkozik. A második rész pedig magát a tényleges műveleti célt, a társadalmi befolyásolást és kapcsolódó következményeit mutatja be. A tanulmány rámutat a kinetikus és a nem kinetikus támadások mögött meghúzódó motivációs és hatásbeli különbségekre.

A kötet befejező gondolatait Szenes Zoltán „Katonai versengés a világűrben” című tanulmánya adja. A szerző, a kötet felépítésének összhangját követve, kiemeli a közelmúlt eseményei közül olyan példákat, ahol a témát övező bizonytalan jogi környezet éreztette hatását. A világűr katonai felhasználásának vitatott helyzeteiben, amelyekre a gyakorlatban egyelőre nincsenek széles körben elfogadott jogi protokollok, az államok együttműködési hajlandósága és képessége meghatározó. A teljesség igényével pedig meg kell említeni, hogy a kötet végén név- és tárgymutató, illetve kétnyelvű alkalmazott rövidítések jegyzéke is található, amely a téma speciális jellegét tekintve igazán hasznos az olvasó számára.

Az Új űrkorszak kapujában: A világűr biztonsági és katonai kérdései tanul-

mánykötet hasznos az űrszektor bármely területéhez kapcsolódó szakembereknek és a téma iránt érdeklődőknek egyaránt. A tanulmányok széles – hadtudományi, jogi és műszaki – tudományterületeket érintő kérdésekkel foglalkoznak, fókuszukban végig a biztonsági és katonai kérdéseket tartva, amellyel a magyar világűrjog-irodalom rendkívül értékes

résztévé válik az elkészült gyűjteményes kötet. Központi témájától függetlenül pedig a fenntarthatóságot érintő kérdések is megjelennek. Külön érdekesség a bevezető részben található zenei melléklet, a *Sonica New Space* című elektronikus zenei összeállítás.

*Erős Orsolya Júlia**

* PhD-hallgató, SZE Deák Ferenc ÁJK, 9026 Győr, Áldozat u. 12. E-mail: *eros.orsolya.julia@ga.sze.hu*.

AUER ÁDÁM: *A JOGSZABÁLYBA ÜTKÖZŐ SZERZŐDÉSEK SEMMIS(S)ÉGE: A TILOS SZERZŐDÉS AZ ÉRVÉNYTELENSÉGI OKOK HÁLÓZATÁBAN* (BUDAPEST: HUN-REN TK JTI 2024) 188.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.2.06>

A HUN-REN TK Jogtudományi Intézet fontos vállalkozásba fogott, amikor elhatározta, hogy évről évre nyílt pályázaton választ ki és publikál egy jogtudományi monográfiát. A pályázat nem pusztán azért fontos, mert kevés hasonló publikációs lehetőség adódik, hanem azért is, mert az átalakulóban lévő kutatási-pályázati rendszerben egyre ritkábban van lehetőség a jogtudomány szempontjából kiemelten fontos alap kutatások végzésére, így e publikációk száma is csökken.

A 2024-es év díjazottja Auer Ádám a jogszabályba ütköző szerződések semmisségéről írt monográfiája,¹ amely a sorozat ötödik darabjaként és első magánjogi monográfiájaként jelent meg.²

Az alap kutatásokkal szemben gyakran felmerülő kifogás, hogy e vizsgálódások öncélúak, és nem vezetnek gyakorlati eredményekhez. Azt gondoljuk, hogy ez a kifogás alapjaiban hibás. Egyrészt a kifogás félreértésen alapul, hiszen az alap kutatás funkciója épp az, hogy egy kérdést a tudomány jobban megismerjen, attól függetlenül, hogy a vizsgálat

eredményei hasznosíthatók-e közvetlenül a gyakorlatban. Másrészt azonban a kritika azért is elhibázott, mert az alap kutatás éppúgy bírhat – akár közvetlen – gyakorlati relevanciával, ahogy egy alkalmazott kutatás is lehet teljesen haszontalan.

Bármit gondoljunk is azonban az alap kutatásokról, azt biztosan megállapíthatjuk, hogy Auer Ádám kiváló témaválasztása elkerüli az esetleges csapdákat. A szerző hagyományos és modern vizsgálati eszköztárral felvértezve olyan kérdést – és ami legalább ennyire fontos – olyan módon vizsgál, ami a művet egyaránt relevánssá teszi elméleti és gyakorlati szakemberek számára.

A jogszabályba ütköző szerződések érvénytelenségének kérdése rendkívül komplex kérdés, amely a gyakorlatot állandó kihívások elé támasztja. Ezek a kihívások jól megmutatkoznak a közzétett ítéletekben. Ezek alapján ugyanis úgy tűnik, hogy sem a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: 1959-es Ptk.), sem pedig a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) alapján nem tudott olyan tesztet vagy szempontrendszert kialakítani, amely alapján a szerződő partnerek kellő bizonyossággal meg tudnák mondani egy szerződés megkötésekor, hogy egy adott jogszabályi rendelkezés – szándékolt vagy véletlen – megsértése a szerződésük semmisségéhez vezet-e.

¹ A recenzens nem tudja megállni, hogy a címben – *A jogszabályba ütköző szerződések semmis(s)ége: A tilos szerződés az érvénytelenségi okok hálózatában* – szereplő szójáték szükség telenségére felhívja a figyelmet, egyúttal jelezze, hogy a könyvben több helyen (pl. 15., 58. o.) a „semmisség” szó „semmisség”-ként szerepel.

² A sorozat további darabjai a Jogtudományi Intézet honlapján érhetők el: https://jog.tk.hu/hu/alap_kutatasok-monografia.

A recensens feladata így kétségtelenül hálás: egy izgalmas és releváns témáról írt kiváló könyvről írhat recenziót. Figyelemmel mindezekre, a monográfia áttekintését követően a szerző néhány állítását kíséreljük meg tovább gondolni.

DOGMATIKAI ALAPOK

A „Dogmatikai alapok” címet viselő első fejezet meghatározza a szerződés érvénytelenségének fogalmi kereteit, különös figyelemmel a semmisség és megtámadhatóság különbségére. A szerző részletesen elemzi az érvénytelenség jelenlétét a különböző jogágakban, köztük a közjogban és a közigazgatási jogban. Kiemelt szerepet kap a közérdek és az, hogy az érvénytelenség hogyan szolgálja e cél védelmét. A fejezet végén a szerző a kutatás módszertanát is ismerteti, amely a klasszikus dogmatikai elemzésen túl történeti, összehasonlító és hálózati szempontokat is alkalmaz.

JOGTÖRTÉNETI ÉS ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGI SZEMPONTOK

A második fejezet („A tilos szerződés az összehasonlító jog szempontjából”) jogtörténeti és jogösszehasonlító szempontból vizsgálja a kérdést. A szerző „A tilos szerződés az európai jogegységesítés szintjén” alfejezetben vázlatosan ismerteti, ahogy a császárkori római jogban általános elismerést nyert a tilos szerződés, amelynek azonban a jogkövetkezményei eltérően alakultak a szerint, hogy az a szerződés érvénytelenségét eredményezte-e (*lex perfecta*), vagy ilyen joghatással nem járt (*lex minus quam perfecta* vagy *lex imperfecta*). Ezt követően a szerző a tilos szerződés megítélésének európai tendenciáit tár-

gyalja, valamint bemutatja a *Principles of European Contract Law* és a *Draft Common Frame of References* megoldásait. A vizsgálat a német és az angol jog megoldásainak elemzésével zárul. A szerző konklúziója, hogy „a fejlődés [...] a jogsértések differenciált megítélésé felé mutat.” (35. o.)

A vizsgált kérdés relevanciáját a közelmúlt eseményei jól mutatják. A könyv abból indul ki, hogy európai szerződési jog nem létezik, és a tilos szerződések kérdése legfeljebb a jogkövetkezményeken keresztül jelenik meg az uniós közbeszerzési jogban. (25. o.) Izgalmas látni, hogy ahogy az uniós magánjog terjeszkedik, ez a korábban egyértelműen helyes álláspont hogyan változik meg. A devizahiteles perekkel kapcsolatos 2025. áprilisi AxFina-ítélet a tisztességtelenségi irányelvből³ olyan érvénytelenségi jogkövetkezményeket vezetett le, amely látszólag nem fér össze a Ptk.-ban szabályozott érvénytelenségi jogkövetkezményekkel.⁴

A recensensben némi hiányérzet maradt ugyanakkor az angol és a német áttekintést követően. Nem világos, hogy a szerző miért éppen ezt a két jogrendszert vizsgálta, és az sem magától értetődő, hogy az elemzés milyen tanulsággal szolgál a magyar jog számára.⁵ Meglepő továbbá e fejezet felépítése,

³ A Tanács 93/13/EGK irányelve (1993. április 5.) a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről.

⁴ Az Európai Unió Bíróságának 2025. április 30-i ítélete, AxFina Hungary, C-630/23, ECLI:EU:C:2025:302.

⁵ Esetenként e fejezet szóhasználatát pontatlan. Így például a *by reason of statute* nem törvényi, hanem általában jogszabályi okra kíván utalni (29. o.), a *rule-based* megközelítés pedig nem törvényszöveghez ragaszkodó, hanem szabályalapú, azaz elvi és nem eseti szempontokat mérlegelő (29. o.).

amely elsőként beszél a római jog mellett a modern európai tendenciákról és a különböző jogegységesítő instrumentumokról, és csak ezt követően tér vissza a szerző az angol és a német jog vizsgálatára.

A TILOS SZERZŐDÉSEK MEGÍTÉLÉSE
A MAGYAR MAGÁNJOG
TÖRTÉNETÉBEN

A monográfia különösen izgalmas harmadik fejezete azt vizsgálja, hogy hogyan alakult a tilos szerződés megítélése a magyar magánjog történetében. A fejezet három nagy korszakon vezet végig a tilos szerződés jogfejlődését: az 1949 előtti magánjogi kodifikációs kísérletek és bírósági gyakorlat (különösen a kontárszerződések kapcsán hozott kúriai döntések), az 1949 és 1993 közötti, elsősorban az 1959-es Ptk.-val fémjelzett időszak, valamint az 1993 utáni, az új Ptk.-hoz vezető és az annak hatályba lépését követő periódus. A történeti rekonstrukcióból kirajzolódik, hogy a hatályos szabályozás tudatosan nyúlt vissza az 1949 előtti joghoz, de közben új kihívások is beépültek a rendszerbe (pl. piacgazdasági szempontok).

A recensens számára ez a kötet legtanulságosabb fejezete. A szerző – helyesen – nem elégszik meg a kontárszerződésekre vonatkozó kúriai gyakorlat felidézéséről, hanem részletesen feltárja a jogirodalomban, a joggyakorlatban és a polgári törvénykönyv tervezeteiben megjelent álláspontokat.⁶ A szerző által

feltárt elemzésből világos, hogy a Ptk. tilos szerződésre vonatkozó szabálya egyszerűen visszatért a XX. század elején már megfogalmazott állásponhoz. Trócsányi József például úgy javasolta a kódex normaszövegtervezetét pontosítani, hogy a tilos szerződés „[n]em semmis akkor, ha a törvény mást rendel, vagy enélkül is, ha a semmisség felvétele a tilalom céljával ellenkeznék”.⁷ (40. o.)

Az 1959-es Ptk. bírói gyakorlata hiányzik a könyvből. A szerző bemutatja a Legfelsőbb Bíróság 4756/1950/8. számú elvi döntését, amely hatályon kívül helyezte a M. Kir. Kúria 53. sz. polgári jogi döntését. A szerző ezt követően a kommentárokból sporadikusan elérhető bírói gyakorlatra, Weiss Emilia és Gáspárdy László elemzésére utal. (58. o.) Érdekes lett volna látni, hogy a bírói gyakorlat 1950 után hogyan változott meg. Itt csak példaként utalunk a Legfelsőbb Bíróság 1980-as ítéletére, amelyben az LB rögzítette, hogy képesítéshez kötött ipart iparigazolvány nélkül gyakorló személyt az általa kötött vállalkozási szerződés érvénytelensége esetén a munka teljesítésével összefüggésben felmerült tényleges költségei és kiadásai, továbbá a felmerült szükséges munkaidőnek megfelelő órabér illeti meg. Vele szemben kártérítés is érvényesíthető, ha az érvénytelen szerződéshez többlettényállás kapcsolódik.⁸

hető lett volna, hogy a kereskedelmi törvény mely rendelkezésére utalnak a szerzők, és mi a M. Kir. Kúria kontárszerződésekre vonatkozó jogegységi döntése (41. o.).

⁷ TRÓCSÁNYI JÓZSEF: „Bíráli megjegyzések a polgári tkv. javaslat kötelmi jogának első részéhez III. rész” *Ügyvédek Lapja* 1914/23. 5.

⁸ P. törv. 20.200/1980. (*Polgári jogi döntvénytár. Bírósági határozatok 1980–1981. IX. kötet* [Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1983]).

⁶ A recensens számára logikusabbnak tűnt volna elsőként a polgári törvénykönyv tervezeteinek és a kapcsolódó jogszabályoknak ismertetése, majd a bírói gyakorlat bemutatása, hiszen számos szerző e tervezetek apróján fejtette ki az álláspontját. Így például könnyebben ért-

A TILOS SZERZŐDÉSEK A PTK.-BAN

A negyedik fejezet („A tilos szerződés a Ptk.-ban”) részletesen elemzi a Ptk. 6:95. §-át, amely általános klauzulaként fogalmazza meg a jogszabályba ütközés miatti semmisség szabályát. A fejezet kitér arra, hogy milyen típusú jogszabály-sértések eredményeznek semmisséget, valamint értelmezi a kógens-diszpozitív szabályok közötti különbséget és a Ptk. horizontális hatályának jelentőségét. A bírói gyakorlat példáin keresztül azt is bemutatja, hogyan alakult a semmisség alkalmazásának gyakorlata, illetve mikor dönt a bíróság más jogkövetkezmény alkalmazásáról.

A szerző e fejezetben megvizsgálta, hogy az elmúlt évtizedben évente hány és milyen jogszabály mondja ki valamely tilos szerződés jogkövetkezményeként a semmisséget. A vizsgálat eredménye, hogy évente 7 és 18 között mozog e jogszabályok száma. (72–73. o.) A vizsgálattal kapcsolatban azonban felmerül a kérdés, hogy e számnak van-e bármilyen jelentősége. További probléma, hogy a szerző e körben figyelmen kívül hagyja, hogy az adott jogszabály új tilalmat rögzít-e. Így például az egyik listázott jogszabály a kollektív befektetési formákról és kezelőikről, valamint egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2014. évi XVI. törvényt (a továbbiakban: Kbtv.) módosító, a pénzügyi szektort érintő egyes törvények módosításáról szóló 2022. évi XX. törvény 27. §-a. (159. o.) A hivatkozott rendelkezés valóban semmisséget fűz ahhoz, ha a befektetési jegyet a Felügyelet által jóváhagyott tájékoztató, kezelési szabályzat, kiemelt befektetői információ, kiemelt információkat tartalmazó dokumentum vagy hirdetmény hiányában hozták nyil-

vánosan forgalomba. Ez a rendelkezés azonban nem 2022-ben került a jogrendszerbe, azt a Kbtv. 103. § (2) bekezdése 2014 óta mindig is tartalmazta.

A szerző e fejezetben járja körül a Ptk. tilos szerződésre vonatkozó szabályának a három szintjét. Ezek közül az első két szint kevés problémát okoz. A jogszabályba ütköző szerződés semmissége önmagában nem igényel magyarázatot. Ha tudjuk, hogy mi a jogszabály, akkor meg tudjuk állapítani, hogy egy adott szerződés ütközik-e az adott jogszabályba, így – ha a szabály további szintjeitől eltekintünk – könnyen le tudjuk vonni a szükséges jogkövetkezményt: a szerződés semmisségét. A szerző álláspontja szerint a tilos jogszabály semmissége egyfajta általános vélelem. (74. o.) Álláspontom szerint a szabály vélelemnek minősítése téves. Ha elfogadjuk, hogy „[a] vélelem az anyagi jogba inkorporálódott eljárási szabály, amely a bizonyítást könnyíti meg, illetőleg kijelöli azt a felet, akire a bizonyítási teher nehezedik”,⁹ akkor jól látható, hogy a jelen szabály nem minősül vélelemnek. Itt ugyanis a jogalkotó nem a bizonyítási terhet telepíti az egyik félre, hanem csupán a főszabály-kivételszabály logikájában építi fel a normát.

Látszólag a Ptk. normájának a második szintje is egyszerű: a jogszabályba ütközés ellenére nem semmis a szerződés, ha a jogszabály más jogkövetkezményt tartalmaz. E szabály abból indul ki, hogy a jogszabályba ütközés szubszidiárius tényállás, amely akkor alkalmazható, ha a jogszabály más jogkövetkezmény alkalmazását nem írja elő. Ha például a jogszabály azt rögzíti, hogy a

⁹ LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tanja* (Budapest: Szent István Társulat 2014) 146.

jogsértés következtében a fél elállhat a szerződéstől, akkor a jogszabályi tilalom nem vezet a szerződés semmisségéhez.

Ha a Ptk. csupán ezt a két szabály rögzítené, akkor a választott téma nem lenne elemzésre érdemes. Ugyanakkor az is biztosan kijelenthető, hogy egy ilyen merev szabály szétfeszítené a polgári jog rendszerét és a méltánytalan eredmények elkerülésére érdekében a bírói gyakorlat igyekezne más módot találni a helyzet orvoslására.

A Ptk. azonban – amint az közismert – nem csupán ezt a két szabályt rögzíti. A harmadik szabály – helyes alkalmazás mellett – biztonsági szelepként működve épp arra hivatott, hogy az előbb említett méltánytalan helyzeteket segítsen elkerülni a sérelmet szenvedett szerződő partner, de gyakran az egész társadalom védelme érdekében.

E harmadik szabály szerint hiába rögzít más jogkövetkezményt a jogszabály, ha a jogszabály elemzése alapján arra jutunk, hogy a jogalkotó célja a szerződéssel elérni kívánt joghatás megtiltása volt, akkor a más jogkövetkezmény mellett is semmis a szerződés. Ez a szabály távolról sem magától értetődő és – nem meglepő módon – a gyakorlatban állandó bizonytalanságokhoz vezet. A fentiekben már utaltunk a kontárszerződések körüli gyakorlat változásaira, ezért itt más példával igazoljuk az állításunkat. A befektetésekre vonatkozó jogszabályok számos követelményt támasztanak a befektetési vállalkozásokkal kapcsolatban. Így például előzetes tájékoztatósi kötelezettség terheli őket,¹⁰ az ügyfelei-

ket minősíteniük kell,¹¹ a szerződéskötést bizonyos esetekben meg kell tagadniuk.¹² A jogalkotó egyetlen esetben sem határozza meg, hogy e követelmények megsértésének mi a jogkövetkezménye. Mivel felügyelt intézményről van szó, a Magyar Nemzeti Bank minden megsértés esetén alkalmazhat jogkövetkezményt. Ez azonban nem ad választ arra, hogy vajon a jogalkotó célja az adott kötelezettség előírásával az elérni kívánt joghatás megtiltása volt-e.

A szerző helyesen mutat rá, hogy jellemzően a szerződés alanyára előírt feltétel sérelme nem eredményezi a szerződés semmisségét. (77. o.) Ezen túlmenően, a kisegítő tilos szerződési klauzula gyakorlata címet viselő hatodik fejezetben a szerző további három jogeset kapcsán vizsgálja, hogy mikor minősül semmisnek a szerződés úgy, hogy a megsértéshez egyébként a jogalkotó más jogkövetkezményt fűzött. Az itt vizsgált három esetkör: amikor a kógens szabályok érvényesülését a szerződés korlátozza, amikor valamely engedély (pl. üzletszerű hitelnyújtáshoz szükséges engedély) hiányzik, és amikor *de facto* szociális intézményre vonatkozik a tilalom. Ennek ellenére a recenziusban maradt némi bizonytalanság. A gyakorlatot segítette volna, ha a szerző az elemzett joggyakorlat alapján további támpontokat ad annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy más jogkövetkezmény mellett mikor állapítható meg a tilos szerződés semmissége.

¹⁰ A befektetési vállalkozásokról és az árutőzsdei szolgáltatókról, valamint az általuk végezhető tevékenységek szabályairól szóló 2007. évi CXXXVIII. törvény (a továbbiakban: Bszt.) 44. §.

¹¹ Bszt. 47. §.

¹² Bszt. 54. §.

A TILOS SZERZŐDÉS MODELLJEI

Az ötödik fejezetben („A tilos szerződés modelljei”) a szerző három csoportba gyűjti a joggyakorlatban megjelenő típushelyzeteket. Az első modellben a jogalkotó egyes jogsértéseket nevesít, de meghagyja a lehetőséget, hogy a bíróság semmisséggel sújtsa további jogsértéseket. Erre hozza a szerző példaként a közbeszerzési szerződések szabályozását. A második az *in casibus certis*-modell, ahol az ágazati jogszabály hoz létre semmisségi okot, amely hiányában az érvénytelenség nem lenne megállapítható. Végül a redukálnak nevezett modellben az ágazati szabályozás kizárja, hogy a bíróság a tilos szerződés semmisségét megállapítsa. Erre példa a társasági szerződések szabálya.

TILOS SZERZŐDÉSEK ÉS A HÁLÓZATKUTATÁS

A záró fejezet („A tilos szerződés az érvénytelenségi okok hálózatában”) a hálózatkutatás módszertanával elemzi a Kúria közzétett határozataiban a tilos szerződés helyét más érvénytelenségi okok között. Bemutatja, hogyan kapcsolódik a jóerkölcsbe ütközéshez, a szinlelttséghez, a tisztességtelenséghez és a lehetetlen szolgáltatáshoz. A hálózatos megközelítés a szerző álláspontja szerint lehetővé teszi a dogmatikai átfedések és különbségek új szemszögből történő értelmezését, és ezzel a tilos szerződés jogintézményének „kapcsolati térképét” is felrajzolja.

Ez a fejezet nem győzte meg a recenzent, hogy a hálózatkutatás – egyébként kétségtelenül izgalmas – lehetőségei a tilos szerződések jobb megértéséhez hasznosak. Ahogy arra a szerző maga is

rámutat, a perrendtartás keresethalmazatra vonatkozó korlátai között a felek bármennyi érvénytelenségi okot megjelölhetnek. Nem világos ezért, hogy az a tény, hogy a felek élnek is ezzel a lehetőséggel, mennyiben járul hozzá a tilos szerződések jobb megértéséhez.

Bár technikai jellegű a kritika, de talán nem mellékes, hogy a szerző hálózatkutatásának az eredményeit tartalmazó ábrák olvashatatlanok és áttekinthetetlenek. Így például a szerző be kívánja mutatni, hogy a Ptk. mely könyve milyen érvénytelenségi szabályt tartalmaz, de az ábra – méreténél fogva – olvashatatlan. (136–137. o.) Hasonló a helyzet azon az ábrán, amelyen a szerző azt ismerteti, hogy a Kúria határozataiban a felek milyen érvénytelenségi okokra hivatkoztak egymás mellett. (243. o.)

ÖSSZEGZÉS: ISMERJÜK-E MÉG A TILOS SZERZŐDÉSEK GYAKORLATÁT?

Korábban már kifejtettem, hogy a korlátozott precedensrendszer bevezetése alapvetően átalakította a magyar jog megszokott rendszerét. A precedensek nehezen ismerhetők meg, mivel hiányzik az az infrastruktúra, amely biztosítaná, hogy meghatározható legyen, hogy egy adott kérdésben mi a Kúria kötelező értelmezése és hogy a Kúria közzétett határozata továbbra is hivatkozható-e, vagy attól a Kúria korábban eltért. Több más probléma mellett ezek a nehézségek ahhoz vezetnek, hogy kétségesse válik, meg tudjuk-e határozni, hogy egyes kérdésekben mi a jog tartalma.¹³

¹³ GÁRDOS Péter: „Ismerjük-e még a polgári jogot? Gondolatok a korlátozott precedensrendszeréről” in SZEIBERT Orsolya (szerk.): „Végül is a jog mellett döntöttem...” Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék okta-

A tilos szerződések kérdése, ahogy arra a szerző világosan utal, csak a bírói gyakorlatból ismerhető meg. Pusztán a Ptk. 6:95. §-a elolvasásával, értelmezésével nem jutunk közelebb a szabály tartalmához. Jó példa erre a kontárszerződések szerző által részletesen bemutatott százéves bírói gyakorlata, amely több alkalommal, radikálisan változott meg, noha ezt a változást nem a norma-szöveg változása indukálta.

Ilyen témaválasztás mellett elengedhetetlen a bírói gyakorlat feldolgozása. Auer Ádám e feladatának eleget tett. A könyv mintegy harminc szerkesztett kúriai határozat (BH és EBH) és több mint egy tucat szerkesztett ítélőtáblai határozat (BDT, ÍH, KGD, PJD) mellett több mint negyven szerkesztett formában közzé nem tett kúriai határozatot, harminc ítélőtáblai határozatot és tizenegy elsőfokú határozatot dolgozott fel.

Nagy kérdés, hogy hogyan célszerű a határozatokat a precedensrendszerben

ismertetni. Míg korábban a bíróságok által szerkesztett fejrészek orientálták az olvasót, ma szerkesztetlen döntésekből lenne szükséges kihámozni azt a jogkérdést, amely precedenserővel bír. Ez elvárja egyrészt a tényállás ismertetését és a tényállás alapján a kereset eldöntéséhez releváns jogkérdésekre adott válaszok összefoglalását. Noha a szerző nem valamennyi jogesetet dolgozta ilyen formában fel, számos fejezete a dolgozatnak eleget tesz ennek a követelménynek, kiemelkedő segítséget nyújtva a gyakorlat számára.

Nem kérdés ezért, hogy a monográfia mind az elmélet, mind a gyakorlat számára jelentős segítséget nyújt majd a Ptk. tilos szerződésre vonatkozó hatályos szabályának és a Ptk. megelőző évszázad joggyakorlatának az alaposabb megértéséhez.

*Gárdos Péter**

tőlnak Harmathy Attila tiszteletére írt tanulmányai (Budapest: ORAC 2025) 77–93.

* Habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: *gardos.peter@ajk.elte.hu*.

BÁN-FORGÁCS NÓRA – LŐRINCZ VIKTOR OLIVÉR – MEZEI KITTI – SZENTGÁLI-TÓTH BOLDIZSÁR (SZERK.): *POSZT-COVID. A COVID-19 HATÁSAI A JOGRENDSZERRE* (BUDAPEST: AKADEMIAI – HUN-REN TK 2024) 313.*

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.2.07>

A járványok az emberi civilizáció kísérő-jelenségei, melyek történelmi távlatban nem újkeletűek,¹ és az is világos, hogy a jövőben is számolhatunk majd velük. 2020-ban az elméleti messzeségből közel került a téma: a koronavírusként ismert kórokozó által okozott COVID-19 járvány felrázta a világot, melyet többféle módon, elsősorban jogi és orvosi megoldásokkal is megkíséreltek kezelni. A HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete a kezdetektől kiemelt figyelmet fordított mind a hazai, mind a nemzetközi gyakorlatra; számos kutató vizsgálta a járvány és a jogrendszer kapcsolatát. Már a pandémia alatt elindult az epidemiológia és jogtudomány kapcsolatát vizsgáló projekt,² illetve 2021-ben *Jogi diagnózisok* címmel jelent meg a L'Harmattan Könyvkiadónál e kötet előzménye, amely a jogi normák körével foglalkozott, beleértve az alkalmazható jogrend meghatározását, az állami felelősség kérdését és megannyi dilemmát, előmozdítva a tudományos gondolkozást.

Jelen recenzió a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtu-

dományi Intézetének figyelemre méltó tanulmánykötete, a COVID-19 jogrendszerre gyakorolt átfogó társadalmi és jogi változásait vizsgálja egy járvány utáni állapotban. A kötet előkészítése már 2022-ben megkezdődött, és kiadására 2024-ben került sor az Akadémiai Kiadó gondozásában és Bencze Mátyás szakmai lektorálása mellett. „A jogrendszer reagálóképessége a poszt-COVID-társadalomban: kockázatok és lehetőségek” című projektje keretében zajlott, a szerkesztési feladatokat Bán-Forgács Nóra, Lőrincz Viktor Olivér, Mezei Kitti és Szentgáli-Tóth Boldizsár végezte. A szöveget Fedinec Csilla gondozta. A tizenhárom tematikai egységet tartalmazó kötet a COVID-19 járvány egyes elemeit, hatásait vagy következményeit elemzi, s noha ezek a munkák nem logikai sorrendben követik egymást, közvetetten mégis átfogó képet nyújtanak a járvány kezelésével kapcsolatban felmerült jogi és társadalmi kihívásokról.

A kötet egészének arculatát előrevetíti a puha fedeles borító szimbolikus színhasználata, amely komplex következtetésre ad lehetőséget. „A magyar hagyományokban a vörös mint bajelhárító szín jelenik meg.” Említést érdemel, hogy a vörös a „jogi fakultások színe is” egyben,³ illetve a fekete a jelképe a halálnak, a gyásznak,

* E-könyv formában elérhető: <https://doi.org/10.1556/9789636640637>.

¹ Lásd például a HUN-REN BTK Történettudományi Intézetének tematikus blogját: <https://tti.abtk.hu/jaranyok-a-tortenelemben>.

² Lásd: Epidemiológia és jogtudomány, valamint a poszt-COVID jogrendszer ellenállóképessége kutatási projektek, <https://jog.tk.hun-ren.hu/covid19>.

³ BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: „A színek és jelentőségük a jogtörténetben” *Jogtörténeti Szemle* 2006/3. 41–45., 43.

de a komolyságnak is.⁴ A vörös és fekete együttes színhaszínjátában sajátos üzenet is megmutatkozhat: a halál és az élet dinamikájának ábrázolása. A "Poszt-COVID" felcím vöröses szedése mintegy előreugrik a környezetéből, figyelemfelkeltő előképét adva a kötet tematikai irányultságának.

A kötet bevezetőjét a tradicionális szempontok betartásával a szerkesztők tollából olvashatjuk, amely előrevetíti egyben a kötet fő célkitűzését is; „képet alkothatunk arról, hogy milyen irányba tolták el az új jelenségek a jogtudomány hangsúlyait, és melyek azok a megállapítások, amelyeket az eseményektől lassan eltávolodva, de azokra még viszonylagos időbeli közelségből visszatekintve tehetünk.” (11. o.) A kötet törekvése, hogy „a kiválasztott tanulmányok jól reprezentálják a jogi kutatások fókuszában érzékelhető hangsúlyeltolódásokat, valamint a feltehetően hosszú távon is velünk maradó következményeket.” (13. o.) Az alábbiakban sorra veszem a tanulmánykötetben helyet kapó írásokat, amelyek során az előszóban jelzett sorrendet választottam mintául.

Tóth Judit, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszékének egyetemi docense a „Lopakodó vagy rivalizáló természettudományos érvelés a jogban?” című munkájában a természettudományos módszerek megjelenését vizsgálja a jogviták eldöntése során az alapjogok vonatkozásában. Kijelenti, hogy a jogászoknak multidiszciplinaritás keretében más területekkel már eddig is együtt kellett működniük, a COVID–19 után pedig azt a kérdést kell feltenni, mivel a tudományok hatnak és

következnek egymásból, hogy az egyes tudományok elválasztása meddig fenntartható állapot. (16–17. o.) A szerző a jogtudomány helyét keresi ott, ahol „az ember bizonyos okokból részekre bontotta a tudományt.” (19. o.) A szerző Karácsony Andrásra⁵ hivatkozva kiemeli, „a valódi kérdés a tudományok egységére vonatkozik, hiszen a tudomány a társadalmi kontextushoz alkalmazkodik.” (21. o.) A jogtudomány állítása szerint nem szűkíthető le a természettudomány-társadalomtudomány-bölcsészettudomány hagyományos elkülönítésére, külön kezelendő, dogmatikai tudományként. (26–27. o.) A jogban benne rejlik az a karakter, hogy vitatható, „egyfajta bizonytalanság a jog egyik sajátossága.” (30. o.) A jogban benne vannak a „társadalmi törvényszerűségek”, amelyek „tendenciaszerűen érvényesülnek”. A társadalomban ható történések véletlenszerűek, és nagy számban fordulnak elő, ezért megismerésük természettudományos módszerekkel csupán részleges eredményekre vezet. Teljes bizonyosság nem érhető el sem matematikai, sem logikai úton. (32. o.) Tóth Judit hivatkozik Bencze Mátyás 2010-ben végzett ítéleteket elemző kutatására, melyben megállapította, hogy „a büntetőeljárásban ma be kell érni a valószínűség egy magas fokával.” (33. o.) E tanulmány kimondatlanul is utal Bencze Mátyás egy későbbi tanulmányára, amelyben megkülönböztet objektív, nyilvánosságra kerülő és szubjektív, nyilvánosságra nem kerülő, jórészt pszichológiai okokból felépülő és döntés igazolását mégis alátámasztó tényezőket.⁶ Illetve utal

⁵ KARÁCSONY András: *Bevezetés a tudásszociológiába* (Budapest: Osiris–Századvég 1995).

⁶ BENCZE Mátyás: „A jogalkalmazási folyamat szociológiai vizsgálata” in Badó Attila

⁴ BÓDINÉ BELIZNAI (3. l.) 43.

Zódi Zsolt azon megállapítására, miszerint a számítógépes elemzés alkalmas „hogy a perek végkimenetele és meghatározott érvelési mintázatok közt a kapcsolatot kimutassa, vagy éppen cáfolja azok meglétét. A számítógépes eszközök is képesek a jogi változás számszerű mérésére.” (33. o.) Mindazonáltal a jogi normák ennek ellenére is egyfajta sztochasztikus rendszerként működnek. (34. o.) „A jogi gondolkodásnak [...] integráns részét kell képeznie a multidiszciplináris párbeszédnek.” (50. o.) Tóth Judit szerint ezek a sajátosságok hatással vannak az egész jogrendszerre, az alapjogok érvényesítésére, melynek keretében hangsúlybeli eltolódások jelentkeznek, mivel a természettudományos érvek, módszerek – empirikus megfigyelésen alapuló – nagy száma figyelhető meg. A koronavírus-járvány érzékeltette meggyőzően, hogy az alapjogok valójában mennyire sérülékenyek.

A kötet második tanulmánya Bán-Forgács Nóra, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa és a Milton Friedman Egyetem egyetemi docensétől származó „A tudomány szerepe az alkotmányjogi érvelésben, különös tekintettel az emberi jogi kérdésekre” címet viselő munka, melynek korábbi verziója 2023-ban jelent meg. (53. o.) A tanulmány kapcsolódik Tóth Judit érveléséhez, de Bán-Forgács Nóra szerint főleg az európai érvelésben megfigyelhető a természettudományos indítatású érvek használata, különösen az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB) által alkalmazott szükségesség–arányosság teszt során, amely *de lege ferenda*

következményekkel jár. Természettudományi érvelési stílussal és módszerrel történő alapjogot érintő korlátozó szabályok érvelési rendszere valósul meg például a kijárási tilalom elrendelése és a kötelező maszkviselési, kötelező védőoltásokkal kapcsolatban megalkotott szabályok elrendelésekor. A szabályok legitimitását tehát a természettudományi érvek szervesen integrálják. Az AB egy esetleges eljárása során azt mérlegeli, hogy egy adott döntés az adott körülmények között szükséges és arányos volt-e, amely döntően és meghatározóan az egészségügyi adatok által igazolhatók. (54. o.) A szerző szerint „a mérlegelési elveket a közegészségügyi alapjogkorlátozás esetén a szükségességi–arányossági teszten belül, ám alapvetően természettudományos alapon lehet meghatározni.” (55. o.) A tanulmány szerint alkalmas jogkorlátozás az, amely képes a járványt megfékezni, és a szükségesség során azt kell vizsgálni, hogy létezik-e olyan jogkorlátozás, amely hatékonyabb módszernek bizonyul a választottnál. Az elrendelt korlátozások minden esetben az egyéni alapjogok sérelmével járnak, ami végső soron az arányossági küszöb emelkedésével jár. (55–56. o.) A szerző tanulmányában vizsgálja, hogy az alkotmányos felülvizsgálatot végző szerv „alapjog-értelmezési gyakorlatában” a természettudományos érvek hogyan jelennek meg a védőoltásokkal kapcsolatban. (57. o.) E körben nyert mérhető adatot a Németországi Szövetségi Köztársaság Legfelsőbb Bírósága, a francia Államtanács, az EJEB joggyakorlata, Costa Rica, Új-Zéland és Magyarország vonatkozásában. A tanulmány eredménye, hogy megállapítja, a szükségesség–arányosság vizsgálatkor olyan természettudományos érvek merülhetnek fel, minthogy „a járvány

(szerk.): *Jogszociológiai alapismeretek* (Sziged: Pro-Talents Universitatis Alapítvány 2020) 93–110.

milyen súlyos, hány áldozata van, milyen a betegség transzmissziós sebessége”. (78. o.) A teszt alkalmazása során tehát nem két alapjog áll szemben egymással, ahogy az eddigi joggyakorlat kialakította, hanem kiegészült egy „egészségügyi/környezetvédelmi vagy egyéb, másként el nem hárítható veszéllyel”. A ténykérdést tehát nem a jog mint absztrakt jogi tárgy, hanem a természettudományi verbális és metodológia használatával létrejött érvek struktúrája legitimálja. (79. o.) A koronavírus-járvány egyértelmű hozománya Bán-Forgács Nóra szerint, hogy a jogi érvelésekben természettudományi indíttatású elemek jelentek meg.

A kötetben szerkezetileg ugyan nem, de tematikailag soron következő tanulmány a Hoffman István, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet kutatóprofesszora által megírt „Vázlatos áttekintés a (természettudománynak a közigazgatási döntéshozatalban betöltött lehetséges szerepeiről – A hazai szabályozásra figyelemmel” címmel. Előzményének „A jogrendszer reagálóképessége”, illetve az Epidemiológia és jogtudomány című kutatás tekinthető, amelyek keretében foglalkozott egyrészt a természettudományok közigazgatásra gyakorolt hatásával, másrészt a járványkezeléssel kapcsolatos döntésekkel. (175. o.) A jogtudományban e szerint nemcsak a szabályozásban, hanem a logikájában is kialakul az a szemlélet, hogy a döntések megalapozottsága a természettudományos szemlélet által meghatározott. Ez a szemlélet, amely a racionális döntési paradigmáját hozta el, hazánkban az ezredforduló első évtizedétől jellemző, Gajdushek György és Nagy Marianna képviselésével jelentkezett első ízben. Eredményeiket Hoffman István tovább szélesíti azzal, hogy az

infokommunikációs technológiák hatásának vizsgálata is számottevő hatást gyakorol a közigazgatási döntésekre a big data és a mesterséges intelligencia alapú megoldások vonatkozásában, amelyek a döntések algoritmizálása, precízebb és hatékonyabb kockázatelemzés tekintetében jelentkeznek. (178. o.) A természettudományi érvek leginkább a szakértői véleményeken keresztül illeszthetők a jogi normativitás keretrendszerébe, amelyek azonban a „tudományos módszertant csak részlegesen követik”. (180. o.) Ugyanakkor a közigazgatás mint önálló diszciplína és a természettudomány kölcsönös egybeesése már a kezdetektől megfigyelhető, hiszen szakmai, ágazati igazgatás keretében, a különböző igazgatási cselekmények vonatkozásában tovább differenciálódnak. A közhatalmi döntésekben tehát elkerülhetetlenül megjelenik az ágazati speciális, természettudományi ismeret (182–183. o.), mindezek pedig „legitimációs szerepkörrel rendelkeznek.” (188. o.) Hoffman hangsúlyozza, hogy nemcsak a járványhelyzet vezet a természettudományos módszerek alkalmazásához, hanem a természeti és ipari katasztrófák is, amelyben valamely szakértelem megléte szükséges az adekvát problémamegoldáshoz (188–189. o.), mert a válsághelyzetek vezetnek oda, hogy az addigi evidenciákat revideálják, és végül új általánost alkossanak. A tanulmány arra a jelenségre is rávilágít, amikor a hatalom ideológiai vagy gazdasági érdekek által vezérelve maga gátolja meg a hatékony védekezést, ahogyan ez a csernobili katasztrófa idején is történt az állami adminisztráció részéről. A politikai tényezőn túl a kérdést tovább nehezítette, hogy ez volt az első nukleáris jellegű katasztrófa, ahogy volt ez a koronavírus-világjárvány vonatkozásában is, hiszen a primer elem utó-

bi esetben az a körülmény, hogy a gazdasági ellátási láncolat miatt a járvány megfékezése nehezen volt kivitelezhető. A járványkezelés legitimációs eszköze a tájékoztatás formája is, de a közösségi médiában jellemző párhuzamos narratívák csak nehezítették a védekezést nemzetközi szinten. A válsághelyzet kezelése tehát többarcú; természettudományi, politikai és társadalmi jelenségek által egyaránt meghatározott. (189–191. o.)

A kötetben szereplő második tanulmány „A rendkívüli állapot jog- és társadalomelmélete a COVID-19-világjárvány árnyékában” az alkotmányban nevesített rendkívüli állapotokkal foglalkozik, szerzője Matyasovszky-Németh Márton, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi adjunktusa, illetve Fábíán Áron, ugyanezen intézmény kinevezett egyetemi tanársegédje. A szerzők kiemelik, hogy „a járványhelyzet nyomán globálisan bevezetett rendkívüli állapotok ugyanis a politikai közösségeink működéséről vallott elképzeléseinket is átalakították” (81. o.), és „a jogot társadalmi kontextusba ágyazottan” értelmezik. A kiindulópontjuk Carl Schmitt, az aljas zseni felfogása, miszerint „szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt,” de látóterükbe mindinkább Giorgio Agamben felfogása kerül (82. o.), mert a kérdés ma az, hogy „az adott renden belül ki szerez bizonyos hatalmat, amely nélkül a rend küszöbje már nem tehető kérdéssé”, azaz a kulcsmozzanat az a pont, ahol a szuverén definiálható, ami egyben a schmitti definíció átfogalmazása. A szerzők szerint ami Carl Schmitt és Giorgio Agambenben közös, hogy a kivételes állapot az általános normákhoz képest rendkívüli, de Carl Schmitt-tel ellentétben Giorgio Agamben nem a politikai hatalom birtokosának konkrét személyén keresztül lát-

ja, hanem sokkal inkább egyfajta eddig politikamentes magánszférán belüli „új politikai szubjektum” kerül kontextusba, amit folytonosan újra kell definiálni a kötet aspektusából a járvány tekintetében. A koronavírus – utóbbi olvasatában – egy láthatatlan, megfoghatatlan ellenség, ahol egy globális polgárháború dül, ami önmagunkban zajlik. (86–87. o.) Az egészségügyi adatok feletti eddigi példátlan kontroll átfogóbb behatolást enged a magánszférába. A világjárvány tehát elhozta a köz- és magánszféra még teljesebb összefonódását. Matyasovszky-Németh Márton és Fábíán Áron végső soron Giorgio Agamben abbéli félelmét tolmácsolják, miszerint súlyos veszélyeket hordoz ez a demokratikus politika és jog szempontjából, viszont a szerzők azzal nem vállalnak közösséget, hogy ez szükségyszerűen a „totalitárius struktúrák térnyeréséhez vezetne”. (88. o.)

Gárdos-Orosz Fruzsina, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet kutatóprofesszora, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi tanára a „Poszt-COVID: Ami velünk maradt, a különleges jogrend” című tanulmánya a rendkívüli állapotnak kifejezetten a Magyarországon való kihívásokra adott válaszával foglalkozik elsősorban alkotmányjogi felfogásban. Az elemzés egyrészt historikus módszert alkalmaz, hiszen betekintés enged a különleges jogrend fejlődésébe, másrészt dogmatikait, mert az alapjogi jogérvényesülés oldaláról a hatalommegosztás rendszerében vizsgálódik. (102. o.) Magyarország 2020 márciusában hirdetett veszélyhelyzetet, ennek keretében olyan a rendszerváltás óta nem tapasztalt jelenséggel kellett megküzdeni, mint az, hogy egy válsághelyzet a hatalom szá-

mára olyan autoriter hatalomgyakorlási módot legitimál – egyébként nem csak magyar rendszerben –, amely normális esetben elfogadhatatlan lenne. A szerző tanulmányában felvonultatja a pandémia magyar jogi lefolyását és történetét, egyben leszögezi, hogy „a rendeleti úton történő rendkívüli kormányzás különösen kockázatos azokban az országokban, ahol jogállami hiányosságokat figyelhetünk meg.” (111–112. o.) Kijelenti, hogy ennek a magyar hatalom teret is adott, hiszen a parlament elfogadott számos olyan jogszabályt, amely alapjaiban érintette a társadalmi-gazdasági rendet, miközben a veszélyhelyzeti rendeletalkotással kapcsolatos alkotmányos feladatait nem látta el, pedig ebben akadályoztatva nem volt. Egyebekben a rendkívüli hatalom ellenőrzést igényel, és a magyar Országgyűlés dacára annak, hogy akadályoztatva nem volt, mégis mellőzte azt. Gárdos-Orosz Fruzsina tehát a „törvényhozó és a végrehajtó hatalom összefonódását problematizálja”, amely egy állandósult hatalomkoncentráció táptalaján létrejött látványos és visszaélészerű működést eredményezett. (115–116. o.) Egyetért azzal, hogy a jog a társadalmi jelenségbe ágyazottan működik, ahol olyan „absztrakt fogalmakat kell operacionalizálnia az alkotmányos intézményeknek, mint a krízis vagy társadalmi válság, arányos intézkedés, eltérő jogkorlátozás.” A szerző szerint „az *AB erga omnes* hatályú döntései jogértelmezésen alapuló, jogi jellegű iránymutatást” adhattak volna, amely elvezethetett volna a kormányzati hatalom ellenőrzéshez is, de erre nem került sor, így sem gyakorlati, sem elméleti mérce nem alakulhatott ki. (117–125. o.)

A kormányzati hatalom ellenőrzésének egyedi útja az igazságszolgáltatás hatalmi ágán keresztül történhet, ezért

a következő tanulmány a bírósági reakciókat elemzi. „Az igazságszolgáltatás ellenállóképessége a poszt-COVID időszakban. A virtuális bírósági tárgyalások alkotmányossága a COVID–19 világjárvány tükrében” valamennyi szerzője a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet munkatársa; Chronowski Nóra kutatóprofesszor, Szentgáli-Tóth Boldizsár főmunkatárs és Bor Bettina projektkutató. Az online térben történő bírósági tárgyalásokkal foglalkozó tanulmány megeleveníti azokat az alapjogi dilemmákat – tisztességes eljárás, védelemhez való jog –, amelyek az egész világunkat érintették. Ennek keretében vizsgálja Ausztria, Franciaország, Hollandia, Norvégia, Ázsia, Ausztrália, Észak- és Dél-Amerika esetjogát az alkotmányossággal kapcsolatban. A virtuális bíróságok az 1970-es évektől kerültek a diskurzusokba főleg az Amerikai Egyesült Államokban, de igazán áttörő jelleggel a pandémia alatt robbantak be. Ezt követően a kivételes szabályból általános lett, amelynek keretében szinte kizárólag az online térben folytatták le a bírósági eljárásokat a legsúlyosabb hullámok idején. (128. o.) A digitalizáció keretében számos ország – például Németország, Svédország, Románia, Ukrajna – nyitott teret a virtuális tárgyalásoknak, illetve egyes helyeken – Észtország, Kína – „a mesterséges intelligencián alapuló igazságügyi szoftvereket” vezettek be. A virtuális tárgyalások elméletét illetően a szélesebb körű nyilvánosság elvét emelik ki a kutatók, de figyelmet érdemel az igazságszolgáltatás hatékonyságának növelése is. Negatívuma, hogy a kommunikáció és előítéletek vonatkozásában azonban hátrányos lehet, amely a bírósági döntések legitimitását gyengíti.

(130–131. o.) Richard Susskind⁷ legújabb könyvére hivatkoznak, aki a modern technológia széles körű elterjedését vizionálja. Richard Susskind művében azt állítja, hogy olyan bíróságra van szükség, ami hatékony, hiteles, gyakorlatias, és jól illeszkedik a megváltozott életkörülményekhez. „A nagyságról szóló vitában valóban azt gondoljuk, hogy a bíróságok nagy csarnokait a magasba törő tornyok, boltíves mennyezetek, a fényesre csiszolt tölgyfa bútorok és a félelmetes címerekkel díszített, lambériázott falak miatt kell fenntartani? Vagy a rendszerünknek inkább a tevékenységének minősége és eredménye, mintsem a múltból származó diszletek miatt kellene tekintélyt szereznie magának?”⁸ – teszi fel a kérdést, mely egyben válasz is, hiszen miként a bírósági épületek fejlődése, úgy a jog sem befejezett, mindig változásra érett, ami ebben az aspektusban azt jelenti, hogy a virtuális tárgyalások tartásának üdvözlése egyre szélesebb körben jellemző. Érdekességként a tanulmány megemlíti, hogy 2023. február 15-én került sor a metaverzumban történő első bírósági tárgyalásra Kolumbia joghatósága alatt. „A Horizon World technológiát használta a tárgyalóterem szimulálására.” (146. o.) A szerzők következtetése, hogy az alkotmányos kihívások tehát függetlenül a különböző jogi kultúráktól rendkívüli hasonlóságot mutatnak; „szervezési szempontból az online bírósági tárgyalások számos előnnyel járnak, míg emberi jogi tekintetben hatásuk ellentmondásosabb.” (147. o.)

A következő tematikailag kapcsolódó tanulmány Friedery Réka és Kecskés Gábor, a HUN-REN Társadalomtu-

dományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet tudományos munkatársai által készült „Jogesetek világjárvány idején, avagy szemelvények az EUB és az EJEB esetjogából” címmel. A szerzők kitekin-tenek a nemzetközi joggyakorlatra, különös tekintettel az EJEB-re és az EUB-ra, és ennek keretében azt elemzik, hogy mik voltak érintett jogok, illetve milyen megközelítések születtek, valamint milyen eszközökkel került sor a járvány kezelésére. (295. o.) A vonatkozó joggyakorlat alapján rögzítették, hogy a különböző jogok gyakorlásának korlátozására univerzálisan az EJEE 15. cikke alapján háború vagy a nemzet létét fenyegető más rendkívüli állapot esetén, valamint az EU Alapjogi Charta 52. cikke szerint a jogok és szabadságok gyakorlásának korlátozására „az elismert értékek, célok vagy mások védelme érdekében kerülhet sor. A szerzők megállapították, hogy a konkrét minősítés változó volt, az eredmények tekintetében pedig „inkább a kérelmek elutasításának lehettünk tanúi”, de azért néhány ügy még ma is folyik. (311. o.)

Horváthy Balázs, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa és Vadász Vanda, szintén ezen intézmény tudományos segédmunkatársa „A COVID–19 hosszú távú hatásai a kereskedelmi választott bíraskodásra külföldön és Magyarországon” című munkában feltárja, hogy a kereskedelmi választottbíráskodás felkészült volt, és képes volt adaptálni a pandémia kényszerítő közegét, hiszen már 2020 előtt kialakultak virtuális platformjaik, szokásjoguk és az online modell alapjai. A szerzők konceptuális tájékozódási pontot adnak a választottbíráskodás formái, az online vitarendezés és az e-választottbíráskodás

⁷ RICHARD SUSSKIND: *Online bíróságok és az igazságszolgáltatás jövője* [ford. Osztovits András] (Budapest: ORAC 2023).

⁸ Lásd SUSSKIND (7. l.) 232.

kodás terrénumán. „Az e-tárgyalás a hagyományos értelemben vett tárgyalás valódi vetélytársává válhatott, hiszen a hangjelzések, a vizuális jelzések és a szinkronitás is” megjelent. (260. o.) Ezt követően kerül sor a téma bővebb kifejtésére, amelynek során bemutatják, hogy „milyen állapotban érte a választottbíró-ságokat, és milyen kihívásokra kellett a választottbíráskodásnak reagálnia”, illetve érintik azokat az elektronikus eljárásokat, amelyek a járvány előtt már működtek. A tanulmány végén pedig sor kerül a választottbíró-ságok nemzetközi és a hazai következményeinek összegzésére. (260–261. o.) A szerzők szerint az online térben történő eljárás szembetűnő kihívása az adatvédelemmel és a kiberbiztonsággal kapcsolatos, azaz a jogi garanciák és az infrastrukturális biztonságos tárolás elengedhetetlen a megváltozott térben, amely várhatóan tartósan maradni fog az előnyei miatt. (271. o.) A pandémia előremutató intézkedéseket hozott magával az online térben Zoom-konferencia keretében, többek között így vált gyakorlattá „az ülés előtti teszt megtartása vagy a technikához értő segítő bevonása”. (287. o.) Jelenleg a tárgyalás elején lehet dönteni a tárgyalási formáról, de lehet szó hibrid tárgyalásról is, ahol valamelyik résztvevő egyszerűen becsatlakozik, míg a többiek fizikailag vesznek részt. A hibrid forma a szerzők szerint azért hatékony, mert kiküszöböli az eljárás elhúzására tett visszaélészerű magatartásokat. (288. o.) „Az online vitarendezés ma már az új valóság”, szélesebb körben való elterjedésének pedig a bizalom az előfeltétele, amely egy konfliktus-feloldási folyamat során elengedhetetlen. (290. o.)

A közegészségügyi helyzet azonban nem csak a bíróságokat érintette, más

nemzetközi és hazai állami szerv munkájára is hatással volt. Tematikailag jól illeszkedhetett volna a kötetbe egy közjegyzői eljárás digitalizációjáról szóló tanulmány, hiszen közjegyzők az online térben mind nemzetközileg, mind Magyarországon eljárta; ez a gyakorlat szintén közvetlenül a pandémia következtében alakult ki.⁹ Mindenesetre nem vesz el a tanulmánykötet értékéből, hiszen számos egyéb területet is feldolgoznak, főleg azokat, amelyek az alapjogok érintettségével állnak összefüggésben a szükséghelyzet apropóján. Pap András László, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének kutatóprofesszora „Akadémiai szabadság és COVID” című munkájában „a világjárvány és az akadémiai szabadság összefüggéseit mutatja be.” (150. o.) Munkájában összefüggést mutat be a koronavírus következtében kialakult „társadalmi, szakpolitikai, gazdasági és jogi” változások és az akadémiai szabadság beszűkülése között. (150. o.) Álláspontja szerint a digitális oktatás különböző formákban jelen volt eddig is, de a járvány során szinte kizárólagossá vált, amely végül a szabad vita kereteit szűkítette. „A pandémia számos, nehézségektől terhelt állami és egyéb társadalmi intézményből a rosszat, a legrosszabbat hozta ki, és felerősítette a diszfunkciókat.” Az akadémiai szabadság szűkülése tehát nemcsak a kutatóintézetekhez, kiadókhöz, oktatók és kutatók szabadságjogához, az intézmények autonómiájához kötődik; „inter

⁹ PARTI Tamás: „Közjegyzői digitalizáció. Technológiai alkalmazkodás a datafikációtól az adatstratégiáig” in ZÓDI Zsolt (szerk.): *Jogi technológiák. Digitális jogalkalmazás* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó 2022) 66.

szekcionális” az, ahol „az egyenlőtlen-ségi olló is tovább nyílik”, és „erősebben érinti a kisebbségi, társadalmilag marginalizált háttérű vagy aktuálisan hátrányosabb helyzetű aktorokat”. (151. o.) A pandémiával az „egyetem kapuőr szerepe megszűnt. Mégsem vált szükségte-lenné, mégpedig azért nem, mert a funk-ciója több a tartalomszolgáltatásnál.” Igaz, hogy a tudáshoz a technológiai át-alakulással könnyebben hozzá lehet fér-ni, de a viláértelmezés, a megismerés készségének továbbra is az egyetemi polgárok közösségi szellemi tere a helye. (157. o.) A digitális átállás másik hatá-sa, hogy az egyetemeken a megfigye-lés egészen totális formáját hozta el az adatbányászattól a mikrotargetingen át a különböző kémprogramokig.

A HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet két tudományos főmunkatársa, Gárdos Judit és Illés Miklós, valamint a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa, Hungler Sára „Antipluralizmus, munkaerőpiaci politika és pan-démia. A COVID–19 politikai felhasználása és társadalmi következményei Magyarországon” című tanulmánya sze-rint a válságok esszenciájának „legdrá-maibb hatása az elveszett emberéletek-ben mérhető”. (230. o.) Ennek tükrében azt a tézist vizsgálták, hogy a magyar munkaerőpiacot hogyan érintette a különleges jogrendben hozott rengeteg olyan jogszabály, ami sem a munkál-tatók, sem a munkavállalók érdekének nem kedvezett, ráadásul jogbizonyta-lanságot eredményezett, „amely végül a munkaügyi szabályok önkényes értelme-zéséhez vezetett.” (231–241. o.) Hova-tovább, ahogy azt Gárdos-Orosz Fru-zsina is megállapította, a bevezetett

szabályok „többsége nem volt közvetlen kapcsolatban a COVID–19-világjárvány-nyal, ráadásul a világjárvány idején el-fogadott intézkedések a vírus gyengülé-se és a veszélyhelyzet megszűnése után is hatályban maradtak. A munkavállalók és a szakszervezetek autonómiája ezál-tal tovább szűkült.” (244. o.)

Lőrincz Viktor Olivér, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa a „Reziliencia és mun-kajog: A rövidített munkaidő modellje Franciaországban” című tanulmányában a magyar jog számára esetleges példát vázol – ám végül a német Kurzarbeit változatot vette alapul a magyar szabá-lyozás során. (246. o.) A válsághelyzet-ben bevezetett munkajogi szabályok jel-legükből fakadóan ideiglenesek, mégis ugyanúgy érintik az alapjogokat, s így az emberek széles rétegére hatnak, ami állandó beavatkozást igényel az állam részéről. E megállapításnak különösen válsághelyzetben van jelentősége jogtu-dományi szempontból, hiszen egy jog-vizszo ny „kihat más jogintézményekre” is. A tanulmány legfontosabb tanulsá-ga ott van a magyar fél szemszögéből, hogy a franciákat nem érte felkészület-lenül a járvány, mivel már volt válságjo-gi szabályozásuk, ami képes volt tompí-tani a válság következményeit. (256. o.)

Mezei Kitti, a HUN-REN Társadalom-tudományi Kutatóközpont Jogtudomá-nyi Intézetének tudományos munkatársa és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtu-dományi Egyetem egyetemi adjunktusa, valamint Nagy Tamás rendőr őrnagy „A legújabb trendek a kiberbűnözésben és ezek hatása a kiberbiztonság jogi szabályozására: Kiberfenyegetések és kiberreziliencia az Európai Unióban” című tanulmányukban azt fejtik ki, hogy

miként fejlődött a kiberbűnözés a világban. „A támadások során az elkövetők feltérképezik a potenciális célpontként kezelt hálózatokat hiányos vagy hibás biztonsági beállítások után kutatva.” (196. o.) A koronavírus-járvánnyal arányosan megnőtt az e-vásárlások száma, amihez mind mennyiségileg, mind minőségileg alkalmazkodott a bűnözés is. Jelentősen megnőtt az adathalászat, a malware, mobilbankolás, változatos elkövetési módszerrel végrehajtott online csalás, informatikai behatolás, amely már nemcsak a vállalati vagy kormányzati kört, hanem a lakosságot is célpontként tekinti. (196–197. o.) A kiberbűnözés elleni küzdelemben az államok közötti együttműködésre lenne szükség, de a terület jogi megfoghatatlansága éppen az államok felettségében rejlik, és az eltérő érdekek miatt jelenleg „nem látszik valószínűnek, hogy [...] létrejöhet az egységes szabályozás.”¹⁰

Hoffmann Tamás, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa és a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi docense, valamint Kajtár Gábor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára „Az élő halott? Az államközi erőszak tilalmának anatómiája válságok tükrében” című tanulmánya szerint „a nemzetközi kapcsolatok patológiája látványos”, de a „nemzetközi jog halálát (kiüresedését) a terület-szerző háborúk visszatérése jelentené, amely óhatatlanul globális konfliktusok-

hoz vezetne. Ezek megelőzése mindenél fontosabb, minden más konfliktus pedig olyan betegséget jelent, amelyből kigyógyulva a nemzetközi jogrend szervezete akár még ellenállóbbá is válhat.” (226. o.)

A kutatási eredmények mindegyike egységes szerkezetbe foglalt, gondosan érlelt munka eredménye, melyek együttesen komplex jelleggel igazítanak el a poszt-COVID társadalom valóságában. A megjelent alkotások problémaorientáltak, esszészerűek és jellemző rájuk a gondosan elemzett, kibontott gondolatok struktúrája, amelyek üzenetükben változó és sokrétű tartalmak hálózát közvetítenek. A kötet kellően tág horizonttal rendelkezik, nem elégszik meg a közép-kelet-európai térrel, kitekint a nemzetközi térbe, valamint a jogtudományi eredményekre is, ami csak tovább fokozza szakmai színvonalát. Összességében az egész kötet a címben jelzett téma kiváló áttekintése számos gondolatébresztő felvetéssel, amelyek tanulságát érdemes levonni, hiszen járványok mindig is voltak és várhatók a jövőben is, legyenek azok biológiai, ipari vagy hatalmi megbetegedések, mert a gyógyítás csak akkor lehetséges, ha még a tünetek jelentkezése előtt felkészülünk. Az ellenállóképesség, az alkalmazkodókészség és a megújulásra való törekvés ugyanis minden társadalom elemi érdeke kell hogy legyen.

Nagy Réka*

¹⁰ BENCZE Mátyás: „A fogyasztóvédelem lehetőségei és kihívásai a közösségi média korában” in POLYÁK Gábor (szerk.): *Algoritmusok, kérésők, közösségi oldalak és a jog. A forgalom-irányító szolgáltatások szabályozása* (Budapest: HVG-ORAC 2020) 294.

* PhD-hallgató, SZE Deák Ferenc ÁJK, 9026 Győr, Áldozat u. 12.
E-mail: nagyrekaa@gmail.com.

KIRÁLY MIKLÓS: NEMZETKÖZI ADÁSVÉTEL
ÉS JOGEGYSÉGESÍTÉS. KOLLÍZIÓS ÉS ANYAGI JOG –
KÖLCSÖNHATÁS, VERSENY, EGYÜTTÉLÉS (BUDAPEST:
ELTE EÖTVÖS KIADÓ) 325.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.2.08>

Király Miklós *Nemzetközi adásvétel és jogegységesítés. Kollíziós és anyagi jog – kölcsönhatás, verseny, együttélés* című kötetét bemutatni könnyű feladat. Elég, ha annyit mondunk az érdeklődőnek: „Képzeljék el, milyen lenne egy könyvkerék a 21. században. Olyan szerkezet, mint ami a borítón szerepel, igen, csak lusta-biztos módon, az a sok tudás egy kötetbe foglalva, egymáshoz illesztve és megmagyarázva.” A recenzius mégis szívesen ad részletesebb, földhözragadtabb leírást a kötetről, amely a maga 325 oldalával a magyar jogirodalom kiemelkedő színvonalú alkotása.

Mielőtt a kötet felosztására és az általa tárgyalt témakörök áttekintésére rátérnénk, vagy a szokatlan bevezetést megmagyaráznánk, ki kell emelnünk a munkának azt a jellegzetességét, amely magával ragad, mielőtt akár a Bevezetőig elérnénk. Balla Ignác, Eörsi Gyula, Szász István, Kuncz Ödön csak néhány név azon „nagyok” sorában, akiknek a gondolatai immanens részét képezik az írásnak, és hiába akár a százéves idézet, az ma is – mindenkor – aktuális jelleggel, a klasszikus jogi kultúra éltetése által segíti az elemzett speciális kérdések megértését. A puha jogok természetének megértése például az „alaki kénytetőség” (nem biztosítja közvetlen állami kényszer az alkalmazást) és az „anyagi kénytetőség” (magánjogi szankciók társulnak hozzájuk) kettősségének

grossschmidi definíciója nélkül sokkal nehezkesebb, és biztosan sokkal kevésbé szórakoztató módon mehetne végbe (103. o.).

A kötet mind témáját, mind módszerét tekintve különleges: hasonló a magyar tudományos irodalomban még nem született.¹ Két univerzumot találkoztat ugyanis mesteri érzékkel: a különböző jogegységesítési anyagi jogi

¹ A kötetben szereplő egyes jogforrásoknak születtek kommentárjai, pl. PALÁSTI Gábor: *Nagykommentár a Róma I. rendelethez* (Budapest: Wolters Kluwer 2021); SÁNDOR Tamás – VÉKÁS Lajos: *Nemzetközi adásvétel. A Bécsi Egyezmény kommentárja* (Budapest: HVG ORAC 2005); SZABÓ Sarolta: *A Bécsi Vételi Egyezmény mint nemzetközi lingua franca: Az egyezés értelmezés és alkalmazás újabb irányai és eredményei* (Budapest: Pázmány Press 2014). Illetve, a nemzetközi adásvétel bizonyos aspektusaival foglalkoznak tanulmányok, pl. GLAVANITS Judit: „A Bécsi Vételi Egyezmény hazai és nemzetközi joggyakorlata – egy empirikus kutatás első részeredményei” in GLAVANITS Judit – HORVÁTH Balázs – KNAPP László: *Az európai jog és a nemzetközi magánjog aktuális kérdései Ünnepi tanulmányok a 65 éves Milassin László tiszteletére* (Győr: Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Nemzetközi Köz- és Magánjogi Tanszék 2016); VÖRÖS Imre: „Az áruk (ingó dolgok) nemzetközi adásvételéről szóló Bécsi Egyezmény és jogalkalmazási gyakorlata: az egyezmény hatálya, általános rendelkezései és a szerződés megkötése” *Külgazdaság Jogi melléklet*, 2003/7–8. Ezek a művek azonban nem hasonlítanak az általunk bemutatott kötethez, sem a választott témát, illetve megközelítést, sem a technikát illetően.

termékek és az egységesített kollíziós jog világegyetemét. A téma rendhagyó, hiszen két olyan, különböző technikával működő, eltérő jellemzőkkel bíró területről van szó, amely a jogi oktatásban is eltérő stúdiumok tárgyát képezi, ha egyes tanszékek elnevezésében találkozik is. A jogrendszerek közötti különbözőségeket elfogadó, összehétközíteni kívánó, harmóniára törekvő nemzetközi magánjog ebben a kötetben házassításra kerül a különbözőségeket eltörölni célzó, ugyanakkor sokszor kompromisszumokra kényszerülő egységesített anyagi joggal.² A kapcsolat, amelyet az adásvételi jog ernyője alatt elemeznek, nem mindig békés: egy összetett, függő viszonyrendszer, mely sokszor versengéssé fajul.

A könyv e kapcsolat elemeit, formáit, a két univerzum egymásra hatásának módozatait mutatja be. Azokat a „féreglyukakat” keresi, amelyeken keresztül a kollíziós jog világából átzuhanunk az egységes anyagi jog világába, illetve fordítva (16. o.). A módszert tekintve a munka a történeti és az összehasonlító módszert vegyíti, melynek során az elmúlt, körülbelül száz év legnagyobb jogegységesítési eredményeit, illetve az azokhoz kapcsolódó gyakorlatot és jogirodalmat dolgozza fel.³ Erre a szerkezet is utal: a Bevezetést (I. fejezet) követően a II. fejezet tárgyalja a kollíziós jogegységesítés forrásait (1955-ös és 1986-os Hágai Egyezmény, Római Egyezmény és Róma I. rendelet, Mexikóvárosi Egyezmény, Hágai Alapelvek), a III. fejezet

pedig az anyagi jogi jogegységesítést (az UNIDROIT 1935-ös és 1939-es Tervezetei, 1964-es Hágai Egyezmények, Bécsi Vételi Egyezmény, UNIDROIT Alapelvek és a „lappangó második szerződési jog”, a CESL). A jogforrások megjelenítése nem pusztán azok impresszív gazdagsága miatt indokolt: azok aprólékos összehasonlításra kerülnek az írásban. Sőt, a vizsgálódás köre ennél is tágabb, hiszen bizonyos helyeken utal az Európai Szerződési Jog Alapelveire (PECL) és a Közös Referenciakeret Tervezetére (DCFR), illetve olyan „magánkodifikációkra”, mint az amerikai Egységes Kereskedelmi Törvénykönyv (UCC). Ezek a fejezetek részletesen kitérnek a jogforrások történetére, tartalmi lényegére, jelentőségére, gyengeségeire. A *lex mercatoria* szerepe, befolyása is sokszor gazdagítja a látképet, amely a források párhuzamos, témakörökre lebontott bemutatása által tárul elénk.

A IV. fejezetben a nemzetközi magánjogi egységesítés olyan szabályozási kérdései kerülnek terítékre, mint a tárgyi hatály, a jogválasztás, a fogyasztói ügyletek vagy az érvényesség/ érvénytelenség örökké kihívást jelentő problémakörei. Az V. fejezet, ennek „anyagi jogi párja” szintén nem kerüli meg a kihívást jelentő szabályozási pontokat: foglalkozik többek között a joghézagok, a természetbeni teljesítés, a késedelmi kamat és a szellemi tulajdonjog védelmének kérdésével. Meg kell jegyezni, hogy ez a felsorolás *ad hoc* jellegű – számos további alfejezet található hasonlóan izgalmas kérdéseknek szentelve.

Az olvasót segíti a fejezetek végén található összefoglaló bekezdés, mely a magyarázott kérdéskör tanulságait néhány mondatban levonja. A „nagy képet”, vagyis a feltoluló, sokszor sza-

² Ahogy a szerző Kieningert idézve utal a technikaibb, absztraktabb felfogású nemzetközi magánjog és az életviszonyokat közvetlenül rendező anyagi jog közti különbségre: „a »Mentsük meg az EGBGB-t Brüsszeltől« felhívás még egyetlen újságban sem jelent meg.” (26. o.)

³ A módszerről részletesen: 22–24. o.

bályozási kérdésenként erőteljesen eltérő szabályozási megoldások (és megoldatlanságok) térképét a VI., összefoglaló fejezet rajzolja meg. Mire az olvasó a könyv végére ér, pontosan tudni fogja, miért szerepel a könyvkerék a borítón: néhány küllő még el is férne rajta, hogy az „állami és nem állami, anyagi és kollíziós normák, rendes és választottbíróságok gyakorlata, anyagi jogi és nemzetközi magánjogi egyezmények, EU-rendeletek, szokások egymásba csúszo, átható szabályozási mezői” (296. o.) elférjenek rajta.

Ezen a helyen a könyvben szereplő pontok közül csupán néhány érdekes kérdés felvillantására van lehetőség, s a választás meglehetősen önkényes. Annál is inkább, mivel nincsen jobban, alaposabban kikutatott rész a könyvben: minden fejezet precíz és minden megjelenített jogi kérdés indokolt. A gördülékeny stílus mellett kiemelendő, hiszen általában jellemző az egész műre, hogy a szerző olyan természetességgel, mondhatni játszi könnyedséggel tér ki a források nyelvi változataiból származó egyes dogmatikai kihívásokra, amely, mondhatni, igazán a nemzetközi magánjogászok sajátja (pl. 95. o.).

Az egyik fontos elem, amely végighúzódik a kötetben, az akaratok autonómia erősödése, a jogválasztás szabadságának térhódítása. Az előző másfél évszázadban nagy vitákat okozó, folyamatosan fejlődő jogintézmény kollíziós jogi elméleti alapjairól szólva megcsillan az a szellemesség, amely olyan olvasmányossá teszi a munkát:

„a jogválasztás elméleti alapjai némi képp kidolgozatlanok [... ezt] pótlendő hivatkozik Basedow az ember jogokra, illetve az egyének államot megelőző alanyi jogára, amely sze-

rint dönthetnek abban a tekintetben, hogy milyen jogrendszernek vessék alá magukat. [...] Viszont amikor a jogrendszerek ütközéséről, együttállásáról van szó, amikor két naprendszer közötti térben vagyunk, és már egyik csillag vonzása sem egyértelműen elég erős, tehát a gravitációs mező ingadozik, akkor előáll az a helyzet, hogy az állami jogalkotás és jogszolgáltatás által nyújtott biztonság és jogbiztonság nem érvényesül kellő mértékben, mert több jog követel magának alkalmazást. Itt segíthet a felek jogválasztása [...]” (88. o.)

Az intézmény alakulása és legújabb fejleményei a kollíziós jogi jogegységesítés terén (pl. a Hágai Alapelvek állásfoglalása a jogválasztás és a felekkel vagy ügyletükkel való kapcsolat függetlenítése terén – ld. 100. o.) és az egységes szerződéses anyagi jog terén (alávethető-e kifejezett rendelkezés hiányában a szerződéses jogviszony a Bécsi Vételi Egyezmény szabályainak? – ld. 201–203. o.)⁴ is bemutatásra kerül. Kiemelendő ezen belül a nem állami jogok választhatóságának kérdésköre. Nagyon érdekes, hogy ezt a kérdéskört a kollíziós jogi szabályok között elemzi a szerző, hiszen, mint erre utal is, ezek a szabályok, állami forrás híján,⁵ nem kerülhet-

⁴ A jogirodalmi álláspontokat összevetve a szerző eltér a „mainstream” nézettől, és amellett érvel, hogy a Bécsi Vételi Egyezmény (CISG) nemzetközi magánjogi értelemben vett választhatósága megengedett az Egyezmény szabályai tükrében. Az állítást a jogválasztás mind szélesebb körű elfogadottságával igazolja. Bővebben: 203. o.

⁵ Ezeket a jogokat nemzetközi szervezetek, akadémiai szerveződések hozták létre, ezért nem lehet szó hagyományos értelemben vett kollízióról.

nek kollíziós jogi értelemben összeült-közésbe egymással (101. o.). E jogok, a *rules of law* természetének és háttérfilozófiájának megismerése után mind az európai, mind az amerikai jogfejlődés állomásainak hozzáállását áttekintve arra juthatunk, hogy e normák inkorporációjának lehetőségét illetően igencsak óvatosság a jogalkotók. Ismét a Hágai Alapelvek az a forrás, amely újszerű megoldást hoz: a választható nem állami normáknak a felek kikötésében összefüggő és semleges rendszert kell alkotniuk (113. o.). Azt is hozzá kell tenni azonban, hogy a kollíziós jogegységesítés (még?) nem tart ezen a szinten, tehát egy olyan pontról van szó, ahol a szerző által tárgyalt két univerzum viszonylag messze kerül egymástól.

A nemzetközi magánjog „üveggyöngy-játékát” (242. o.) hátrahagyva érdemes kiemelni az anyagi jogi részből a természetbeni teljesítés szakaszát. A jogegységesítés mindig ott a legnehezebb, ahol a jogrendszerek tradíciói messze esnek egymástól.⁶ Míg első ránézésre a szerződési jog a maga rugalmasságával könnyen közelíthető terület, a kontinentális és az angolszász jogok megoldásai nagyban különböznek abban, hogy lehet-e természetbeni teljesítést követelni, illetve, ha lehet, ez milyen körben tehető meg. Az 1979-es angol Sales of Goods Act, az UCC, az UNIDROIT Terveze-

tek és a kereskedelmi szokások leírása után eljutunk a Bécsi Vételi Egyezmény (CISG) ULIS-ét követő megoldásáig: az eljáró bíróságnak akkor kell kikényszerítenie a természetbeni teljesítést, ha hasonló szerződéseknél saját joga szerint is köteles lenne rá (248. o.).

Ez a megoldás jó példája a jogrendszerek közti kompromisszumnak, mégis kissé kilóg az egységes anyagi jogi szabályok köréből, hiszen átjárót nyit a kollíziós jog világába, s eltérő állami jogokra vezeti a jogalkalmazót, még ha csak „ellenőrző szerepkörben” is (250. o.). A CISG által előírt „gondolati lépcsők” (249. o.), amelyeket a szabályozó 28. cikk alkalmazása érdekében megtenni szükséges, részletesen elemzésre kerülnek. A kötet, mondhatni, kommentárként is funkcionál: a hatályban lévő jogforrások értelmezési kérdéseket felvető szakaszainál túlmegy a probléma felületes ismertetésén, és történeti, nyelvtani (és nyelvi változatokat ismertető), teleologikus értelmező módszerek alkalmazásával oldja fel azokat. Ami a jogegységesítés forrásait illeti, ebben a kérdésben nem született egységes megoldás: az UNIDROIT Alapelvek letér az ULIS által kijelölt útról, szintűgy a CESL. Ez a terület is azon pontok sorát gazdagítja, ahol a nemzetközi magánjogi normák és az anyagi jog együttlélése elkerülhetetlennek tűnik – a legjobb megoldás, ha „összebékítő és gyümölcsöző együttműködés” (274. o.) alakul ki.

A további részleteket az olvasó fedező kedvére bízva, összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a kötetben segítő talál mind a határon átnyúló adásvétel jogfejlődését és jelenkori fejlettségét érteni akaró jogtudós, mind a hasonló szándékú gyakorló jogász, nemzetközi kereskedelemben jártas szakem-

⁶ A kötet többször emlékeztet rá, hogy a kollíziós jogi jogegységesítés eredményesebbnek tűnik, legalábbis az európai uniós jogegységesítést szemlélve, az anyagi jogi jogegységesítésénél. Utóbbi különösképpen nehéz folyamat, amelyet Eörsinél érzékletesebben talán még senki nem irt le – utalunk itt a jog egységesítéséről írott szatirikus hangvételű műre. Gyula EÖRSI: „Unifying the Law (A Play in One Act, with a Song)” *The American Journal of Comparative Law* 1977/4., <https://doi.org/10.2307/839931>.

ber. Ajánljuk a kötetet joghallgatóknak is, hiszen, ahogyan azt Flechtner professzor, a CISG neves kutatója is megfogalmazta ironikus hangvételű dalában,⁷ a határokon átnyúló ügyletek megértése olyan kihívás, amelyhez minden segítség jól jön. Márpedig, ahogyan a szerző is megfogalmazza, „*navigare necesse est*”, hajózni muszáj, még akkor is, ha az útvonal valahol a nemzetközi magánjog nemzetközi gazdasági jog, *lex mercatoria* és az EU-jog határvizein halad”. (22. o.)

Erős üzenete a kötetnek, és gondolatinkat ezzel zárjuk, hogy a jogegységesítés, mint „előre vezető út”, akkor lesz járható, ha a gazdasági élet szereplői, a kereskedők, fogyasztói szervezetek, az államok hajlandók engedi saját szabályaikból, elképzeléseikből, és bizalmat szavaznak a regionális és globális szabályozás eredményeinek. Érdemes ezt a gondolatot Eörsi jogösszehasonlításról megfogalmazott szavaival továbbvinni, mivel korunkban kifejezetten aktuális emlékeztető:

„Egy társadalomtudományi irányzat vagy mozgalom fellendülése sohasem csupán hívei elszántságának, hozzáértésének, lelkesedésének köszönhető.

A siker és a kudarc alapvetően az adott társadalmi-gazdasági viszonyok kedvezésétől függ, de e viszonyok alakítása egyébként szintén társadalmi – emberi – tevékenység. [...] az összehasonlító jog fellendülésének alapvetően társadalmi-gazdasági okai vannak: ahogy a nemzeti méretű piacok kialakulása nemzeti jogok kialakulására vezetett, úgy vezet a világgazdaság az összehasonlító jog kifejlődésére. Minthogy továbbá a világgazdaság intenzitása összefügg a nem-háborús módszerek alkalmazásával, az összehasonlító jog maga is hathat a béke feltételeinek megerősítése irányába.”⁸

Az ilyen kötetek tehát, amelyek összekapcsolnak, békítenek, harmóniát teremtenek a maguk akadémiai módszereivel, aktuálisabbak, mint valaha. Vékás szavaival élve, a nemzetközi magánjog mindig is az a jogterület volt, amely „ablakot nyitott a világra”.⁹ E jogág művelőinek a felelőssége így hatalmas – ez a kötet pedig a maga elemző, békés, segítő módszerével büszkén viszi előrébb a tudományt a nagy elődök által kijelölt úton.

Vadász Vanda*

⁷ „When I was a little boy my daddy said to me, / If you want great riches, son, it's a merchant you should be. / You can deal in goods from cars to cod, and earn more than enough. / But don't buy or sell 'cross borders, son, cause that's awfully risky stuff.” Harry FLECHTNER: The CISG Song. Elérhető: <https://www.cile.pitt.edu/about-cile/cisg-song>.

⁸ EÖRSI Gyula: „Jogösszehasonlítás és békés együttélés” *Állam- és Jogtudomány* 1964/3. 380–381.

⁹ Kiemelve VÉKÁS Lajos akadémikus, professor emeritus (ELTE ÁJK) gondolatai köréből, melyek elhangzottak 2024. november 19-én, a „Magyar Tudomány Ünnepe konferencia – 20 éves a magyar EU tagság” című rendezvényen, a HUN-REN TK Jogtudományi Intézetében tartott kerekasztal-beszélgetésen.

* PhD, tudományos munkatárs, tudományos titkár, HUN-REN TK Jogtudományi Intézet. 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: vadasz@tk.hu

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak, és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruhazza a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokokat, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail-címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40 000 leütés), maximum két szerzői ív (80 000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10 000 leütés), maximum egy szerzői ív (40 000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet, és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámai a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail-címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.hu, a recenziókat pedig a rec.ajt@tk.hu e-mail-címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tízes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 2000 Ft
Évi előfizetési díj: 8000 Ft
(belföldre postaköltséggel: 11 740 Ft)